

INSTITUTET
FÖR RÄTTSVETENSKAPLIG FORSKNING
[CLXXXV]

BERTIL BENGTTSSON

SAMERÄTT
EN ÖVERSIKT

HD

NORSTEDTS JURIDIK

Civildut 4
Farmington

Juridikbok.se

Denna digitala version av verket är nedladdad från juridikbok.se.

Den licens som tillämpas för de verk som finns på juridikbok.se är **Creative Commons CC BY-NC 4.0**. Licensvillkoren måste följas i sin helhet och dessa finner du här <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode.sv>

Sammanfattningsvis innebär licensen följande:

Tillstånd för användaren att:

- Kopiera och vidare distribuera materialet oavsett medium eller format
- Bearbeta och bygga vidare på materialet

Villkoren för tillståndet är:

- Att användaren ger ett korrekt erkännande, anger en hyperlänk till licensen och anger om bearbetningar är gjorda av verket. Detta ska göras enligt god sed.
- Att användaren inte använder materialet för kommersiella ändamål.
- Att användaren inte tillämpar rättsliga begränsningar eller teknik som begränsar andras rätt att göra något som licensen tillåter.

Se även information på

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.sv>

INSTITUTET FÖR RÄTTSVETENSKAPLIG FORSKNING [CLXXXV]

Kx.1

BERTIL BENGTSSON

Samerätt

En översikt

HÖGSTA DOMSTOLEN

2004 -12- 14

BIBLIOTEKET

NORSTEDTS JURIDIK

Adress till förlaget

Norstedts Juridik AB, 106 47 Stockholm

fax: 08-690 90 70, telefon: 08-690 91 00

Beställningar

www.nj.se

e-post: kundservice@nj.se

fax: 08-690 91 91, telefon: 08-690 91 90, växel: 08-690 91 00

postadress: Norstedts Juridik AB, Kundservice, 106 47 Stockholm

SAMERÄTT. En översikt

Bertil Bengtsson

Upplaga 1:1

ISBN 91-39-01081-3

© 2004 författaren och Norstedts Juridik AB

Sättning: Elanders Infologistics Väst, Solna 2004

Tryck: Elanders Gotab, Stockholm 2004

Att mångfaldiga innehållet i denna bok, helt eller delvis, utan medgivande av Norstedts Juridik AB, är förbjudet enligt lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk. Förbudet gäller varje form av mångfaldigande, såsom tryckning, kopiering, bandinspelning etc.

Förord

Samerätten är ett relativt komplicerat rättsområde och har ganska stor praktisk betydelse. Frågorna kan behöva en närmare behandling i svensk litteratur. Det kan visserligen verka tveksamt om just jag bör behandla dem; jag är inte rättshistoriker, något som skulle haft särskilt värde på detta område, inte heller sakkunnig i renskötsel eller kunnig i samiska. Emellertid tycks inte någon annan jurist ha tid och lust att skriva en bok av detta slag, och därför har jag trots allt gett mig in på detta. När allt kommer omkring kräver en översikt inte riktigt samma specialkunskaper som en mera ingående framställning.

Mina vänner Jörgen Bohlin, Kirsti Strøm Bull, Marie B. Hagsgård och Eivind Torp har läst en tidigare version, helt eller delvis, och kommit med värdefulla synpunkter. Institutet för rättsvetenskaplig forskning har understött arbetet under den tid boken tillkommit. Jag är mycket tacksam för all denna hjälp.

Lindome i september 2004

Bertil Bengtsson

Innehåll

Förord 5

Förkortningar 9

1. Inledning 11
 - 1.1 Framställningens syfte 11
 - 1.2 Rättskällorna 14
 - 1.3 Något om den historiska problematiken 18
 - 1.4 Några andra huvudproblem 20
 - 1.5 Sedvanerättsliga resonemang 24
 - 1.6 Sametinget 26
 - 1.7 Pågående lagstiftningsarbete 27
2. Historisk bakgrund 31
 - 2.1 Tiden fram till den första renbeteslagen 31
 - 2.2 Tiden efter 1886 35
 - 2.3 Betydelse för dagens rättsläge 39
3. Renskötselrätten i huvuddrag 45
 - 3.1 Renskötselrättens utövande 45
 - 3.2 Renskötselrättens innehåll enligt RNL 48
 - 3.3 Andra särdrag hos renskötselrätten 54
 - 3.4 Upphörande och inskränkning av renskötselrätten 57
 - 3.5 Upplåtelser av jakt- och fiskerätt m.m. 63
 - 3.6 Samebyar 66
 - 3.7 Skadestandsregler 68
 - 3.8 Kollektiv renskötselrätt? 70
4. Några huvuddrag i norsk och finländsk rätt 73
 - 4.1 Norsk rätt 73
 - 4.2 Något om finländsk rätt 77

8 *Innehåll*

5. Urminnes hävd och besittning 79
 - 5.1 Allmänt om urminnes hävd 79
 - 5.2 Urminnes hävd enligt rennäringslagen 80
 - 5.3 Kravet på besittning 83
 - 5.4 Kravet på kontinuerligt bruk 84
 - 5.5 Urminnes hävd som allmän grund för renskötselrätten 87
 6. Grundlagens och Europakonventionens betydelse 91
 - 6.1 Egendomsskyddet m.m. 91
 - 6.2 Diskrimineringsfrågor 95
 7. Miljö- och planeringsfrågor 105
 - 7.1 Miljöhänsyn och renskötseln 105
 - 7.2 Renskötseln i planeringen 107
 8. Reformplaner 111
 - 8.1 Genomförande av ILO-konventionen? 111
 - 8.2 Andra reformer? 115
- Citerad litteratur 117
- Rättsfallsregister 119
- Sakregister 121

Förkortningar

BoU	Bostadsutskottet
Dir.	Direktiv
EG	Europeiska gemenskapen
FiHD	Högsta domstolen (Finland)
FT	Förvaltningsrättslig tidskrift
HD	Högsta domstolen (Sverige)
HøyR	Høyesterett
ILO	International Labour Organization
GJB	Gamla jordabalken (i 1734 års lag)
JB	Jordabalken
JoU	Jordbruksutskottet
JP	Lagen (1970:995) om införande av nya jordabalken
JR	Justitieråd(et)
MB	Miljöbalken
MJU	Miljö- och jordbruksutskottet
NJA	Nytt juridiskt arkiv, avd. I
NOU	Norsk offentlig utredning
NRt	Norsk retstidende
NU	Näringsutskottet
PBL	Plan- och bygglagen (1987:10)
Prop.	Proposition
RB	Rättegångsbalken
RegR	Regeringsrätten
RNF	Rennäringsförordningen (1993:384)
RNL	Rennäringslagen (1971:437)
RF	Regeringsformen
RH	Rättsfall från hovrätterna
RÅ	Regeringsrättens årsbok
SkL	Skadeståndslagen (1972:207)
SOU	Statens offentliga utredningar
SvJT	Svensk juristtidning

1 Inledning

1.1 Framställningens syfte

Antalet samer i Sverige beräknas till ca 17 000 personer; i Norge är de omkring 50 000, i Finland 4 000–5 000.¹ Bara en minoritet av svenska samer ägnar sig åt renskötsel; år 2000 fanns 4 700 renägare, och endast en mindre del av dem är aktiva i rensköteln. Rennäring bedrivs i 51 samebyar från Karesuando i norr till Idre i söder – 33 fjällsamebyar, tio skogssamebyar som i stort sett håller till nedanför den s.k. odlingsgränsen i Lappland² och dessutom åtta s.k. koncessionssamebyar i Norrbottens län.³ Samebyarnas vinterbetesmarker går långt utanför deras egentliga byområden, delvis ända ned till Bottniska viken.

Samerna – och särskilt de renskötande samerna – intar i vissa avseenden en särställning i svensk rätt både i egenskap av ursprungsfolk och genom sitt speciella bruk av mark och vatten. Innebörden av deras rätt till detta bruk – renskötselrätt – är en delvis omtvistad fråga, som berör omkring 1/3 av Sveriges yta. På senare år har den väckt åtskilligt intresse och åtskillig upprördhet på många håll, bl.a. sedan vi i Sverige börjat diskutera en anslutning till den s.k. ILO-konventionen om ursprungsfolkens rättigheter. En förstärkning av samernas rätt skulle i viss utsträckning gå ut över markägare och även över andra – främst jakt- och fiskeintresserade personer. Redan i dag utgör skador och olägenheter som renbetet påstås medföra en återkommande källa till konflikter med enskilda fastighetsägare. På åtskilliga punkter är rättsläget oklart, och det kan variera på olika håll; över huvud taget hör samisk fastighetsrätt till våra mest invecklade och utforskade civilrättsliga områden. – Det kan tilläggas att vid sidan av dessa konflikter det också råder motsättningar mellan enskilda markägare och staten. Markägarna har ofta svårt att acceptera resultaten av den s.k. avvittningen, som

1 Siffran från Norge härrör från Betänkande av norsk-svenska renbeteskommissionen (2001) s. 39. Siffrorna rörande Finland härrör från prop. 1992/93:32.

2 Se om denna gräns 2.1 nedan.

3 Siffrorna är från SOU 2001:101 (se s. 123, 130 f).

skilde deras fastigheter från den statliga fjällmarken (se 2.1 nedan). Också detta komplicerar situationen bl.a. genom att diskussionen även kommer in på samernas rättigheter till den mark avvitrningen berört. Samerna stod formellt utanför fastighetsbildningen, men den påverkade också deras markanvändning.

Den här översikten av läget tar främst, men inte enbart, sikte på sådana fastighetsrättsliga frågor; det är dessa som står i förgrunden i diskussionen om samerättens innehåll. Den gör inte anspråk på att lösa alla eller ens de flesta rättsliga problem som kommer upp i sammanhanget, bara i någon mån precisera vari de består. Ett skäl för dess tillkomst är att en samlad framställning angående rättsområdet inte förekommer i svensk litteratur.⁴ Det kan vara dags att den görs – trots att det finns minst två invändningar mot detta.

Den ena är att samernas rätt till så stor del beror av *historiska förhållanden* som är ofullständigt utredda. Den rätthistoriska bakgrunden har över huvud taget stor betydelse inom fastighetsrätten, men det gäller i särskild grad för samernas del. Trots att flera värdefulla rätthistoriska undersökningar finns på området behövs det ytterligare historisk forskning för att kunna slå fast rättsläget. Man skulle egentligen vänta tills den s.k. gränsdragningskommissionen, som skall utreda omfattningen av samernas vinterbetesland, har slutfört sitt arbete och en del andra projekt har lett till något resultat.⁵ Först därefter borde man kunna ge en någorlunda tillförlitlig beskrivning av vad samernas rättigheter egentligen innebär.

Den andra invändningen är att faktiskt ett *lagstiftningsarbete* pågår på området, om också inte bedrivet med större entusiasm från statsmakternas sida. Bland annat lade den s.k. rennäringspolitiska kommittén år 2001 fram ett betänkande om dessa frågor (SOU 2001:101), där delvis nya regler föreslogs på området. Sannolikt kommer det att dröja länge – i vart fall till efter nästa val år 2006 – innan förslaget genomförs. Både de politiska och de lagstiftningstekniska problemen är komplicerade. Detsamma kan sägas om de jakt- och fiskefrågor i renskötselområdet som den s.k. jakt- och fiskerättsutredningen fått i uppgift att behandla.⁶ Också ett förslag om tillträde till

4 Se dock korta översikter i SOU 2001:101 s. 107 ff samt av Ulrika Geijer (Renskötselrätt, 2003) och Marie B. Hagsgård (i Samer och ursprungsbefolkningars rättigheter, 2003, s. 121 ff).

5 Bl.a. gäller detta doktorandstudier av Nils Johan Päiviö (som redan tidigare publicerat en undersökning om Lapps-kattelandens rättsliga utveckling i Sverige, 2001). Den finländska rätthistorikern Kaisa Korpipää-Labba, vars forskning spelat en avgörande roll för att klargöra den historiska bakgrunden till de nuvarande förhållandena i nordliga Sverige, håller också på med undersökningar som kan bli av betydelse för Sveriges del.

6 Se Dir. 2003:45.

den nyss omtalade ILO-konventionen (se 1.7 och 8 nedan) är mycket kontroversiellt. Att stödja samernas sak ger inte många politiska poäng; varje regering – socialdemokratisk eller borgerlig – tycks se med samma olust på all juridisk argumentation som kräver större hänsyn till deras rättigheter.

Trots att en redogörelse för rättsläget på detta vis bara kan bli provisorisk, menar jag att den ändå kan fylla en funktion. Det finns anledning att komplettera de rätthistoriska framställningarna med en beskrivning hur frågan i dag ter sig från juridisk synpunkt. Möjligen kan redogörelsen också ha ett mera allmänt intresse genom att den belyser hur juridik och politik kan kollidera och hur ett minoritetsproblem hanteras av statsmakterna. – Behandlingen av samerna är dock knappast representativ: både politiker och allmänhet tycks se med större jämnmod på diskriminering av samerna än när det gäller andra minoritetsgrupper.⁷

Det finns anledning att inledningsvis ge en översikt av den speciella samerättsliga problematiken (avsnitt 1.2–1.6).⁸ Så tar jag upp de historiska förhållandena, som spelar en viktig roll för rättsläget (kap. 2), och redogör för huvuddragen i rennäringslagen (kap. 3). Några kortfattade uppgifter ges också om norsk och finländsk samerätt på punkter som kan ha intresse (kap. 4). Därefter diskuteras vissa speciella problem med särskild betydelse för rättsläget: om urminnes hävd och besittning till de aktuella områdena (kap. 5), om förhållandet till grundlagen och Europakonventionen om de mänskliga rättigheterna (kap. 6), om förhållandet till miljö- och planlagstiftningen (kap. 7) och om aktuella reformplaner, särskilt det föreslagna genomförandet av ILO-konventionen om ursprungsfolk och stamfolk i självstyrande länder (kap. 8). Huvudsakligen behandlas civilrättsliga frågor – om förhållandet till staten och andra markägare – men jag kommer också in på vissa offentligrättsliga och folkrättsliga regler.

När jag i fortsättningen talar om rättigheter för samerna, menas i allmänhet de renskötande samerna. Beträffande andra samer innehåller RNL bara undantagsvis några bestämmelser, och även i övrigt tillämpas vanligen allmänna rättsregler för deras del (jfr dock nedan 1.6 om Sametinget).⁹

7 Angående diskriminering kan hänvisas till en undersökning av Anders Lange, *Samer om diskriminering* (Centrum för invandrarforskning vid Stockholms universitet, 1998).

8 En sådan inledande översikt medför visserligen en del upprepningar, men samtidigt behövs den för att man från början skall få ett grepp om samerättens särdrag – bl.a. de historiska förhållandenas betydelse och renskötselrättens speciella karaktär.

9 Också på enstaka andra områden förekommer särbestämmelser för samerna, som dock här skall förbigås; se bl.a. regler om sameskolan i 8 kap. skollagen (1985:1100).

I det följande återkommer jag i många sammanhang till det oklara rättsläget. Det bör från början framhållas att de synpunkter jag framför delvis är kontroversiella; man kan vänta sig invändningar från alla berörda parter.¹⁰

1.2 Rättskällorna

Samernas rätt till mark och vatten regleras i första hand av rennäringslagen (1971:437; RNL), som hade flera föregångare (av 1886, 1898 och 1928); efter sin tillkomst har lagen ändrats vid flera tillfällen, mest genomgripande år 1993.¹¹ Där beskrivs ingående vad den s.k. renskötselrätten innebär: en rätt för samer att använda mark och vatten till underhåll för sig och sina renar, framför allt till renbete, jakt och fiske samt visst skogsfång (1–34 §§). Vidare förekommer utförliga regler (35–64 §§) om förvaltning av samebyar – de juridiska personer som svarar för renskötseln och företräder sina medlemmar i dessa angelägenheter – samt en rad detaljregler om hur renskötseln skall utövas (65–84 §§), s.k. koncessionsrenskötsel (85–89 §§) samt straff, skadestånd m.m. (90–102 §§). – Lagen kompletteras av rennäringsförordningen (1993:384; RNF), där det bl.a. förekommer regler om de omstridda upplåtelseerna av småviltjakt och fiske i fjällen.

En komplikation är emellertid att RNL:s bestämmelser inte ger hela sanningen om samernas rättigheter. Renskötselrätten grundas på urminnes hävd – alltså den markanvändning som gällt av ålder – och detta kan ofta påverka tolkningen av reglerna, möjligen rentav sätta dem ur spel (se nedan). Rätten har olika innehåll på de s.k. åretruntmarkerna där renskötsel är tillåten året om – mestadels statsägda fjällmarker – och på vinterbetesmarkerna, där renarna bara får hålla till under vintern. Även bortsett från denna skillnad kan som nyss framhållits rätten växla på olika håll, just för att bruket inte varit detsamma. En del speciella bestämmelser gäller dessutom om skogssamerna.

10 Det kommer att framgå att man inom regeringskansliet har sett annorlunda på åtskilliga frågor. Också från markägarhåll har man haft vissa invändningar mot mitt synsätt (se särskilt Fredrik Bonde i SvJT 2000 s. 394 ff). Vad angår samesidan, har tidigare sameombudsmanen Tomas Cramér gjort gällande att jag på grund av missförstånd av rättsutvecklingen och bristande förståelse för samernas sak gjort mig skyldig till en rad misstag som domare i det s.k. skattefjällsmålet (NJA 1981 s. 1) och i senare uppsatser i ämnet; synpunkterna har utvecklats i många sammanhang framför allt i Samernas vita bok (hittills 30 volymer).

11 Motiv: SOU 1968:16, prop. 1971:51, JoU 1971:37, SOU 1989:41, Prop. 1992/93:32 och 1992/93:BoU8.

Ett särskilt problem är att många inslag i renskötselrätten har kollektiv natur – den anses tillkomma samebyar eller i något fall rentav hela den samiska befolkningen, medan i andra fall det är fråga om rättigheter för individuella samer (jfr bl.a. 3.8 nedan). Vid den följande läsningen bör man nog observera vem det är som egentligen har den rättighet som diskuteras.

I sammanhanget får också vissa grundlagsregler betydelse. Det gäller mindre det enda ställe där renskötselrätten nämns i regeringsformen – 2 kap. 20 §, som bara markerar att särskilda regler gäller för rätten såsom näring – men som framgår av fortsättningen kan däremot både diskrimineringsförbudet i 2 kap. 15 § RF och regeln om egendomsskydd i 2 kap. 18 § RF tänkas påverka rättsläget. (Jfr kap. 6 nedan.)

Renskötselrätten är som nämnt en ensamrätt för samerna till viss näring. Egentligen borde detta strida mot EG:s regler om näringsfrihet, men enligt protokoll 3 till Sveriges anslutning gäller här ett undantag från monopolförbudet.

Från samernas synpunkt har också 1 kap. 2 § RF intresse. Där sägs i sista stycket att bl.a. etniska minoriteters möjligheter att behålla och utveckla ett eget kultur- och samfundsliv bör främjas. Det är alltså en av de målsättningsregler som paragrafen innehåller; de ger uttryck för lagstiftarens goda vilja men medför inga rättigheter för medborgarna. På sin höjd kan bestämmelsen ge ledning vid tolkning av andra grundlags- och lagbestämmelser. (Jämför 4.1 nedan om den norska grundlagsregeln, som har ett mera konkret innehåll.) Även om ordet kultur här är tänkt att inbegripa också samernas renskötsel¹² är regeln knappast till större juridisk nytta för samerna.

Under hänvisning till de nämnda bestämmelserna ansågs vid 1993 års lagändringar att samernas rättigheter hade ett tillräckligt grundlagsskydd; det var obehövt både att i RF markera att de som urbefolkning hade en särställning bland minoriteterna och att särskilt slå fast ett skydd för samernas kollektiva rätt till mark och vatten.¹³ Man kan hålla med om att särskilt regeln om egendomsskydd (2 kap. 18 § RF) borde kunna skydda samernas rätt mot allvarigare ingrepp från lagstiftarens och myndigheternas sida. Som framgår av fortsättningen är det dock tveksamt hur pass effektivt detta skydd egentligen är.

12 Prop. 1975/76:209 s. 138.

13 Prop. 1992/93:32 s. 30 ff. Här framhölls också samernas folkrättsliga skydd, se nedan. – I SOU 2002:77 framförs ånyo tanken att samerna bör få en särställning i grundlagen i sin egenskap av ursprungsfolk (s. 144 f).

Oavsett dessa bestämmelser anses rennärningen också ha ett *folkrättsligt* skydd. Grunden är art. 27 i 1966 års FN-konvention om politiska och medborgerliga rättigheter, som bl.a. ger ett skydd för samernas kulturliv – däri inbegripet kulturens materiella förutsättningar, framför allt rennärningen. Det anses innebära att närningen inte får utsättas för så svåra ingrepp och störningar att dess bedrivande sätts i fara. I flera sammanhang har också statsmakterna gjort uttalanden med denna innebörd. Särställningen ligger vidare bakom det skydd för rennärningen som framgår av 3 kap. 5 § och, såvitt angår särskilda geografiska områden, 4 kap. 5 och 6 §§ MB (se nedan 7.2).¹⁴ Hur långt det folkrättsliga skyddet går är svårt att säga, men man har menat att det knappast går längre än skyddet enligt nationell svensk rätt. De folkrättsliga reglerna anses som en viss garanti att framtida författningsändringar inte medför något hot mot samekulturen.¹⁵ De kan även i vissa fall motivera en lagtolkning till samernas förmån. Om Sverige tillträder den förut omtalade ILO-konventionen får dessa frågor större betydelse (jfr 8.1 nedan). – Också problemen rörande diskriminering av samerna (6.2 nedan) har folkrättsliga aspekter.

Här bör också nämnas sametingslagen (1992:1433), som behandlar den säregna myndighet som kallas sameting. Lagstiftaren har framhållit den principiella betydelsen av att denna myndighet tillskapats.¹⁶ I realiteten har den dock knappast mer än symbolisk betydelse som skydd för samernas rättigheter. Fast lagen saknar nämnvärt intresse från civilrättslig synpunkt skall den i korthet behandlas i det följande (1.6).

RNL:s regler är delvis utförliga. Åtskilligt har dock hänt sedan lagen tillkom år 1971, och en del motivuttalanden får läsas med försiktighet – de kan vara föråldrade även där lagtexten är oförändrad. Viss rättspraxis förekommer om samernas rättigheter, dock inte nog för att helt klargöra deras innebörd. Viktigast är den s.k. skattefjälldomen (NJA 1981 s. 1), som rörde tvist med staten om bättre rätt till fjällområden i norra Jämtland men innehåller åtskilliga uttalanden av mera principiellt intresse. Trots att samerna förlorade målet innebar domen såtillvida en framgång för samerna som renskötselrätten konstaterades vara grundad på urminnes hävd – inte enbart på RNL:s regler – och ha grundlagsskydd liksom annan egendom. (Se 2.2 och 2.3 nedan.)

14 Se om det sagda prop. 1992/93:32 s. 102 ff.

15 Jfr prop. 1992/93:32 s. 105.

16 Prop. 1992/93:32 s. 35.

Ofta anses *sedvanan* vara en rättskälla av betydelse rörande renskötselrätten – något ganska naturligt med tanke på att rätten anses grundad på urminnes hävd. Jag återkommer till detta i flera sammanhang (se bl.a. 1.5 och kap. 5).

Den juridiska litteraturen är däremot ganska mager beträffande dessa frågor, särskilt när det gäller modern rätt.

Viktigast är en stor avhandling av den finländska rättshistorikern Kaisa Korpijaakko-Labba,¹⁷ Om samernas rättsliga ställning i Sverige–Finland (1994; finskspråkig version 1989), som blivit mycket uppmärksammas i juridiska kretsar (medan Sveriges regering och riksdag valt att i stort sett bortse från den). Hon har också behandlat dessa frågor i andra böcker och uppsatser, mestadels finskspråkiga. Rättshistoriska problem tas också upp i flera uppsatser av Mauritz Bäärnhielm¹⁸ och en mindre bok av Nils Johan Päiviö, Lapps kattelandens rättsliga utveckling i Sverige (2001). Oftare behandlas samernas förhållanden av historiker och geografer; från senare år skall nämnas Lennart Lundmark, Så länge vi har marker – samerna och staten under sexhundra år (1998) och ”Lappen är ombytlig, ostadig och obekväm” (2001), Lennart Stenman, Rätten till land och vatten i lappmarkerna i historisk belysning (2001)¹⁹ och Rolf Sjölin, En studie i icke-makt. Samer och samefrågor i svensk politik (Diedut 3/2002); se även Erik Bylund, Koloniseringsen av Pite Lappmark t.o.m. år 1867 (1956). Samernas vita bok (30 volymer) innehåller särskilt i tidigare volymer historiska utredningar och annat historiskt material av stort intresse. Av betydelse för statens synsätt har varit en äldre utredning av Åke Holmbäck, Om lapps kattelandsinstitutet och dess historiska utveckling (SOU 1922:10). I uppsatssamlingen The Sami National Minority of Sweden (1982) förekommer bl.a. ett antal kritiska inlägg om skattefjällsdomen av sakkunniga på samesidan.²⁰ – Modern samerätt behandlas huvudsakligen i olika betänkanden, främst i SOU 1989:51 och SOU 2001:1001, samt i vissa uppsatser; se Bertil Bengtsson, Samernas egendomsskydd i Statsmakten och äganderätten (1987), Samernas rätt och statens rätt (SvJT 1994 s. 525 ff), Några same-rättsliga frågor (SvJT 2000 s. 36 ff), Renskötselrätten i rättssystemet och Om kollektiv renskötselrätt (de båda sistnämnda i 21 uppsatser (2003), samt en rad bidrag rörande samernas jakt- och fiskerätt i Småviltjakten – En studie i myndighetsut-

17 I fortsättningen förkortat Kaisa Korpijaakko (under vilket namn flera av hennes arbeten publicerats).

18 Se senast SvJT 2000 s. 968 ff. och SvJT 2004 s. 733 ff.

19 Arbetet har intresse bl.a. genom att det delvis anlägger de enskilda markägarnas perspektiv på reglerna.

20 I boken finns vidare en översättning till engelska av HD:s dom jämte en kort kommentar.

övning (1994). En översiktlig, i stort sett aktuell framställning är Ulrika Geijer, Renskötselrätt (2003). Vissa andra artiklar om särskilda frågor nämns i noterna.²¹

Norsk och finländsk rätt har delvis stort intresse i sammanhanget, även om rättsläget inte är helt detsamma som hos oss. Norsk litteratur på området är ganska omfattande. Från senare år kan nämnas flera arbeten av Kirsti Ström Bull (bl.a. Studier i reindrifträtt, 1997), Otto Jebens, Om eiendomsretten till grunnen i Indre Finnmark (1999) och Susann Funderud Skogvang, Samerett (2002).²² Finska arbeten är Kaisa Korpijaakko-Labbas nämnda doktorsavhandling med dess fortsättning Saamelaisten oikeusasemasta Suomessa (2000) och Juha Joona, Poronhoito-oikeus maankäyttöoikeutena (1993), där renskötselrättens nuvarande ställning i finländsk rätt analyseras.²³

1.3 Något om den historiska problematiken

Diskussionen om samernas rättigheter får som sagt ses i belysning av att själva grundvalen, de historiska förhållandena och deras rättsverkningar, är omstridd. Jag återkommer senare till dessa frågor (kap. 2). Redan här bör emellertid något sägas om vad problemen rör.

Från samernas håll har man ofta gjort gällande att de historiskt sett egentligen är ägare till åretruntmarkerna eller åtminstone till delar av dem, ett påstående som blev alltmera bestämt under 1900-talet och aktualiserades när RNL tillkom år 1971. Lagen bygger dock liksom tidigare renbeteslagar på uppfattningen att fjällmarken tillhör staten (eller i vissa fall enskilda) – i vart fall inte samerna. Lagstiftningen tog dock inte direkt ställning till ägarförhållandena; vid denna tid pågick också den nämnda rättegången om skattefjällen, som var principiellt upplagd för att om möjligt ge svar på äganderettsfrågan. Processen resulterade emellertid i att samernas talan om bättre rätt till de aktuella områdena ogillades (NJA 1981 s. 1). Inte heller fick samerna bifall till vissa andrahandsyrkanden som gick ut på att

21 Det är påfallande att de flesta författare ser de juridiska frågorna närmast från samernas synpunkt – det är inte inspirerande att försöka försvara statens samepolitik eller dess juridiska ställningstaganden ens när dessa verkar korrekta. En inträngande (fast i dag något föråldrad) analys av renskötselrätten, författad av professor Svante Bergström, återopades emellertid av staten i skattefjällsmålet; den har delvis återgetts i NJA 1981 s. 88 ff.

22 En något äldre rätthistorisk avhandling är Sverre Tønnesen, Retten til jorden i Finnmark (1972).

23 Här kan också nämnas justitierådet Juhani Wirilanders utlåtande Lausunto maanomistusoloista ja niiden kehityksestä saamelaisten kotiseutalueella (2001), rörande de historiska ägarförhållandena i den finländska lappmarken.

man i varje fall hade en starkare rätt till marken än som framgick av RNL. Därmed löstes dock inte det allmänna problemet om rätten till fjällmarken; HD betonade att domstolen inte tagit ställning till läget i fjällområdena i övrigt,²⁴ och att förhållandena kunde vara annorlunda där – något som för övrigt stämde med statens ståndpunkt i den tvisten.²⁵

Av betydelse var här att HD ansåg det möjligt för samerna att enligt äldre rätt förvärva s.k. skattemannarätt genom ockupation i förening med urminnes hävd, och detta trots att marken inte uppodlats – något som stod i strid med den traditionella uppfattningen att nomader inte kan förvärva äganderätt genom sitt bruk av marken. Eftersom skattemannarätt var den rätt för skattebönder som så småningom kom att utvecklas till äganderätt, innebar ståndpunkten att ägarförhållandena inom de nordligare fjällområdena kom i en mera tveksam dager.

Här har Kaisa Korpjaakkos nämnda forskningar, särskilt hennes doktorsavhandling från 1989, fått betydelse. Enligt vad hon visade skulle i vart fall i nordligaste Sverige och Finland – i Torne och Kemi lappmarker – samerna ha behandlats av domstolarna just som skattebönder i varje fall framåt 1750 och till synes ända fram till 1800-talets början.²⁶ På detta vis bekräftades en misstanke som HD uttryckt redan i skattefjällsmålet, att samernas rätt var starkare i nordligaste Sverige.²⁷ Något liknande kan sägas om förhållandena i Norge, där samernas ställning framstått som särskilt stark i Finnmark (som delvis låg under svensk förvaltning fram till 1751); också här är dock innebörden av deras rättigheter i stora delar omtvistad.²⁸ I Finland har statsmakterna haft större förståelse för samernas argumentation, sannolikt på grund av Kaisa Korpjaakkos undersökningar (jfr 4.2 nedan).

Rättsläget är alltså oklart, historiskt sett, även om detta sällan erkänts av statsmakterna.²⁹ Som framgår av fortsättningen ställer detta till åtskilliga

24 NJA 1981 s. 191 f.

25 Jfr NJA 1981 s. 175.

26 Det senare framgår av arbetet *Samelaisten oikeusasemasta Suomessa*, som egentligen rör förhållandena i Finland men har intresse för tiden fram till 1809 också för Sveriges del.

27 Jfr Bengtsson i SvJT 1990 s. 138 ff.

28 Se härom Jebens, *Om eiendomsretten til grunden i Indre Finnmark* (1999), där författaren utvecklar delvis kontroversiella synpunkter om en äganderättsliknande rättighet. Jfr recension i *Tidsskrift for rettsvitenskap* 2000 s. 812 ff.

29 Bl.a. har Kaisa Korpjaakkos forskningar konsekvent förbigåtts på området. Se särskilt prop. 1992/93:32 där – sedan Lagrådet bl.a. erinrat om att visst forskningsmaterial tillkommit efter skattefjällsmålet och statens äganderätt ifrågasatts – departementschefen bara anför: "Lagrådets yttrande i den här delen föranleder inte några särskilda synpunkter från min sida." (S. 90, jfr s. 300.) – Se härom Bengtsson i SvJT 1994 s. 529 f.

bekymmer i fråga om RNL:s tillämpning och samernas fastighetsrättsliga ställning i övrigt. När man studerar samerättens historia får man ett starkt intryck av de svårigheter samernas speciella levnadssätt och traditioner medfört för myndigheter och lagstiftare. Det vanliga regelsystemet har inte passat in på dessa förhållanden. Det kan förklara åtskilliga underligheter i rättsreglerna på området.

1.4 Några andra huvudproblem

Av det sagda framgår att till och med så väsentliga frågor som äganderätten till fjällmarken och omfattningen av samernas rättigheter där är omtvistade. Över huvud taget är rättsläget osäkert och komplicerat i åtskilliga avseenden. Bland annat kan framhållas att rättsläget på kronomark³⁰ och på enskild mark skiljer sig åt på åtskilliga sätt, och att det dessutom kan variera i olika delar av fjällområdet. Här kan nämnas en rad svårlösta problem som återkommer i det följande.

Innebörden av samernas rätt till mark och vatten framgår av RNL – åtminstone i stora drag. Rätten till *vinterbete* är emellertid oklar, särskilt när det gäller privatägd mark. RNL ger samerna rätt till renbete på mark som de använt "av ålder", men något besked hur långt söder- och österut den marken går ger varken lagen eller något annat material. En rad rättegångar pågår mellan samebyar och enskilda markägare om denna fråga; bl.a. har hovrätten för Nedre Norrland i en dom av 2002 ansett samerna sakna rätt till vinterbete beträffande stora områden i Härjedalen,³¹ där bevisningen om deras rättigheter ansetts otillräcklig (jfr 5.2 nedan). Som nämnt har en särskild utredning – en gränsdragningskommission – tillsatts för att om möjligt klarlägga dessa förhållanden.

Samtidigt med en bruksrätt till marken har samerna en ensamrätt att bedriva renskötsel, vilken också framgår av lagen (se 1 §). Förhållandet mellan denna *näringsrätt* och bruksrätten är emellertid omstritt. På sina håll har man framför allt betonat den näringsrättsliga sidan och menat att bruksrätten liksom näringsrätten bara vilade på lagens regler – båda rättigheterna kunde inskränkas när det fanns anledning till det. Man talade tidigare om

30 Som kronomark betecknas här mark som tillhör staten eller som tillhörde staten fram till 1992 års bolagisering av statlig mark.

31 Se dom 15.2.2002 i mål T 58-96; HD har i beslut 29.4.2004 (mål T 1152-02) vägrat prövningstillstånd.

"lappprivilegiet" och syftade då också på rätten till mark och vatten.³² Numera är det dock fastslaget att bruksrätten är av *civilrättsligt* slag. Det innebär att denna rätt liksom andra rättigheter till marken omfattas av grundlagens skydd för egendom (2 kap. 18 §). Men alltjämt har även en del jurister svårt att skilja mellan denna rätt och rätten att driva rennärning.

Samernas bruksrätt är som sagt enligt 1 § RNL grundad på *urminnes hävd* – alltså ett älderdomligt rättsinstitut, som ansetts avskaffat i och med den nya jordabalken av 1972 men fortfarande kan få betydelse. Man kan diskutera vad hävdereglerna innebär just för renskötselrättens del; de speciella förhållandena kan motivera en speciell tillämpning. Eftersom samernas bruk av marken inte är särskilt intensivt, är det svårt att tala om att de skulle ha *besittning* till de vidsträckta områden de brukat. Hävden är tydligen av ett speciellt slag. Just därför att rätten är grundad på hävd kan den också variera i styrka från trakt till trakt. (Se närmare härom kap. 5.)

Trots den ganska utförliga regleringen i RNL är *förhållandet till markägaren* osäkert på flera punkter. När två parter brukar samma mark utan inbördes avtalsförhållande är det naturligt att det leder till konflikter. Lagen löser inte problemet hur pass stor hänsyn som samerna skall ta till markägaren vid sin renskötsel och markägaren skall ta till samerna vid sitt skogsbruk. Ännu krångligare blir läget när två samebyar brukar samma mark, båda på laglig grund (jfr 3.1 nedan).

Här får man ta hänsyn till att renskötselrätten uppvisar en rad särdrag i förhållande till andra bruksrätter till mark (jfr 3.3 nedan). Bland annat är den *inte grundad på avtal* och *gäller på obegränsad tid*. Frågan är vad dessa särdrag kan betyda för tillämpningen av reglerna om renskötselrätten. Lagen ger inte klart besked om detta. I varje fall lär renskötselrätten inte kunna behandlas på samma sätt som t.ex. hyra, arrenderätt, servitut eller andra bruksrätter som regleras i jordabalken.

En oklarhet som redan nämnts gäller renskötselrättens *kollektiva* prägel. Enligt 1 § RNL anses rätten tillkomma hela den samiska befolkningen, medan det är särskilda juridiska personer – samebyarna – som företräder de renskötande samerna och ombesörjer renskötelsen (8 och 9 §§). Avgörande har här snarare varit hänsyn till rennäringens effektiva utövning än civilrättsliga synpunkter. Det är tveksamt vilken rätt som icke renskötande delar av befolkningen har enligt lagen (jfr 3.8 nedan). En annan bekymmersam fråga har varit vem som skall ha ersättning om renskötselrätten tas i anspråk

32 Se t.ex. från förarbetena till 1928 års renbeteslag prop. 1928:43 s. 54 f och bil. s. 16 f samt Första lagutskottets utlåtande 1928:29 s. 3, 5 f.

genom expropriation eller vid inlösen på grund av vattenverksamhet. (Se 3.4.)

Reglerna om renskötselrätten är på ett sätt som saknar motsvarigheter inom civilrätten i övrigt präglade av omsorg om samernas *kultur*. Sådana hänsyn är den väsentliga motiveringen till vissa av deras rättigheter enligt RNL och lär över huvud taget spela en roll vid reglernas tillämpning.³³ Här inverkar som sagt även folkrättsliga synpunkter (1.2 ovan). I motsats till andra lagregler till skydd för kulturvärden³⁴ ligger i skyddet för samernas kultur också vissa ekonomiska hänsyn: rennärningen skall bevaras. Förhållandet bör påverka tolkningen av RNL:s regler, men dess praktiska betydelse är oklar.

Speciella konflikter medför lagens reglering av samernas *jakt- och fiskerätt*. Lagstiftaren har särskilt på senare år ansett dessa rättigheter ha lägre kvalitet än vanlig jakt- och fiskerätt; länsstyrelsen, inte samerna, har rätt att förfoga över dem, något som väckt protester framför allt vid de omfattande upplåtelser av småviltjakt på fjällen som skett till allmänheten.³⁵ (Se närmare 3.5.)

Som nämnt medför förhållandet till *grundlagen* också problem. Renskötselrätten är ju egendom som skyddas enligt 2 kap. 18 § RF. Den näringsrätt som den innebär har också ett skydd enligt 2 kap. 20 §, liksom andra näringsrätter (fast det lär ha mindre praktisk betydelse). Paragrafens andra stycke påminner om att samernas renskötselrätt regleras i lag³⁶ – alltså RNL – men rätten bör också ha ett skydd enligt paragrafens första stycke: begränsningar i denna näringsrätt får införas bara för att skydda angelägna allmänna intressen. En annan paragraf som får betydelse i sammanhanget är 2 kap. 15 §: utgör särreglerna om renskötselrätten en *diskriminering* av en etnisk minoritet? – Särskilt sedan Europakonventionen angående de mänskliga rättigheterna blivit införlivad med svensk rätt (2 kap. 23 § RF) kan man fråga, om skyddet enligt konventionen sträcker sig längre än grundlagen på dessa punkter.³⁷ (Se närmare om dessa frågor kap. 6.)

Renskötseln ansågs länge vara en ovanligt miljövänlig näring. Numera står det dock klart att den kan medföra en stark förslitning av fjällmarken

33 Se bl.a. 15 och 16 §§, som knappast skulle ha varit aktuella vid andra nyttjanderätter, och vidare Bengtsson i 21 uppsatser s. 239 f.

34 Se t.ex. lagen (1988:950) om kulturminnen m.m.

35 Jfr om diskussionen beträffande dessa upplåtelser Beslutet om småviltsjakten, Rapport utgiven av Sametinget (1994); se även Bengtsson i SvJT 1994 s. 529 ff.

36 Den är ju en ensamrätt och skulle därför egentligen strida mot första styckets monoförbud.

37 Jfr artikel 1 i första tilläggsprotokollet om egendomsskydd och artikel 14 i konventionen om diskriminering.

och därför utgör ett visst *miljöhot* (jfr 65 a § RNL). Här blir det fråga om en konflikt med *allmänna intressen*. (Se närmare kap. 7.) Också i övrigt förekommer en speciell myndighetsreglering av renskötseln, t.ex. enligt 4 och 7 §§ som ger länsstyrelsen rätt att bestämma betestid och byområden.

Speciella problem är förbundna med *skogssamerna*, som håller till i norra Norrlands inland nedanför odlingsgränsen. De är betydligt färre än fjällsamerna³⁸ och har ofta kommit i skymundan i diskussionen; tidvis har man menat att deras näring var på väg att försvinna i konkurrens med fjällrenskötsel och åkerbruk.³⁹ Deras rätt till renbete året runt gäller bara på mark där skogsrenskötsel av älde bedrivs under våren, sommaren eller hösten och inte på enskildas fastigheter (3 § RNL); vidare har de sämre skydd än andra samer vid statens upplåtelser av jakt rätt, fiskerätt och annan nyttjanderätt på deras marker (se härom nedan 3.5).⁴⁰

En annan liten grupp som inte behandlas i RNL är *fiskesamerna*. Vissa samer inom renskötselområdet ägnar sig inte åt renskötsel och är i stället beroende av fisket för sin försörjning. Deras fiskerätt skyddas inte särskilt i lagen utan är beroende av upplåtelser av länsstyrelsen eller annat avtal med fiskerättshavaren.⁴¹ Också deras bristfälliga skydd kan diskuteras (se 6.2 nedan).

I RNL förekommer som nämnt också regler om *koncessionsrenskötsel*, som bedrivs nedanför lappmarksgrens i Kalix och Torne älvdalar efter tillstånd av länsstyrelsen på högst 10 år i taget. Även sådan renskötsel utövas av samebyar, enligt något avvikande bestämmelser (se 85–89 §§).⁴² Denna form av renskötsel skall inte uppmärksammas särskilt i fortsättningen.

38 Det finns som nämnt bara 10 skogssamebyar; dessutom förekommer åtta s.k. koncessionssamebyar som också bedriver renskötsel i skogslandet (se nedan).

39 Jfr om diskussionen prop. 1928:43 s. 80 ff.

40 Bestämmelsen i 32 § RNL att upplåtelser bl.a. för jakt och fiske bara får ske om de inte medför avsevärd olägenhet för renskötseln, är förenlig med god viltvård eller fiskevård och kan ske utan besvärande intrång i samernas jakt- och fiskerätt gäller inte för skogssamernas del, inte heller rätten till avgift enligt 34 §. Se närmare om skogssamernas speciella rättsförhållanden Skogssamerättsutredningen (Sametinget 1997).

41 Se om dessa samer (som huvudsakligen uppehåller sig omkring Stora Lulevatten) SOU 1990:91 s. 177 ff; jfr vidare prop. 1992/93:32 s. 177 ff, där bristen på lagligt skydd motiveras. Tydligt spelade det en roll att bara högst 14 fiskesamer beräknades vara i behov av större trygghet i fisket.

42 Också förhållandena är delvis speciella; bl.a. bedrivs koncessionsrenskötsel normalt inte bara med egna renar utan också med s.k. skötesrenar ägda av andra än samer. Möjligheten att i koncessionen ta in villkor om skyldighet att ta emot skötesrenar har prövats i RÅ 2003 ref. 69. Det är omstritt hur man skall väga koncessionsrenskötselns och annan renskötselns intressen mot varandra vid konkurrens om betesmark; RegR ville inte ta ställning till frågan.

Som synes är renskötselrätten särpräglad på åtskilliga sätt. Det finns skäl att hålla dessa problem i minnet vid den fortsatta läsningen; de blir alla aktuella i olika sammanhang.

1.5 Sedvanerättsliga resonemang

En traditionell förklaring av dessa särdrag är att *sedvanan* kan påverka tolkningen av lagstiftningen om samernas rättigheter. Samernas närings- och levnadsförhållanden är så speciella att de kan få direkt betydelse för rättsläget. Genom att statsmakterna ofta hänvisat till vikten av att bevara samernas kultur har deras traditioner blivit erkända som en sorts rättskälla, inte bara när frågor om urminnes hävd kommer upp (jfr kap. 5 nedan) utan också annars. Sedvanans betydelse är dock ganska oklar.

Man kan tänka sig två slags resonemang i dessa sammanhang.

Ett synsätt är att samerna bör *bedömas efter avvikande principer* på grund av sin *speciella kultur*, eller sin egenskap av *ursprungsbefolkning*. Om någon annan skulle ha handlat på samma sätt skulle andra regler ha tillämpats. Man kan inte jämföra dem med andra medborgare. Det är en tankegång som bl.a. ligger bakom ILO-konventionen (som dock inte ännu är antagen i Sverige), och vissa regler i RNL kan också ha präglats av den. När exempelvis samerna fått rätt att ta slöjdvirke på statens mark (17 § RNL) beror detta avsteg från allmänna regler på en speciell sida av den samiska kulturen som inte har med rennäringen att göra. Det är naturligt om många samer understryker denna särställning.⁴³ Den kan motivera speciella rättigheter – inte bara ensamrätten till renskötsel utan också andra förmåner, t.ex. just beträffande slöjdvirket. Också i andra fall kan man positivt särbehandla samerna för att rätta till gamla orättvisor. Men å andra sidan kan det också vara till nackdel för samerna att de inte anses som vilka medborgare som helst. Bland annat inskränkningarna i deras jakt- och fiskerätt (se nedan 3.5) har försvarats med att de intar en så speciell ställning att man inte kan jämföra dem med jakt- eller fiskerättshavare i allmänhet.⁴⁴

Ett annat sätt att se på problemet är att betona samernas *faktiska levnads- och näringsförhållanden*. Man skulle alltså säga, att om det finns några – ursprungsfolk eller andra – som brukar fjällmarken på detta vis, så är det naturligt att *tillämpa allmänna fastighetsrättsliga regler, fast på ett speciellt sätt* – man anpassar dem efter renskötselns förhållanden. Det är då inte samernas särskilda kultur eller ursprung

43 I norsk rätt har sedvanans betydelse betonats på senare år, jfr Susann Funderud Skogvang, a.a. s. 29 ff och NOU 2001:34.

44 Se särskilt NJA 1981 s. 1.

utan näringens särdrag och praktiska behov som blir avgörande. Lika väl som önskemål om ett rationellt skogsbruk eller jordbruk kan motivera att speciella civilrättsliga eller offentligrättsliga principer tillämpas skulle detta gälla rennäringen, om den skall kunna anses någorlunda försvarlig från ekonomisk synpunkt. Och lika väl som sociala hänsyn kan motivera vissa tolkningsprinciper till skydd för en typiskt sett underlägsen kategori⁴⁵ kan man anse samernas särskilda ekonomiska problem motivera en välvillig tillämpning av en del civilrättsliga regler om renskötselrätten.

Skillnaden kan illustreras med ett av de få svenska prejudikat där samiska sedvanor tycks ha spelat en roll – dock inte på fastighetsrättens område. I NJA 1962 s. 292 hade en same flyttat en renhjörd på en allmän väg på ett sådant sätt att en ren kom att orsaka en trafikolycka. Samen åtalades för vårdslöshet i trafik men frikändes på den grund att han bara var skyldig till ringa oaktsamhet. Ett viktigt skäl var att flyttningen skedde enligt gammalt bruk, som dittills inte påtalats. Man kan uppfatta utgången så att samen särbehandlats på grund av sin speciella bakgrund – ett ursprungsfolk skall ha rätt att följa sina gamla sedvanor, även om de är trafikfarliga. Det är den förra typen av resonemang. Men domstolen kan också ha anlagt det andra synsättet: när man flyttar renar på allmänna vägar innebär det vissa risker, men det är ett nödvändigt led i rennäringen, och har metoden hittills fungerat så får den godtas. Hade några andra flyttat renar på samma sätt skulle domstolen ha kommit till samma resultat.⁴⁶

Vill man finna några klara exempel på detta senare resonemang får man dock gå till norsk rätt. I NRt 2001 s. 769 ("Selbu-målet") har man vid tillämpning av reglerna om alders tids bruk (motsvarande urminnes hävd) tagit hänsyn till deras speciella bruk av marken och i fråga om beviskravet fäst vikt vid att samerna haft en muntlig kultur och att språksvårigheter kan ha ställt till problem under årens lopp. Det är inte konstigare än om man skulle kunna åberopa samma förhållanden beträffande vissa invandrades rättigheter. Och när man fäster vikt vid renens natur och betesmönster i detta sammanhang gäller det oavsett vem som ägnar sig åt renskötsel.⁴⁷ – På liknande sätt kan man i fastighetsrättsliga sammanhang fästa vikt vid att samerna, i motsats till andra parter, kan åberopa inte bara urminnes hävd utan också ockupation till stöd för sin rätt till marken: ockupation är ju ett godtaget sätt att förvärva rätt till herrelös mark, fast det i dag saknar varje betydelse utom just när det gäller samernas historiska förhållanden.

45 Här är det naturligt att hänvisa till konsumentskyddsprincipen, som påverkat domstolspraxis i olika sammanhang utan stöd i lagtext; jfr Bengtsson, 14 uppsatser (1992) s. 137 ff.

46 Märk att i Finland även andra än samer får bedriva renskötsel; se 4.2 nedan. – Jfr även NJA 1986 s. 586, där delvis liknande frågeställningar uppkom i ett mål rörande straffansvar för nedskräpning enligt naturvårdslagen (ringa gärning eller ej?).

47 Jfr också NRt 2001 s. 1229: hade andra än samer brukat det omtvistade området på aktuellt sätt skulle det avspeglats att de uppfattade sig som ägare, och samerna borde inte sättas i annan ställning.

I den fortsatta diskussionen om samernas rätt till marken anlägger jag i många frågor detta senare synsätt: man bör i första hand se till de faktiska förhållandena vid samernas markanvändning.⁴⁸ Frågan blir alltså: om några andra än samer hade bedrivit en laglig verksamhet av detta slag – t.ex. jagat eller fiskat – vad skulle ha gällt för dem? Det är bara på detta vis som man kan få ett grepp om de speciella dragen i de samerättsliga reglerna och klargöra, i vilken utsträckning samerna kan anses särbehandlade i förhållande till andra medborgare. – Samtidigt står det klart att i vissa situationer lagstiftaren tagit hänsyn till samernas bakgrund, exempelvis när det gäller ensamrätten till renskötsel. Också annars har man på detta håll talat många vackra ord om värdet av att samekulturen bevaras. Men det är inte säkert att sådana resonemang fått spela samma roll när man kommer till konkret juridik. Jag återkommer till problemet på olika ställen i det följande.

1.6 Sametinget

Sametinget, vars verksamhet regleras i sametingslagen (1992:1433), är en säregen myndighet med ganska speciella uppgifter. Man kunde av namnet tro att det gällde en folkvald församling som skulle representera den samiska befolkningen, men det stämmer inte riktigt: Sametinget består visserligen av 31 ledamöter utsedda genom val av samerna, men det är en myndighet under regeringen och inte något organ för samiskt självstyre. Det har en styrelse som skall bereda ärendena, ha hand om den ekonomiska förvaltningen och verkställa tingets beslut. Främsta uppgiften anges vara att bevaka frågor som rör samisk kultur i Sverige och ta vissa initiativ på området. Bevakningen medför dock inte någon större makt för Sametinget när det gäller konflikter med andra enskilda eller allmänna intressen – t.ex. i fråga om markanvändningen. Man får yttra sig, men andra myndigheter har ingen skyldighet att följa yttrandet.

Närmare bestämt skall man besluta om vissa bidrag som står till samernas förfo- gande, utse styrelse för sameskolan, leda det samiska språkarbetet och informera om samiska förhållanden (2 kap. 1 § 1–3 och 5 p.). När det gäller renskötselrätten är emellertid det viktigaste ännu en uppgift som nämns i lagen, nämligen att med- verka i samhällsplaneringen och bevaka att samiska behov beaktas, bl.a. rennä- ringens intressen vid utnyttjande av mark och vatten (2 kap. 1 § 4 p.). Enligt vad förarbetena betonar innebär uppgiften inte att se till att de samiska behoven till- godoses, vilket kunde tyda på att samernas intresse skulle ha ett företräde framför

48 Ståndpunkten motiveras utförligare i Bengtsson, 21 uppsatser s. 271 f.

andra folkgruppers – man skall tydligen bara se till att inte behoven glöms.⁴⁹ Meningen är att tinget skall koncentrera sig på frågor av principiell eller annars stor betydelse för samerna eller deras kultur. Rörande vissa enstaka och ganska speciella frågor måste Sametinget höras som remissinstans, men annars är tanken att tinget skall ta initiativet. Vid sametingslagens tillkomst ställde propositionen i utsikt att Sametinget med tiden skulle överta vissa myndighetsuppgifter inom rennäringens område; rennäringens politiska kommittén (se härom nedan 1.7) har också föreslagit att tinget skulle bli central förvaltningsmyndighet för rennäringens frågor. Men än så länge har inte dessa tankar genomförts.⁵⁰

Rösträtt till Sametinget har svensk medborgare⁵¹ över 18 år som anser sig vara same och gör sannolikt att han eller någon av hans föräldrar, farföräldrar eller morföräldrar har eller har haft samiska som språk i hemmet eller har en förälder som är eller har varit upptagen i röstlängd till Sametinget (1 kap. 2 §). Här är alltså två kriterier avgörande: dels den egna uppfattningen om att man tillhör minoritetsgruppen, dels språkravet (vartill kommer möjligheten att åberopa att en förälder uppfyllt detta krav).

I övrigt innehåller sametingslagen mest regler om hur ärenden handläggs i myndigheten och hur val till tinget tillgår; de skall förbigås här. Lagen har över huvud taget ringa betydelse för de frågor som behandlas i det följande.

1.7 Pågående lagstiftningsarbete

År 1999 lade en utredning fram betänkandet (SOU 1999:25) *Ursprungsfolk i Sverige. Frågan om Sveriges anslutning till ILO:s konvention nr 169*. Denna konvention, som rör ursprungsfolk och stamfolk i självstyrande länder, innebär – bland mycket annat – att de stater som ansluter sig skall vidta åtgärder för att säkra ursprungsfolkens rätt till mark som de under lång tid har innehaft och brukat. Sålunda skall man erkänna de berörda folkens äganderätt och besittningsrätt ("rights of ownership and possession") till mark som de traditionellt innehar ("traditionally occupy"), och dessutom skall åtgärder vidtas för att skydda deras rätt att nyttja annan mark som de traditionellt haft tillträde till för sin utkomst och traditionella verksamhet. Formuleringarna är oklara – de grundar sig på en kompromiss – men vid tillämpning på svenska förhållanden kan den förra typen av mark tyckas un-

49 Se prop. 1992/93:32 s. 42 f.

50 Se prop. 1992/93:32 s. 42 och om kommitténs förslag SOU 2001:101 bl.a. 416 ff. Sametings ställning behandlas även i SOU 2002:77, där utredningen också är inne på tanken att utvidga dess befogenheter.

51 Även vissa utlänningar folkbokförda i Sverige; se 3 kap. 3 § 3 st.

gefärligen motsvara åretruntmarkerna, den senare vinterbetesmarkerna. Och konventionen skulle gå ut på att trygga de rättigheter samerna av ålder haft till dessa marker.

Enligt utredningen var problemet med en anslutning framför allt reglerna om samernas rättigheter till mark. Betänkandet gick emellertid ut på att Sverige kunde ansluta sig till konventionen, dock inte förrän ett antal åtgärder som rör samernas rätt till mark blivit genomförda. Sålunda borde den mark som samerna hade rätt till enligt konventionen identifieras, och man borde klargöra omfattningen av samernas jakt- och fiskerätt inom den mark som de traditionellt innehar. Samerna borde vidare få ett stärkt skydd mot inskränkningar i renskötselrätten. Någon lagtext föreslogs inte.

Betänkandet fick ett blandat mottagande; det är tydligt att en anslutning kan välla stora problem. Vilka åtgärder är det egentligen den mångtydiga konventionen kräver – räcker det med nuvarande lagstiftning för att vi skall kunna tillträda den? Enligt härskande mening i Sverige erkänns ju ingen äganderätt för samerna ens historiskt sett, däremot kan renskötselrätten möjligen ses som en rätt till besittning av fjällmarken (fast även detta är tveksamt, jfr 5.3 nedan). Tanken att samernas rätt skulle stärkas har emellertid väckt farhågor bland enskilda markägare i stora delar av Norrland att deras rätt att använda marken till jordbruk och skogsbruk skulle bli lidande. Också andra kategorier har vänt sig mot att samernas rätt till jakt och fiske skulle stärkas. Från markägarhåll har bl.a. framhållits, att oavsett vilken rätt samerna av gammalt haft till sina områden skulle det innebära en grundlagsstridig kränkning av enskilda markägares egendom om de skulle tvingas att inskränka sin markanvändning på detta vis. Frågan är alltså både juridiskt svårlöst och politiskt känslig, och ett definitivt beslut att tillträda konventionen kan dröja länge. Erfarenheterna från Norge, där en anslutning visat sig medföra stora politiska och juridiska problem, är inte uppmuntranande. Jag tar senare upp vissa speciella frågor som en anslutning skulle aktualisera (8.1 nedan).

Som nämnt lade vidare Rennäringspolitiska kommittén år 2001 fram ett lagstiftningsförslag, kallat *En ny rennäringspolitik – öppna samebyar och samverkan med andra markanvändare* (SOU 2001:101). Kommittén var oenig; en rad skiljaktigheter och särskilda yttranden förekom. Det är oklart också hur det går med detta förslag. De politiska motsättningarna är betydande på området – inget parti kan sägas vara entusiastiskt för att förstärka samernas rätt på någon punkt av betydelse, bl.a. med tanke på de norrländska väljarna, men de negativa reaktionerna tycks variera i styrka och gäller skilda frågor.

Allmänt kan sägas om kommitténs betänkande att man föreslår två lagar som skall ersätta RNL: dels en lag om renskötselrätt, som reglerar de civilrättsliga förhållandena, dels en lag om bedrivande av rennärning, som innehåller offentligrättsliga regler om näringsutövningen. Lagförslaget sägs ha tre mål: att främja samernas strävan att bevara och utveckla rennärningen och andra samiska näringar som en grund för samisk kultur, att ge samerna förutsättningar att utveckla och upprätthålla ett samiskt näringsliv med renskötselrätten som grund och att denna rätt skall utövas med hänsyn till naturresursernas långsiktiga produktionsförmåga, den biologiska mångfalden, natur- och kulturvärden och värden för friluftslivet. Man har i så stor utsträckning som möjligt velat låta samerna själva bestämma över hur näringen skall bedrivas, men åtskilliga offentligrättsliga inslag behålls i lagstiftningen.

Som synes är det förträffliga syften, som de flesta kan instämma med, men som framgår av fortsättningen kommer de i konflikt inte bara med hårda ekonomiska realiteter utan också med andra enskilda och allmänna intressen. Även genomförandet av förslagen i detta betänkande kan välla stora bekymmer för lagstiftaren. I anslutning till den följande redogörelsen för gällande rätt skall jag ta upp vissa enskilda regler i förslaget.

Det bör framhållas att betänkandet inte innebär att ILO-konventionens krav skulle genomföras; det betonades att kommitténs förslag hade en annan inriktning och syftade snarare till ömsesidig hänsyn och utökat samråd mellan samebyar och andra markanvändare än direkta regler om stärkt skydd för renskötselrätten. Hänsynsreglerna skulle emellertid delvis tillgodose liknande synpunkter som konventionen. – Att två färska utredningar på detta vis lagt fram förslag som är ganska svåra att förena gör inte lagstiftningsarbetet lättare.

Två andra utredningar som berör renskötselrätten pågår för närvarande. Den förut omtalade gränsdragningskommissionen skall slå fast gränserna för renskötselområdet, särskilt de omstridda frågorna om vinterbeteslandens utsträckning. Och jakt- och fiskerättsutredningen arbetar med ett annat kontroversiellt problem: innebörden av samernas jakt- och fiskerätt inom lappmarkerna och renbetesfjällen (se 3.5 nedan).

2 Historisk bakgrund

2.1 Tiden fram till den första renbeteslagen

Som redan nämnts är den historiska bakgrunden väsentlig för att förstå vissa inslag i rättsläget för samernas del, samtidigt som mycket är oklart och omstritt rörande deras tidigare historia.¹ Här kan jag bara ge en översikt av vad vi någorlunda säkert vet; angående detaljer hänvisas till rättshistoriska framställningar (se 1.2 ovan).

Man kan i varje fall konstatera att det var samerna som först uppehöll sig mer än tillfälligt på större delen av de svenska fjällmarkerna och omgivande skogsland. Samerna bodde framför allt i vad som kallades Lappmarken – i Norge Finnmarken. Dessa marker var indelade i lappbyar, mestadels med bestämda jordområden, och dessa i sin tur i lapps katteland, som tillkom enskilda samer jämte familjer. Den skatt de betalade var till en början anknuten till deras personer, sedan möjligen till lapps kattelanden.² Ett nytt system för skattläggningen av 1695 kom att innebära ett fast skattebelopp för varje lappby. Renskötseln var huvudnäringen jämte jakt och fiske, fast den hade annan karaktär än nu – den hade snarare karaktären av "halv-nomadism", med ett begränsat antal renar, vilket dock under årtiondena kring 1700 i allmänhet övergick till helnomadism. Samerna var talrikast i de nordliga fjällen, betydligt färre i Jämtland och Härjedalen, där de tidigt hade konkurrens med nybyggare som trängde ganska högt upp i fjälldalarna. Någon byindelning synes inte ha förekommit där. Tydligt behandlades samerna åtminstone i nordligaste Sverige rättsligen på i stort sett samma sätt som skattebönder av domstolarna (där samer satt i nämnden, ofta med majoritet), liksom ofta också av skattemyndigheterna. De hade rättsskydd för sina områden – både lappbyar och lapps katteland –

1 Till osäkerheten bidrar bristen på skriftligt samiskt material – ännu på 1700-talet var de i allmänhet analfabeter, och man är därför väsentligen hänvisad till utomstående bedömares uppgifter om samernas levnadsförhållanden och synsätt. Jfr NJA 1981 s. 179 f.

2 Den frågan är i någon mån omstridd; Kaisa Korpiaakko har ansett något sådant gälla under 1600-talet, men Lennart Lundmark ser saken något annorlunda (jfr Uppbörd, utarming, utveckling s. 88 ff, 139 ff, 145 f, 152).

deras jord kunde ärvas och överlätas, och det förekom till och med lagfart på områdena. Det är osäkert om samernas rätt uppfattades som individuell eller kollektiv (alltså tillkom lappbyar); detta tycks ha varierat, men hur som helst var det tydligen en stark rätt både i förhållande till staten och till andra enskilda. Samernas rätt till marken låg på detta vis i varje fall nära vad som kallats för "skattemannarätt", om också man från statens sida ibland gjorde gällande att i själva verket kronan ägde marken.³

Som nämnt ansåg HD – visserligen på grundval av ett begränsat material – att ett bruk av fjällmark för renskötsel vid 1600-talets mitt under vissa förhållanden kunde ha medfört skattemannarätt på grund av ockupation i förening med urminnes hävd. Enligt domstolen var det möjligt att förvärva motsvarighet till sådan rätt genom att bruka marken för renbete, jakt och fiske utan att uppodla den. När samerna var fast bosatta på området var det naturligt om det inte krävdes en lika markerad besittning i övrigt, men om ett sådant kärnområde för besittningen saknades, fick man anta att det bruk som med dåvarande betraktelsesätt kunde jämföras med uppodling av landet måste ha varit intensivt, stadigvarande och väsentligen ostört av utomstående och att någorlunda fasta gränser fordrades för det brukade området; om inte de framgick av utsatta gränsmärken så måste rimligen ha krävts att områdets utsträckning klart framgick av terrängförhållandena.⁴ Detta förefaller ha varit fallet i varje fall i de nordligaste delarna av Sverige.⁵

Ett viktigt årtal i Norrlands historia var 1683, då ett kungligt påbud om skogarna utfärdades. Där framhölls – med utgångspunkt i ett tidigare brev av Gustav Vasa – att "alle sådane Ägor, som således obygde ligga fierran ifrån Ägoskilnaden och Bygdelagerne, höra Öfwerheten och Sveriges Chrono til och ingen annan". Handlingen riktar sig mot dem som "emot all Skiäl och billigheet under deras Gårdar och Byar willia draga Wäre och Chronans skogar, offta många Mijhl bort äth, ja ibland, alt til Fiällen". Det

3 Här kan framför allt hänvisas till Kaisa Korpjaakkos nämnda avhandling Om samernas rättsliga ställning i Sverige–Finland (1994), där samernas rättsställning fram till omkring 1750 utförligt analyserats; hennes slutsatser synes i stort sett godtagna i den historiska debatten (jfr dock föregående not). Till liknande slutsatser, i vart fall för tiden till 1700-talets mitt, kom justitierådet Juhani Wirilander i sitt utlåtande Lausunto maanomistusoistoista ja niiden kehityksestä saamelaiisten kotiseutalueella (2001) s. 41, 60, 62, liksom Nils Johan Päiviö i Lapps kattelandens rättsliga utveckling i Sverige (2001), där särskilt förhållandena i Jukkasjärvi och Sorsele undersöks.

4 NJA 1981 s. 190 f (där det också framhölls att det inte gärna kunde ha ansetts tillräckligt för förvärv av stora fjällvidder att bara en mindre del av dem användes mera regelbundet).

5 Alltså de områden som Kaisa Korpjaakko undersökt (numera också ett material från Jokkmokk).

synes alltså åtminstone i första hand ha gällt sådana avlägset belägna ägarlösa områden som var att anse som skogsmarker. För deras del föreskrevs s.k. avvitrting – skogsmark som bönderna hävdade skulle tilläggas kronan, utom så mycket skog som behövdes för att ett hemman skulle anses fullsuttet. – Enligt HD:s mening var frågan om äganderätten till skattefjällen inte slutgiltigt löst med detta påbud; beträffande nordliga delar av landet tydde materialet på att samerna ofta betraktades som likställda med skattebönder, i vart fall i vissa avseenden. Det avgörande ansågs emellertid bli den fortsatta utvecklingen.⁶

Också ett bihang till 1751 års gränstraktat mellan Sverige och Norge (1751 års kodicill) har återopats till stöd för att de svenska samerna haft äganderätt till brukade fjälltrakter. Även om kodicillen på sina ställen använt uttrycket att samerna "ägde" skatteland eller liknande, har detta folkrättsliga dokument dock inte ansetts utgöra mer än en bekräftelse på den starka rätt som samerna hade till fjällområdena – inte något bevis för att de verkligen ägde dem.⁷

I vart fall talar mycket för att samerna åtminstone inom vissa nordliga områden haft en rätt som närmat sig äganderätt. Som nämnt tyder bl.a. Kaisa Korpjaakkos forskning på att detta rättsläge bestod ända till omkring 1800. Det är emellertid tydligt att samernas rätt omkring denna tid undan för undan kommit att sjunka ned till en ganska osäker bruksrätt. Samernas områden berördes inte i 1789 års Förenings- och säkerhetsakt, som kom att stärka skatteböndernas rättsställning på ett avgörande sätt, och den äganderätt som kunde grundas på denna lagstiftning blev alltså inte aktuell för samernas del.⁸ Deras ställning tycks inte alls ha observerats i sammanhanget.

I stället kom uppfattningen av fjällen som kronomark att dominera; de skulle omfattas av 1683 års påbud på samma sätt som egentliga skogsmarker. Redan i senare delen av 1700-talet tillkom på många håll i fjällmarken nybyggen med myndighets tillstånd, och detta blev alltmer vanligt under 1800-talet. Många nybyggare var själva samer, som av någon anledning upphört med rensköteln. Nybyggesverksamheten uppmuntrades av statsmakterna, i tro att den inte skulle innebära något nämnvärt intrång för samerna; man hade länge haft uppfattningen att eftersom jordbruk och renskötsel var skilda näringar kunde de utövas samtidigt på samma område

6 NJA 1981 s. 198 ff.

7 Se HD:s diskussion av kodicillen NJA 1981 s. 203 ff.

8 Jfr härom Bäärnhelm i SvJT 2000 s. 969 f.

(den s.k. parallellteorin). Resultatet blev emellertid konkurrens om markerna, i varje fall beträffande jakten och fisket men också annars. Och i den konkurrensen kom nybyggarna att bli den gynnade parten. Med tiden kom samerna att trängas bort från marker som de tidigare ensam brukat. Jordbruket ansågs när allt kom omkring vara den viktigaste näringen, den hörde framtiden till.⁹

Av väsentlig betydelse tycks här ha varit att länsstyrelserna övertog rättsskipningen rörande de fjällområden samerna brukade samtidigt som de gav tillstånd till nybyggen; tidigare hade tvister avgjorts av domstolarna, liksom beträffande andra fastigheter, och de företrädde inte på samma sätt statens intresse.¹⁰ Länsstyrelsen var däremot den myndighet som kunde bestämma över kronomark. De statliga myndigheterna ansåg sig alltså kunna förfoga över fjällmarkerna, om också samernas rätt till renbete, jakt och fiske alltjämt var skyddad. Genom avvittringen, som började på 1700-talet och med vissa uppehåll pågick till 1900-talets början, skildes nybyggarnas mark från statens. Det gick i praktiken också ut över samerna, som inte kunde använda den enskilda marken som tidigare. För Jämtlands vidkommande kom avvittringen att drabba samerna särskilt hårt; här sökte man rädda deras renbete genom det s.k. skattefjällsbrevet, som inte innebar någon äganderätt för samerna men förstärkte skyddet för deras bruksrätt på vissa avgränsade områden. Längre norrut – i Västerbottens och Norrbottens lappmarker – tillkom efter ett regeringsbeslut år 1867 den s.k. odlingsgränsen, som skulle dra upp en gräns för nybyggesverksamheten; nedanför denna gräns ansågs marken lämpad för odling, ovanför skulle vara uteslutande samernas område. Emellertid kom kolonisationen att fortsätta också ovanför gränsen.

I dessa nordligare områden behölls den tidigare indelningen i lappskatteland. Även rätten till dessa kom dock undan för undan att degraderas till en osäker bruksrätt.¹¹ På många håll fick enskilda samer s.k. inrymning på det fjällområde de brukade – under 1700-talet av häradsrätten, senare av länsstyrelsen. Genom inrymningsbeslutet blev deras rättigheter bekräftade och närmare preciserade. Deras ställning liknade då på flera sätt stadgad åborätt – en starkt skyddad bruksrätt som staten upplät på kronomark – fast

9 Utvecklingen är beskriven bl.a. av Bylund i *Koloniseringen av Pite Lappmark t.o.m. år 1867* (1956).

10 Se härom bl.a. Lundmark, *Så länge vi har marker – samerna och staten under sexhundra år* (1998) s. 67 ff och "Lappen är ombytlig, ostadig och obekvämt" – svenska statens samepolitik i rasismens tidevarv (2002) s. 44 ff.

11 Se härom särskilt Nils Johan Päiviö a.a.

lagstiftningen om denna rätt inte ansågs direkt tillämplig; bl.a. var den ju grundad på upplåtelse, inte på ett tidigare bruk av området.¹² Äganderätt för samerna var det inte tal om i dessa sammanhang.

Vad som särskilt komplicerat rättsläget synes ha varit att samernas bruk av fjällmarken och den rättsuppfattning som rätt bland samerna om markens användning varit så svåra att förena med det svenska fastighetsrättsliga systemet och svenska juristers begreppsvärld. De allmänna domstolarna, ofta med samer i nämnden, hade nog viss förståelse för problemen, men för länsstyrelserna måste de ofta ha tett sig främmande; även med god vilja att tillgodose samernas rättigheter var det besvärligt att komma till rimliga lösningar som gått att förena med gällande rättsregler.¹³

2.2 Tiden efter 1886

Under 1800-talet hade det förekommit enstaka juridiska debattinlägg som gick ut på att samerna egentligen hade äganderätt eller liknande rätt till sina marker.¹⁴ När den första renbeteslagen tillkom år 1886 tycks man dock allmänt ha varit överens om att inte samerna var ägare; fast de ansågs ha förvärvat en civilrättsligt gällande rätt till sina områden var det staten (och i viss utsträckning enskilda) som ansågs äga fjällmarken och övrig mark som samerna brukade. Lagen angav visserligen inte uttryckligen att staten var ägare men byggde tydligen på denna uppfattning, liksom också senare lagstiftning. Enligt skattefjällsdomen var rättsläget redan före 1886 så entydigt att staten måste anses då ha varit ägare till de omtvistade fjällen, ytterst på grund av 1683 års påbud; eftersom det rört herrelös mark fanns det inget hinder att anta att staten förvärvat äganderätt utan ett laga fång i vanlig mening (köp, gåva etc.).¹⁵ Samma uppfattning gällde också beträffande fjällmark som inte berördes av skattefjällsmålet.

Det har ibland sagts att socialdarwinistiska strömningar, som gav uttryck för samernas underlägsenhet som folkslag, skulle ha spelat en avgörande roll när lagstif-

12 I skattefjällsmålet framträdde likheterna klart, men någon åborätt för samerna kunde inte konstateras, bl.a. eftersom samernas ståndpunkt innebar att rätten i så fall skulle vara kollektiv och en sådan åborätt var okänd för rättsordningen. Jfr NJA 1981 s. 231 f.

13 Jfr Bengtsson, Statsmakten och äganderätten s. 13.

14 Se härom NJA 1981 s. 74, 219 f.

15 Se NJA 1981 s. 229, jfr s. 227.

taren på detta sätt förnekade äganderätt för samerna till fjällmarken.¹⁶ Om man med socialdarwinism i sammanhanget menar att samerna som nomader inte ansågs anpassade efter den högre kultur som den bofasta befolkningen representerade, står det klart att argument av detta slag emellanåt framfördes i den politiska och juridiska diskussionen. Det är emellertid svårt att finna något stöd för dem i lagens förarbeten. Åtskilliga uttalanden i både proposition och riksdagsutskott försvarar tvärtom samernas rätt till mark och vatten, i strid mot företrädare för nybyggerintressen; man framhöll att samerna varit först på platsen och därför egentligen hade bättre rätt än nybyggarna, när det gällde de befogenheter som ingick i renskötselrätten.¹⁷ Däremot var det tydligen främmande för dåtidens jurister att föra motsvarande resonemang när det gällde äganderätten; nomadiserande renskötsel ansågs som sagt inte kunna grunda någon sådan rätt till marken. – I den mån en nedvärdering av samerna inverkat på rättsläget, synes det snarare ha gällt decennierna efter den första renbeteslagens tillkomst. Bland annat kom de följande renbeteslagarna av 1898 och 1928 att utesluta icke renskötande samer från rätt till renskötsel – de var inte "lappar" i renbeteslagens mening.¹⁸

Enligt lagen hade samerna företräde till bruket av mark särskilt inom de statsägda områden som betecknades "de för lapparne afsatta land". Samtidigt innebar den emellertid en viktig formell förändring i samernas rättsställning: enskilda samers rätt till vissa områden ersattes av en kollektiv rätt för lappbyar, vilken dock innebar att medlemmarna kunde utöva i huvudsak samma befogenheter som förut över marken. Lappskattelanden försvann, och det blev en ny byindelning. Avsikten med omorganisationen var att avhjälpa vissa missförhållanden inom rennärningen, bl.a. ojämnt utnyttjande av renbetesmarkerna. Samtidigt som vissa regler gavs om skydd för samerna mot intrång förbjöds samerna att själva upplåta rätt till bl.a. jakt och fiske

16 Bl.a. var detta ett huvudargument för samerna i skattefjällsmålet; man hänvisade särskilt till ett utlåtande av professorn i idé- och lärdoms historia Gunnar Eriksson, som påvisade att sådana idéer framfördes i Sverige vid denna tid. Jfr om frågan även Lundmark, "Lappen är ombytlig, ostadig och obekväm" s. 14 ff (där det bestrids att svenska statens politik mot samerna någonsin var socialdarwinistisk; politikerna ville tvärtom bevara fjällrenskötseln och den kultur som hörde samman med den).

17 Ofta citerat är uttalandet av Särskilda utskottet (utlåtande 1886:1 s. 18): "Lappen var den som först tog de nordliga trakterna af vårt land i besittning. Innan den förste nybyggaren fällde det första trädet i Norrlands skogar var lappen redan där. Under århundraden hade landet från Kölens fjellrygg till Bottenhafvet varit den obestriddt nyttjade betesmarken för hans renar. Och den förste besittningstagarens rätt till jorden måste anses bättre än den, som senare tillkommit."

18 Jfr Lundmark, a.a. bl.a. s. 168, som framhåller att fram till mitten av 1900-talet förekom en statligt sanktionerad diskriminering, med rasistiska inslag.

på sina områden åt utomstående; dessa upplåtelser skulle skötas av länsstyrelsen. Skälet var svårigheterna för en löslig organisation som lappbyn att hantera upplåtelsefrågorna ("att förhandla till gemensamt beslut och att ingå aftal samt till samfäldt gagn använda inflytande medel"). Upplåtelseerna skulle dock bara avse rätt att jämte lapparna utöva jakt eller fiske, och inkomsterna av dem skulle gå till lapparna. Den rätt som kunde tillkomma staten som markägare berördes inte.¹⁹

Lagen innebar alltså på vissa punkter en försämrad rättsställning för samerna, som fick byta en individuell rätt till sina marker mot en andel i en lappby. Det minskade naturligtvis renskötselrättens värde för samerna, i varje fall för den som haft en tidigare inrymning på fjällmark. Regleringen av bruksrätten – som syftade till en effektivisering av rennäringen och kompenserades av vissa förstärkningar av samernas rättsställning – har dock inte ansetts som något grundlagsstridigt övergrepp mot samerna.²⁰ Detta uttalande får ses mot bakgrund av det begränsade och omtvistade egendoms-skydd som gällde enligt 1809 års regeringsform. I dag skulle en sådan förändring te sig betydligt mera problematisk.

Lagstiftningen visade sig inte undanröja konflikter med den bofasta befolkningen och en del andra missförhållanden. Detta ledde till en revision av lagen redan år 1898. Den nya renbeteslagen medförde dock inte större ändringar i samernas ställning; de behöll sin starka ställning inom de områden som – med formuleringen i denna lag – "blivit till lapparnas uteslutande begagnande anvisade". Detsamma kan sägas om nästa renbeteslag av år 1928, som motiverades främst av att åtgärder krävdes för att skydda den nomadiserande lappbefolkningen i konkurrensen med de bofasta.

Också dessa lagar byggde på att staten ägde fjällmarken, något som torde ha ansetts tämligen självklart från lagstiftarens synpunkt. I förarbetena till 1928 års lag talade man som sagt uttryckligen om "lappprivilegiet" såsom en speciell förmån som lagstiftaren beviljat samerna.²¹ Tanken att samerna hade en självständig civilrättsligt grundad rätt till marken synes inte ha spelat någon väsentlig roll för lagstiftningen.²² Systemet med lappbyar behölls,

19 Se om det sagda Betänkande med förslag till förordning angående de svenska Lapparne och de bofasta i Sverige samt till förordning angående renmärken afgivna af den dertill utaf Kongl. Maj:t förordnade komité (1883) s. 106 och Särskilda utskottets utlåtande 1886:1 s. 31 ff.

20 Så HD i NJA 1981 s. 1 (på s. 244); uttalandet avser enbart förhållandena på skattefjällen.

21 Se bl.a. prop. 1928:43 s. 54 f och bil. s. 16 f.

22 I flera utredningar betonades dock styrkan i samernas jakt- och fiskerätt; se bl.a. SOU 1922:16 s. 72, 82 ff, SOU 1923:51 s. 119, SOU 1923:58 s. 49 ff, SOU 1939:28 s. 75 f, SOU 1947:47 s. 197, SOU 1952:13 s. 88 f, 99 ff, 116, 166 f.

liksom också samernas begränsade rätt att upplåta jakträtt, fiskerätt och andra rättigheter på sina områden.

För skogssamernas del kom dock de båda senare renbeteslagarna att medföra en klar försämring, särskilt när det gällde skyddet mot upplåtelser av nyttjanderätter och liknande (jfr 3.5 nedan). Dessa samer, som ju till stor del håller till nedanför odlingsgränsen, ansågs på många håll dömda att undanträngas i konkurrensen med de bofasta, och lagstiftaren visade sig inte lika angelägen att skydda dem från intrång.²³

I väsentliga delar har denna reglering behållits i 1971 års lag. Av intresse är att vid dess tillkomst togs äganderätsfrågan direkt upp i förarbetena. Regeringens uppfattning, som delades av de flesta jurister, var att fjällmarken ägdes av staten. Emellertid pågick då processen om skattefjällen i Jämtland (jfr nedan) sedan flera år. Från samernas sida hävdades att de hade en rätt till marken som var att likställa med äganderätt och ständig besittningsrätt, varför åtskilliga regler i lagen bort utformas på annat sätt. Lagrådet uttalade i anledning av detta, att det var otillfredsställande att själva den principiella grundvalen för lagstiftningen inte godtogs av den berörda folkgruppen men att, i rådande läge och i avbidan på att föreliggande tvistefrågor prövades av domstol, det dock syntes få accepteras att lagstiftningen byggdes upp på samma grund som hittills.²⁴ Lagen utformades också i enlighet härmed. Jordbruksutskottet underströk emellertid att ett antagande av lagen inte innefattade något ställningstagande till dessa tvistefrågor.²⁵ RNL talar visserligen inte längre om att viss fjällmark är anvisad till samernas "uteslutande begagnande", men någon ändring i sak var inte avsedd.²⁶

Genom skattefjällsdomen (NJA 1981 s. 1) ogillades samernas yrkande om bättre rätt framför staten till de aktuella områdena – vissa renbetesfjäll i norra Jämtland. I domen uttalades vidare att renskötselrätten uttömmande reglerades i 1886 års lag och att denna princip alltjämt kvarstod i RNL.²⁷ Samtidigt framhölls dock att rätten gällde på civilrättslig grund och obero-

23 Se Skogssamerättsutredning (Sametinget 1997) särskilt s. 71, 72 ff.

24 Prop. 1971:51 s. 261 f; jfr s. 121, 280.

25 JoU 1971:37 s. 36.

26 Se övergångsbestämmelserna (p. 2) och JoU 1971:37 s. 38 f.

27 Såvitt angår jakt- och fiskerätten är att märka, att det i målet var ostridigt att denna var en verklig rätt av det slag som angavs i jakt- och fiskelagarna – inte bara en "rätt att jaga" (resp. fiska). Samerna gjorde emellertid gällande att de oavsett RNL:s regler hade rätt att själva förfoga över dessa rättigheter; HD:s uttalande riktade sig närmast mot detta påstående.

ende av lagen var skyddad genom regeringsformen på samma sätt som äganderätten. Vidare konstaterade HD, som redan nämnts, att det funnits möjlighet för samerna att förvärva motsvarighet till skattemannarätt till fjällmark redan genom ockupation i förening med urminnes hävd, fast förutsättningarna inte förelåg för skattefjällens del.

Domskälens var alltså delvis förmånliga för samerna, något som dock förbisågs av massmedia och även till en början av samerna själva. Uppfattningen om domen som ett svårt nederlag för samerna har länge präglat debatten. Med tiden kom dock statsmakterna att i viss mån anpassa lagstiftningen efter uttalandena i domskälen. Genom ändringar år 1993 i RNL fastslogs att renskötselrätten, i enlighet med HD:s uttalanden, är grundad på urminnes hävd (1 §). Det kan nämnas att Lagrådet i sitt yttrande över lagförslaget påminde om det nya forskningsmaterial rörande de nordligaste delarna av Finland som tillkommit, varvid statens äganderätt till lappskatteländen ifrågasatts; man syftade här främst på Kaisa Korpiaakkos avhandling (som vid det laget inte översatts till svenska). Lagrådet ville dock inte anmäla någon tvekan rörande den principiella utgångspunkten för lagstiftningen; om nya processer skulle leda till andra bedömningar av renskötselrättens natur kunde det förutsättas att lagstiftningen omprövades i den mån det var påkallat.²⁸ Lagrådets yttrande i denna del sades inte föranleda några särskilda uttalanden från departementschefens sida. Hänvisningen till nytt forskningsmaterial berördes inte alls.²⁹ Den skulle ha komplicerat ärendet.

2.3 Betydelse för dagens rättsläge

Vad har då dessa historiska förhållanden för betydelse för samernas rättsliga situation i dag? Vi har ju en relativt modern lagstiftning, som för övrigt reviderades ganska genomgripande så sent som 1993; hur påverkas dess tillämpning av den historiska bakgrunden?

Till en början kan man konstatera, att en allmän lagstiftning om viss typ av rättigheter till fast egendom naturligtvis inte ger tillräckligt besked om de särskilda förhållandena på olika områden. Liksom i andra fall får man undersöka läget när en rättighet tillkom för att få klarhet om vad den innebär. Det är inte så anmärkningsvärt. Mera ovanligt är att man får räkna med

²⁸ Se prop. 1992/93:32 s. 300. Rörande Kaisa Korpiaakkos avhandling kunde Lagrådet bara hänvisa till en recension (SvJT 1990 s. 138 ff).

²⁹ Prop. 1992/93:32 s. 90.

att en särskild rätt har varierande innehåll i olika delar av landet, något som är fallet med renskötselrätten (jfr NJA 1981 s. 1 och nedan). Här får de historiska förhållandena självklart betydelse. Samtidigt kan sägas, att det från både statens och samernas synpunkt kan ha sina nackdelar att rätten skiftar på detta sätt; rättsläget kompliceras och blir svårare att förutse.³⁰

För samernas del tillkommer emellertid att rättsläget även på annat sätt är mera omstritt än när det gäller andra särskilda rättigheter till fast egendom. Som Lagrådet framhöll vid tillkomsten av RNL godtogs själva den principiella grundvalen för lagstiftningen inte av samerna;³¹ något liknande kan sägas gälla i dag, även om motsättningen tidvis tonats ned. Vidare har framgått att RNL lämnar oklara besked på flera väsentliga punkter. Hur går det t.ex. att förena bestämmelsen i 1 §, att renskötselrätten grundas på urminnes hävd, med lagens konkreta regler i övrigt? Vad innebär hänvisningen i 3 §, att vinterbetesmarkerna omfattar trakter där renskötsel "av ålder" bedrivs vissa tider av året? Hur förhåller sig den särpräglade typ av juridisk person som samebyn utgör till rättigheterna för enskilda samer – bymedlemmar eller andra? Också dessa kan ju tänkas åberopa urminnes hävd, grundad på förfäders bruk. Till detta kommer att förhållandet till grundlagen är i hög grad kontroversiellt; samerna menar att lagstiftningen på viktiga punkter står i strid med RF och även med Europakonventionen (jfr kap. 6 nedan). I alla dessa avseenden är det naturligt att hänvisa till det historiska materialet för att få ledning.

Man kan fråga vilken betydelse skattefjällsdomen numera har för samernas rätt snart 25 år efter domen. Samerna valde att processa om skattefjällen framför allt därför att marken där hade avskilts genom särskilda lantmåteriförrättningar grundade på skattefjällsbrevet av 1841. Som forskningen låg till vid denna tid kunde detta te sig som ett rimligt val,³² men samernas bruk av dessa områden räckte inte till för att äganderätt skulle kunna konstateras. Detta resultat har knappast rubbats genom senare forskning eller rättsutveckling. Att märka är emellertid att domens uttalanden rörande rättsläget uttryckligen begränsats till de omtvistade skattefjällen. Att ta ställning till rättsläget beträffande områden utanför Jämtlands län ansågs

30 Jfr SOU 1989:41 s. 258.

31 Prop. 1971:51 s. 261. I sammanhanget nämns som en motsvarighet oenighet om kronans anspråk på regalrätt till fisket i Torne älv (s. 261 f), vilket dock är en konflikt av mindre dimensioner.

32 Jfr Bengtsson, Statsmakten och äganderätten s. 12 f. – Däremot kan diskuteras om samerna bort i sådan grad koncentrera sig på *kollektiva* rättigheter i Jämtland (för s.k. samekommuniteter). Jfr NJA 1981 s. 232 (stadgad åborätt?).

inte möjligt på grundval av utredningen i målet, och HD betonade som nämnts de skiftande förhållandena inom olika fjällområden; det material som talade till samernas förmån gällde väsentligen de nordligaste lappmarkerna.³³ – Just beträffande dessa områden har emellertid senare forskning visat att samernas rätt var starkare än tidigare antagits. Om samernas rätt var att väsentligen jämställa med den rätt skattebönder ägde på 1600- och 1700-talen, kunde marken inte betraktas som herrelös, och i så fall kunde 1683 års påbud inte tillämpas på deras områden.

Utgår man från denna hypotes, blir frågan hur en statlig äganderätt till fjällmarken i så fall skulle ha uppkommit. Hur skulle en mark, som tillkommit vissa enskilda personer, ha överförts till staten? Staten (eller statliga bolag) har i allmänhet ingen lagfart till denna mark, och förutsättningarna för förvärv genom hävd – i så fall urminnes hävd – kan knappast konstateras: var det någon som brukade dessa ödemarker var det samerna, inte staten. Någon motsvarighet till expropriativt förfarande har inte förekommit; 1886 års lag och dess efterföljare slår som sagt inte uttryckligen fast att äganderätten till fjällmarken övergått till staten. Att lagstiftaren utgått från detta förhållande synes inte tillräckligt för att grunda äganderätt (jfr NJA 1981 s. 1).³⁴ Staten skulle alltså bara kunna åberopa en stadgad rättsuppfattning som befästs genom rättsutvecklingen under närmare två sekel. Det är naturligtvis ett vägande argument – att riva upp ett rättstillstånd som dominerat så länge stämmer illa med det vanliga fastighetsrättsliga synsättet³⁵ – men kanske inte alldeles avgörande. Som framgått synes en väsentlig orsak till att fjällen behandlats som kronomark ha varit att länsstyrelserna tog över tvister som tidigare hört under de allmänna domstolarna. Det är inte tillfredsställande att låta ett sådant förhållande påverka rätten till fjällmarken.³⁶

33 Jfr NJA 1981 s.190 ff, 227.

34 Se särskilt NJA 1981 s. 227 ff, där HD:s uttalanden om statens rätt bygger på utvecklingen fram till 1886 års lag, inte på lagen i och för sig.

35 I Norge har ett "festnet retsforhold" av denna typ åberopats till stöd för statens äganderätt till fjällmarken (liksom i andra sammanhang); se härom Jebens, Om eiendomsretten til grunnen i Indre Finnmark (1999). Något motsvarande resonemang är dock svårt att finna i svensk rätt (jfr Bengtsson i Tidsskrift for rettsvitenskap 2000 s. 817). Däremot kan staten på detta vis förvärva *herrelös* mark (se NJA 1981 s. 1).

36 Det bör framhållas att den nämnda utvecklingen mot större kompetens för länsstyrelserna utretts först de senaste decennierna (främst genom Kaisa Korpjaakkos och Lennart Lundmarks forskning); i skattefjällsmålet var den inte närmare klarlagd.

I RÅ 1999 not. 234 togs äganderettsfrågan upp i RegR, sedan en sameby krävt rättsprövning av ett beslut om nyttjanderättsupplåtelse av statlig mark. Samebyn gjorde bl.a. gällande att marken inte var kronomark utan tillhörde byn och dess medlemmar. RegR redogjorde för lagstiftarens inställning vid tillkomsten av RNL samt för uttalandena om samernas rätt i NJA 1981 s. 1 och av Lagrådet i 1993 års lagstiftningsärende. Intill dess eventuella tvistefrågor huruvida samerna hade en mera omfattande rätt till mark inom andra renskötselområden än som berördes av skattefjälldomen hade lösts måste man emellertid enligt RegR:s mening utgå från att nu sedan lång tid bestående förhållanden inom dessa områden läggs till grund för en bedömning av RNL:s tillämplighet, varför frågan om samebyn hade rätt till området i fråga framför staten inte kunde prövas och avgöras i denna ordning; man utgick alltså från att det var fråga om kronomark. (Se vidare om beslutet 6.1 nedan.) – RegR har alltså avstått från att i detta rättsprövningsärende gå in på den omstridda äganderettsfrågan, men samernas invändning har i vart fall numera tagits på allvar. – Samma intryck gör ett hovrättsavgörande om statens rätt till lagfart, där det uttalas att samernas påstående att de skulle vara ägare till fjällmark inte generellt kunde lämnas utan avseende.³⁷

Det verkar alltså inte uteslutet att samerna på historisk grund skulle kunna konstateras vara ägare till viss fjällmark; domstolarna har inte velat alldeles avvisa tanken. Vilka områden det då skulle gälla är dock svårt att precisera. Förmodligen skulle de ligga i nordligaste Sverige, inom områden där aldrig jordbruk förekommit och samerna länge höll till ensamma. Det är dock knappast troligt att någon part börjar en rättegång om äganderätten till dessa områden med tanke på de kostnader och den tid processen skulle kräva, liksom också de osäkra utsikterna till framgång. Och man kan hålla med RegR om att frågan inte lämpligen bör avgöras inom ramen för en förvaltningsprocess.³⁸

Det bör emellertid framhållas att HD:s allmänna uttalanden om samernas grundlagsskydd alltjämt gäller, såvitt angår den bruksrätt de under alla omständigheter har. Sedan numera egendomsskyddet utvidgats genom 1994 års ändringar i 2 kap. 18 § RF får samernas rätt anses förstärkt på motsvarande vis – det saknas stöd för att anse utvidgningen begränsad till äganderätt. En bruksrätt är också egendom. Har denna rätt en gång i tiden legat nära en äganderätt, är det särskilt anmärkningsvärt att den numera skulle vara så svag som statsmakterna ibland utgått ifrån – t.ex. att samerna inte skulle ha en vanlig jakt- och fiskerätt utan en begränsad befogenhet att

37 Se Hovrätten för Övre Norrland, beslut 22 juni 2000 i mål 344/99. Den aktuella tvisten vann dock staten, och HD meddelade inte prövningstillstånd.

38 Jfr även Bäärnhjelm i SvJT 2000 s. 966 ff; se vidare Bengtsson i SvJT 2001 s. 183 ff.

jaga och fiska på områden där markägaren har den egentliga rätten (jfr 3.2 nedan).

Redan av denna översikt framgår att själva grunden för RNL:s tillämpning till någon del kan sättas i fråga.³⁹ I fortsättningen kunde det egentligen vara skäl att i olika sammanhang ställa frågan: Antag att i själva verket samerna är ägare till marken, eller i vart fall har en starkare rätt än lagen anger – vilken betydelse får lagens regler i så fall? Men det skulle bli för invecklat att hela tiden räkna med att grunden för lagens reglering inte gäller. Redan av praktiska skäl får man nog utgå från att staten (eller statliga bolag) får betraktas som ägare till fjällmarken, eller i varje fall till den allra största delen av den. Först om något annat skulle visas i fråga om vissa områden, får man ta ställning till hur rättsförhållandena ligger till på dessa fastigheter.⁴⁰

Även om man alltså normalt får bygga på RNL när det gäller renskötselrättens innebörd, är det nödvändigt att observera de komplikationer grundlagen och Europakonventionen kan medföra i sammanhanget – delvis just på grund av de historiska förhållandena (se kap. 6 nedan). Först är det dock nödvändigt att gå igenom RNL:s regelsystem för att ge en bild av problematiken.

39 Jfr Lagrådets bekymmer vid RNL:s tillkomst, prop. 1971:51 s. 261 f.

40 Det sagda utesluter dock inte att samerna kan åberopa urminnes hävd bl.a. till jakt och fiske utöver vad RNL medger (jfr nedan bl.a. 5.5).

3 Renskötselrätten i huvuddrag

3.1 Renskötselrättens utövande

Närmast skall i korthet beskrivas renskötselrättens huvudsakliga innehåll enligt RNL. Till vissa särskilt besvärliga frågor vid tolkningen av lagbestämmelserna återkommer jag i kap. 5 och 6.

Renskötselrätten är enligt 1 § RNL den rätt som personer av samisk härkomst har att enligt RNL:s bestämmelser använda mark och vatten till underhåll för sig och sina renar. Denna bruksrätt räknas liksom andra bruksrätter – t.ex. vanlig nyttjanderätt och servitut – till kategorin särskild rätt till fastighet; sådana rättigheter behandlas på speciellt vis exempelvis vid expropriation och annan inlösen av mark. Den utövas emellertid under särskilda omständigheter, vilket gett den avvikande drag som inte stämmer med andra nyttjanderätter (jfr 3.3 nedan).

För att någon skall ha renskötselrätt krävs alltså samisk härkomst; då anses han eller hon som same i lagens mening. Någon närmare definition finns inte av same. I motiven har man lämnat åt rättspraxis att avgöra vad som krävs för att någon skall ha styrkt sig vara same. Den som är same vid tillämpning av sametingslagen skulle emellertid utan vidare anses som same också i RNL:s mening.¹

I sametingslagen gäller detta som nämnt den som anser sig vara same och gör sannolikt att han eller någon av hans föräldrar, farföräldrar eller morföräldrar har eller har haft samiska som språk i hemmet eller har en förälder som är eller har varit upptagen i röstlängd till Sametinget (1 kap. 2 §). Tydligt tänker man sig att dessutom mera avlägsna släktingar till samer i nedstigande led kan ha renskötselrätt; det räcker att man tillhör den samiska folkgruppen. Vad som gäller för den som bara har någon enstaka same i sin härstamning är oklart. Det är i vart fall samebyn som tar ställning till frågan. Enligt motiven bör den inte bli aktuell särskilt ofta.² Man får hoppas att motiven har rätt.

¹ Prop. 1992/93:32 s. 92 f, 182.

² Prop. 1992/93:32 s. 92 f.

I definitionen av renskötselrätten tilläggs att rätten tillkommer den samiska befolkningen och grundas på urminnes hävd. Båda dessa tillägg kan välla problem: man kan fråga dels vilken rätt själva befolkningen kan anses ha i förhållande till samebyar och enskilda, dels vad hänvisningen till urminnes hävd närmare betyder i sammanhanget. Dessa frågor tas upp i fortsättningen (i 3.8 resp. 5.2).³ Tills vidare kan bara framhållas att den omständigheten, att renskötselrätten har en annan och stabilare grund än själva lagen, måste inverka på tolkningen av enskilda regler; det är inte säkert att motiven till 1971 års RNL alltid blir utslagsgivande. (Jfr 5.5 nedan.)

Enligt 1 § 3 st. RNL gäller emellertid att en same bara kan utöva rättigheten om han eller hon är medlem i sameby (jfr även 6 §). Samebyn är, som närmare framgår av fortsättningen (3.6), en föreningsliknande sammanlutning som anses bedriva renskötsel på medlemmarnas vägnar och företräder medlemmarna i sådana sammanhang. (Se 9 och 10 §§.) Medlemmar är sådana samer som deltar eller deltagit i renskötseln inom byns område och vissa närstående (se närmare 11 och 12 §§). Andra samer har alltså ingen möjlighet att utöva renskötselrätt. – Samtidigt betecknar samebyn ett geografiskt område där byns renskötsel får bedrivas (se 6 §).

Renskötselrätten gäller på obegränsad tid; i det avseendet liknar den ett servitut. Däremot är den liksom andra bruksrätter till fastighet såtillvida inskränkt som den får utövas bara inom visst område, det s.k. renskötselområdet. Detta beskrivs i 3 §. Bestämmelsen skiljer mellan åretruntmarkerna och vinterbetesmarkerna.

Åretruntmarkerna anges noga i paragrafen: det är i stora drag Norrbottens och Västerbottens läns lappmarker,⁴ renbetesfjällen i Jämtlands län och viss annan fjällmark i Jämtlands och Kopparbergs län. Det är fråga om mark som tillhör staten eller i varje fall tillhörde staten vid den bolagisering av viss statlig mark som skedde år 1992 (här sammanfattningsvis kallad kronomark).

Vinterbetesmarkerna är övriga delar av lappmarken nedanför odlingsgränsen och "sådana trakter utanför lappmarkerna och renbetesfjällen där renskötsel av ålder bedrivs vissa tider av året", oavsett vem marken tillhör;

3 Frågan om innebörden av denna rätt för hela befolkningen behandlas också av Bengtsson i uppsatsen Om kollektiv renskötselrätt (21 uppsatser s. 271 ff; se även Fastighetsrättsliga studier till minnet av Sten Hillert, 2002, s. 47 ff).

4 Nedanför odlingsgränsen dock bara kronomark eller renbetesland där skogsrenskötsel av ålder bedrivs under sommar, vår och höst.

på dessa områden får renskötsel bedrivas under tiden 1 oktober–30 april.⁵ De citerade orden har vållat stora svårigheter och åtskilliga tvister med enskilda markägare: på vilka marker kan man anse renskötsel ha bedrivits ”av ålder” under vintern? (Se härom kap. 5.)

Åretruntmarkerna och viss vinterbetesmark är fördelade mellan samebyarna i särskilda byområden, som beslutas av länsstyrelsen (6 och 7 §§).⁶ Indelningen kan ske också i strid med samebyarnas önskemål – det avgörande skall vara vad som behövs med hänsyn till rationell rendrift – fast meningen naturligtvis är att den om möjligt skall ske i samförstånd mellan de berörda parterna.⁷ En överenskommelse mellan samebyar om att den ena byn får begagna den andras område medför inte att byområdena i RNL:s mening kommer att ändras. Man kan jämföra med ändringar i fastighetsindelningen enligt fastighetsbildningslagen, fast någon ersättning inte som enligt denna lag är föreskriven när ett område tas ifrån en sameby. Lagstiftaren tycks inte ha sett på länsstyrelsens beslut som något ingrepp i enskild rätt.⁸ Ändå är det tydligt att åtgärden kan medföra en ekonomisk skada för den förlorande samebyn.

Visst intresse har här RÅ 2000 not. 82, där en sameby påkallade rättsprövning av ett beslut enligt 7 § RNL bl.a. under påstående att den tvångsvis berövats mark utan att ersättning för ingreppet utgått enligt 2 kap. 18 § RF. RegR fann emellertid, utan att närmare gå in på denna fråga, att beslutet inte var grundlagsstridigt (eller stod i strid med Europakonventionen). Möjligen menade man att samebyn fått rimlig kompensation i mark genom ändringsbeslutet. En annan möjlighet är att tanken på en kollektiv rätt för samebefolkningen, som fått uttryck i 1 § RNL, ansågs hindra ena samebyn från att åberopa grundlagens egendomsskydd mot den andra.⁹

Man får emellertid skilja mellan byområdet och betesområdet; det senare omfattar även andra områden som samebyn begagnar för renskötsel (8 §). Här kan det naturligtvis bli problem när ett område används av flera same-

5 Också när det gäller vinterbetesmarkerna kan man dra paralleller med servitut: den härskande fastigheten skulle motsvaras av åretruntmarkerna, som är den egentliga basen för renbetet. Det är dock tveksamt om man har så stor nytta av sådana paralleller vid lagens tillämpning.

6 I SOU 2001:101 föreslås att indelningen i stället skall göras av Sametinget.

7 Prop. 1971:51 s. 160.

8 Jfr Bengtsson, Grundlagen och fastighetsrätten s. 68, 105 (där denna inställning kritiseras). I SOU 2001:101 har ersättningsfrågan diskuterats men regler härom inte ansetts behövliga (s. 168).

9 Jfr härom också Bengtsson, 21 uppsatser s. 279 f.

byar. Tvister kan då komma upp bl.a. om ersättning för rovdjursskadade renar eller för upplåtelse av jakträtt (se 3.5 nedan). Att en sameby fått passera över ett område under flyttningar eller tillfälligt begagna annans betesområde medför inte att byn kan åberopa RNL:s regler om betesområden.¹⁰

Som framgår komplicerar det rättsläget att dessa frågor reglerats utan försök att samordna dem med ordinära fastighetsrättsliga principer. Här framträder den förut berörda tendensen att se samernas rättsförhållanden som något alldeles för sig, utan sammanhang med rättssystemet i övrigt.

3.2 Renskötselrättens innehåll enligt RNL

Som nämnt kan renskötselrätten ses dels som en civilrättslig rättighet, dels som en näringsrätt. Den civilrättsliga sidan av rätten – alltså vilka rättigheter som samerna har i förhållande till markägaren och andra enskilda – framgår av 15–25 §§ RNL. Den beskrivs sammanfattningsvis som en rätt för samerna att ”använda mark och vatten till underhåll för sig och sina renar” (1 §). Rättens innehåll är ganska komplicerad. Det växlar i viss mån beroende på om den gäller på kronomark eller på enskild mark. I en del fall förutsätts tillstånd av enskilda markägare. Rätten varierar också i styrka från trakt till trakt och över tiden, beroende på hur renskötseln bedrivits – något som fått motivera att man i lagen inte ens försökt ange hur renskötseln belastar de enskilda fastigheterna eller ens vilka fastigheter den belastar.¹¹ Delvis bestäms rättens omfattning av myndighet, närmast länsstyrelsen; den beslutar alltså inte bara om byområdena utan också om hur de skall användas. Framför allt har renantalet betydelse: överbetning leder till markskador och skadar betet på sikt. Någon rätt till ersättning gäller inte om antalet begränsas.

I stora drag föreskriver lagen följande. Det viktigaste inslaget i renskötselrätten är naturligtvis rätten till *renbete*. Sameby får använda byns betesområde för sådant bete, med ett högsta renantal som länsstyrelsen bestämmer (15 §). En avvägning får ske mellan samebyns intressen – som knappast är förenliga med överbetning av markerna – och andra hänsyn, bl.a. till

10 Se RÅ 1988 ref. 15 (flyttning över annan bys byområde) och RÅ 1988 not. 152 (tillfälligt begagnande av sådant område); båda fallen rörde ersättning för renar skadade på det omtvistade området.

11 Se prop. 1992/93:32 s. 93.

markägaren och miljön.¹² – Det är alltså fråga om en kollektiv rätt för de renskötande medlemmarna i byn.

Med renbetet sammanhänger vissa speciella befogenheter för samebyn och dess medlemmar. Enligt 16 § har samebyn rätt att inom byns betesområde *uppföra anläggningar och mindre byggnader som behövs för renskötseln* – t.ex. sådana anläggningar som stängsel för renarna och renslakteri och byggnader som renvaktarstuga, kåta och förvaringsbod. Också bymedlemmen har rätt att uppföra sådana byggnader. Liknande befogenheter ingår sällan i andra nyttjanderätter; ett bostadsarrende eller anläggningsarrende går visserligen ut på upplåtelse av mark där arrendatorn får ha en byggnad (jfr 10 kap. 1 § respektive 11 kap. 1 § JB), men normalt ger inte avtalet arrendatorn samma frihet att placera byggnader av olika slag var han vill. – När det gäller anläggningar för stadigvarande bruk skall dock markägaren anvisa platsen, och detsamma gäller byggnader i vissa fall (se närmare 16 § 3 st.). Vid oenighet bestämmer länsstyrelsen placeringen. Sannolikt väger då markägarens önskemål tungt, om det grundas på någorlunda rimliga skäl. I regel lär ju samerna ha flera alternativ att välja emellan.

Dessa rättigheter har samband med rätten till vad man kallar *skogsfång*. Om det behövs virke till sådana anläggningar eller byggnader som nu har omtalats får skog avverkas inom betesområdet på kronomark inom lappmarkerna och renbetesfjällen m.m. (men inte på privatägd mark). Det är alltså fråga om en sorts husbehovsrätt. På samma områden får medlemmar i samebyn ta *bränsle* och dessutom *slöjdvirke* – sameslöjden är ett inslag i samernas kultur som statsmakterna velat uppmuntra (17 §).

I detta fall har dessutom andra än bymedlemmar vissa rättigheter: länsstyrelsen kan ge tillstånd att ta slöjdvirke åt andra samer inom länet som i inte oväsentlig utsträckning ägnar sig åt sameslöjd. Utvidgningen till denna krets tycks ha vällett lagstiftaren viss vända, trots att den ekonomiskt sett måste anses betydelselös.¹³ Huvudprincipen att renskötselrättens olika inslag skall begränsas till byn och dess medlemmar har tydligen inte varit lätt att gå ifrån.

Bymedlem får vidare ta *virke för uppförande av familjebostad* på viss kronomark och mark utlagd till allmänningsskog, även här med anvisningsrätt för markens ägare och brukare (18 §), och dessutom ta bränsle inom annan samebys område (19 §). Här är det alltså enbart fråga om en individuell rätt. Med renbetet sammanhänger samebys rätt att i nödfall *fälla lavbevuxna träd* inom byns betesområde till foder för renarna, om möjligt efter anvis-

¹² Jfr 65 och 65 a §§. – Också samebyn kan begränsa renantalet för medlem, se 35 §.

¹³ Skälen för regeln har utförligt utveckats i prop. 1992/93:32 s. 174 ff.

ning från markens ägare eller brukare (20 §). – Som huvudregel skall samebyn betala ersättning för avvercade växande träd, dock inte inom viss kronomark (21 §). Förbud får meddelas mot viss avverkning om det behövs för att bevara skogen eller för återväxt (22 §).

Sameby har vidare en speciell rätt till *flyttningsvägar* – också detta sammanhängande med renbetets särdrag. Byn får flytta sina renar mellan olika delar av byns betesområde, efter sträckningar som länsstyrelsen i sista hand bestämmer (23, 24 §§).

Jakt och fiske är omdiskuterade inslag i renskötselrätten. Här gäller att medlem i sameby har rätt att jaga och fiska på utmark inom byns betesområde som hör till renbetesfjällen eller lappmarkerna, när renskötsel är tillåten där – däremot inte i övrigt på vinterbetesmarkerna. Sådan rätt har också bymedlem som tillfälligt uppehåller sig inom annan bys renbetesområde för renarnas skötsel, dock bara för sitt uppehälle. Någon inskränkning till husbehov är i övrigt inte föreskriven – samerna får sedan gammalt jaga och fiska också för avsalu. Rovdjursjakt och visst husbehovsfiske är i Dalarnas och Jämtlands läns renbetesfjäll tillåtet bara med särskilt tillstånd. (Se 25 §.) Också här är det fråga om individuella rättigheter, i motsats till rätten till renbete; men även dessa förutsätter medlemskap i någon sameby. Samer utan medlemskap kan tänkas grunda jakt- eller fiskerätt på urminnes hävd – alltså annan lagstiftning än RNL – men annars får de träffa avtal om sådan rätt. – Jakt- och fiskerätten enligt 25 § gäller även på enskilt ägd mark.¹⁴

Vad som är "utmark" är något omdiskuterat. Med all sannolikhet används begreppet som motsats till inägor – alltså närmast till åker, äng och trädgård. Jakt och fiske är alltså tillåtet även i enskild skogsmark.¹⁵

Att märka är att enligt lagstiftarens nuvarande inställning är det inte fråga om vanlig jakt- eller fiskerätt enligt jaktlagen respektive fiskelagen. Enligt ett synsätt som först framträdde i propositionen med förslag till 1987 års jaktlag är samernas rätt av lägre kvalitet (en "rätt att jaga" respektive "rätt att fiska") än vanliga jakt- och fiskerätter (se 10 § 3 st. jaktlagen och 3 § 3

14 Se prop. 1986/87:58 s. 45, prop. 1992/93:32 s. 132. Jfr SvJT 1967 rf s. 8, där åtal mot en same för olovligt fiske på enskild markägares vatten ogillades på sådan grund.

15 Jfr SOU 1968:16 s. 193, SOU 2001:101 s. 298. Se om begreppet även t.ex. prop. 1898:56 s. 52 (där det talas om "egentlig" utmark, vartill inte skulle höra utängsslätter); prop. 1886:2, HD:s protokoll s. 13 f, 19 f, jfr 10 § i 1886 års lag; och Prawitz i Cramér–Prawitz, Studier i renbeteslagstiftningen (1970) s. 71. – Under alla förhållanden skulle det vara säregat att anse jakt och fiske förbjudet på skogsmark men tillåtet på impediment.

st. fiskelagen). Det skulle gälla en sorts dubbel jakträtt: fastighetsägaren – även staten – skulle ha den egentliga jakträtten på fastigheten (om rätten inte upplåtits till annan).¹⁶ Jordbruksutskottet framhöll beträffande jaktlagens regler att frågan om samerna hade vissa rättigheter på annan grund än RNL i första hand skulle avgöras av domstol och inte borde påverkas av de omstridda uttalandena.¹⁷

Som framgår av det följande, fick emellertid propositionens uttalanden väsentlig betydelse när det gällde upplåtelse av jakt- och fiskerätt på statens mark; sådana upplåtelser får bara ske av statlig myndighet, inte av samerna själva (se nedan 3.5). Det skulle enligt propositionen i själva verket vara statens jakt- och fiskerätt som uppläts, inte samernas mera begränsade rättigheter.¹⁸ Redan här bör nämnas att uttalandena står i strid med tidigare inställning från statens sida.¹⁹ Man bortsåg dessutom från att både jakt- och fiskelagarna innehåller övergångsregler som innebär att rättigheter på grund av urminnes hävd inte berördes av den nya lagstiftningen. En sådan rätt för samerna hade tidigare antagits föreligga i fjällmarkerna²⁰ och var ostridig i skattefjällsmålet. Den vinner också stöd av åtskilligt äldre material.

Staten har visserligen i äldre tid i viss utsträckning förfogat över jakt- och fiskerätten bl.a. genom upplåtelser till nybyggare. Förarbetena till 1886 års lag, som innebär att samernas rätt till bl.a. jakt och fiske överfördes till lappbyar (se 2.2 ovan), diskuterar dock inte någon rätt för staten i sammanhanget; det är samernas rätt som myndigheterna upplåter. Samma uppfattning framträder i en rad senare utred-

16 Se prop. 1986/87:58 s. 45, där det talas om att RNL gällde upplåtelse av "markägarens" jakträtt till skillnad från den rätt att jaga som ingår i renskötselrätten; jfr s. 71. – Från samehåll har ofta påpekats att ordet "markägare" tillagts för hand i lagrådsremissen; ett sådant förtydligande är dock inte alldeles ovanligt i samband med föredragningen i Lagrådet. Man kan inte anta att ordet tillagts *efter* Lagrådets granskning av remissen (något som självfallet skulle varit helt otillåtet); däremot kan man gissa att konstruktionen av jakträtten inte närmare övervägts när remissen utarbetades.

17 JoU 1986/87:15 s. 53.

18 Det kan nämnas att det tidigare varit tal om att samerna bara hade en "jaktutövningsrätt", ingen riktig jakträtt; se von Seth, *Svensk jakträtt* (1940) s. 66 ff. Men som skäl för detta åberopades förbudet för samer att upplåta jakträtt; von Seth synes ha bortsett från att förbudets tillkomst inte berodde på att själva jakträtten var begränsad till innehållat, jfr 3.5 nedan.

19 Jfr Bengtsson i SvJT 1994 s. 529 f.

20 Jfr bl.a. NJA 1981 s. 234 f, 236 f, SOU 1922:10 s. 51 ff och 61 och Prawitz, a.a. s. 73 ff. I 1864 års jaktstadga sägs visserligen jakten vara fri för "varje svensk man" bl.a. i oavvittrad kronomark i fjällen (§ 4), men undantag görs för urminnes hävd (§ 3). – Se även följande not.

ningar om jakt och fiske i fjällen.²¹ Det talas om en ensamrätt för samerna till jakten och fisket och att denna inte alltid observerats vid statens upplåtelser till utomstående. Liknande inställning synes ligga bakom 1928 års renbeteslag, som i sammanhanget talar om "områden som blivit till lapparnas uteslutande begagnande anvisade" (56 §).²² Alltjämt förbigås eventuella rättigheter för staten. Avgifterna för upplåtelser av jakt- och fiskerätt har vidare redan 1886 tillfallit samerna, inte staten, och detsamma gäller än i dag (se 34 § RNL). Också detta tyder naturligtvis på en ensamrätt för dem.²³

Det kan visserligen sägas att samerna har bevisbördan för att de i strid med huvudregeln i jakt- och fiskelagstiftningen skulle ha en jakt- eller fiskerätt som utesluter markägarens rättigheter. Även om urminnes hävd mycket väl kan ge en sådan ensamrätt (jfr NJA 1911 s. 257) är det – i nuvarande forskningsläge – osäkert om samerna för sin del kan styrka mera än att de på åretruntmarkerna haft en fullgod rätt till jakt och fiske *jämte* markägaren – staten eller enskild.²⁴ Å andra sidan kan sägas att lagstiftaren tycks ha erkänt en ensamrätt för dem under närmare 100 år genom lagstiftningens utformning och motiv, fast den inte uttryckligen fastslagits i lagtexten. Man kan diskutera om inte detta kan påverka statens rätt som markägare.

I alla händelser är det tveksamt om samernas rätt överallt har samma styrka; återigen visar sig betydelsen av de historiska förhållandena, som kan avgöra innebörden av renskötselrätten på olika håll. Även om en dubbel jakt- och fiskerätt

21 Se från lagens förarbeten kommittébetänkandet Förslag till förordning angående de svenska Lapparna och de bofasta i Sverige (1883) s. 35, 106 och Särskilda utskottets utlåtande 1886:1 s. 31 ff, samt vidare SOU 1922:16 s. 72 f, 82 ff, 92 ff (jakt); SOU 1923:58 s. 50 f, SOU 1939:98 s. 75, SOU 1947:47 s. 197, SOU 1952:13 s. 116, 166 f (fiske). Se även uttalanden av Svante Bergström återgivna i NJA 1981 s. 92.

22 Bl.a. diskuterade man om länsstyrelsen skulle få rätt att upplåta jakt- och fiskerätt på fjällmarken till statstjänstemän på förrättning och tjänsteresa, något som ansågs som ett tveksamt förslag (se prop. 1928:43 s. 170 ff; detta borde inte ha varit något problem om staten hade kunnat förfoga över rättigheterna). Se även Bouveng, Jakträtt och viltvård (1956) s. 123.

23 Märk den skillnad som i RNL:s motiv görs mellan upplåtelser av jakt och fiske å ena sidan, upplåtelser av grustäkt m.m. å andra sidan; i det förra fallet skulle samerna kompenseras med avgiften jämte ersättning för ytterligare skada som kunde visas, medan i det senare fallet, där upplåtelsen inte avsåg samernas nyttjanderätt, ersättning skulle utgå bara för skada som upplåtelsen medförde. (Prop. 1971:51 s. 133.) Resonemanget är väl förenligt med tanken att upplåtelsen av jakt- och fiskerätt innebär ett expropriativt ingrepp i en civilrättslig rätt för samerna – inte bara ett intrång som berättigar till skadestånd.

24 Av betydelse blir här att samerna utövat sina rättigheter bara tidvis och på så stora områden, till synes utan att koncentrera utövningen på sådant sätt att den kan anses utesluta markägarens rätt (jfr NJA 1911 s. 257, JR Sjögrens yttrande). – Å andra sidan kan nämnas att Mauritz Bäärnhielm i en utredning på uppdrag av jakt- och fiskerättsutredningen kommit fram till att samerna faktiskt har en ensamrätt till jakten och fisket, ytterst på grund av 1886 års lagstiftning.

skulle gälla på vissa områden kan samernas rättigheter inte antas ha en lägre kvalitet än fastighetsägarens (frånsett att de inte själva kan förfoga över den, jfr 31 §). Det mesta motsäger detta. Hur rättigheterna närmare förhåller sig till varandra är oklart, bortsett från att ägarens rätt inte får utövas så att samerna lider besvärande intrång (jfr 32 §). Ovissheten har ställt till åtskilliga problem bl.a. när länsstyrelsen skall fördela licensjakten på älg i fjällmarkerna.²⁵

I RÅ 1992 ref. 14 bedömdes ett fall av dubbel jakträtt – dels för en sameby, dels för arrendatorer på statlig mark i Härjedalen. Frågan var om en geografisk uppdelning av licensjakt på älg fick ske mellan de båda grupperna, vilket ansågs tillåtet. Inget tyder på att samernas jakträtt inte skulle ansetts jämställd med arrendatorernas. Möjligen är dock fallet för speciellt för att motivera några slutsatser om jaktrettens kvalitet.

Länge har regeringen visat sig ointresserad av att klargöra dessa frågor; man har inte gjort något försök att rättfärdiga de omstridda uttalandena om jakträttens art inom fjällområdena. Enligt direktiven skall dock jakt- och fiskerättsutredningen "så långt det är möjligt klargöra grunderna för och omfattningen av samebymedlemmars och markägares rätt till jakt och fiske inom lappmarkerna och renbetesfjällen".²⁶

Utöver vad som nu sagts anses samerna ha vissa andra rättigheter som inte framgår av lagtexten: rätt till grus och annan täkt till husbehov, rätt till annat bete än renbete samt rätt till slätter, i den mån detta behövs för samernas egen försörjning.²⁷ I dag har dock detta ringa praktisk betydelse. Viktigare rättigheter på renskötselområdet, t.ex. till vattenkraft och grustäkt för avsalu, tillkommer inte samebyn.

Av betydelse för renskötselrättens innehåll är vidare vissa allmänt hållna bestämmelser i 65 §, som särskilt skall inskräpa vikten av att renarna hålls under kontroll. Hänsyn skall tas till andra intressen, självfallet bl.a. skogs- och jordbruk på området. Renarna skall såvitt möjligt hindras att komma utanför samebyns betesområde eller att annars vålla skada och olägenhet; de skall flyttas i samlade flockar, väg skall tas där minst skada vållas, vid flyttning skall tillses att renar inte lämnas kvar på otillåtet område, och flyttning utanför samebyns område skall ske utan onödig tidsutdräkt. Överträdelse kan medföra skadeståndsskyldighet (se nedan 3.7). Vissa regler ges om miljöhänsyn när rätten utövas (65 a §; se härom nedan 7.1).

25 Undersökningar som jakt- och fiskerättsutredningen har gjort tyder på en varierande och delvis mycket diskutabel praxis inom länsstyrelserna.

26 Se Dir. 2003:45.

27 NJA 1981 s. 1 (s. 245 f).

Ganska utförliga regler, som här skall förbigås, har också getts om renräkning, om behandlingen av främmande renar och om renmärkning (65–84 §§).

Vad som här har sagts om samernas rättigheter gäller inte utan vidare inom *nationalparker*, där de kan inskränkas genom särskilda föreskrifter (se 7 kap. 3 § MB och 4 § nationalparksförordning, 1987:938). Ersättning kan då utgå, om samernas pågående markanvändning avsevärt försvåras (se 31 kap. 4 § 1 p. MB).

I detta sammanhang kan påpekas att renbetet är en *gränsöverskridande* näring. Sedan gammalt har det varit nödvändigt för både svenska och norska samer att låta sina renar beta på andra sidan gränsen. En svensk–norsk konvention av 1972 reglerar för närvarande samernas rättigheter i det andra landet. Konventionen håller på att omarbetas, enligt ett förslag från 2001;²⁸ förhandlingar pågår om innehållet. Regleringen skall inte beröras närmare här.

3.3 Andra särdrag hos renskötselrätten

Vissa andra speciella drag hos renskötselrätten framgår också av RNL, fast det inte är lika lätt att utläsa dem av lagtexten.²⁹

Renskötselrätten är ju en sorts nyttjanderätt till annans mark. Men den är mycket olik andra nyttjanderätter när det gäller sättet att bruka marken. Den gäller ojämförligt mycket större områden än t.ex. vanliga arrenderätter. Dessa utnyttjas å andra sidan oregelbundet och föga intensivt.

Rätten är som sagt *inte grundad på avtal med markägaren*. Det är annars ovanligt att två parter samtidigt använder annans område utan att de har någon överenskommelse sinsemellan (även om liknande kan förekomma bl.a. när ett servitut tillkommer tvångsvis genom en lantmäteriförrättning). Att detta alls kan fungera beror framför allt på att man till stor del brukar marken på olika sätt – markägaren har inget intresse för renbete, samerna bedriver inte skogsbruk fast de som sagt har viss rätt till skogsfång. Det hindrar inte att parternas bruk kan vara svårt att förena på sina håll. Och när det gäller jakt och fiske på området kan det bli fråga om direkt konkurrens.

28 Svensk–Norska Renbeteskommissionens av 1997 betänkande (2001). Se om den historiska bakgrunden även Bäärnhielm i SvJT 2004 s. 733 ff.

29 Se om det följande uppsatsen Renskötselrätten i rättssystemet (i Rettsteori og rettsliv. Festschrift till Carsten Smith, 2002, s. 59 ff; även i Bengtsson, 21 uppsatser s. 231 ff). Läget före RNL analyseras av Svante Bergström i ett utlåtande delvis återgivet i NJA 1981 s. 88 ff.

Att renskötselrätten innebär en rätt att använda annans mark utan ägarens samtycke ger den en viss likhet med allemansrätten. Men som redan framgått är det helt missvisande att i övrigt dra paralleller med denna rätt (något som emellanåt sker när man vill förringa samernas rättsställning). Renskötselrätten är ju av civilrättslig natur, den tillkommer inte allmänheten i stort utan vissa speciella rättssubjekt – samebyar och deras medlemmar – och den ger dem långt större befogenheter än allemansrätten ger medborgarna.

I brist på avtal är det RNL som får lösa eventuella konflikter. Som framgått återger lagen, om också ganska ofullständigt, hur renskötselrätten skall utövas och vilka hänsyn samerna skall ta till markägaren och andra som brukar marken, t.ex. arrendatorer eller gruvföretag med koncession.

Detta hindrar förstås inte att en sameby eller enskilda samer kan träffa avtal med t.ex. markägaren om vad rätten närmare skall innebära. Några tvingande regler innehåller inte RNL i detta avseende – parterna kan avtala vad som helst om sitt inbördes förhållande (fast oskäligen klausuler kan jämkas enligt 36 § avtalslagen). Men överenskommelserna får naturligtvis inte gå ut över andra som har rättigheter enligt RNL. Avtal till nackdel för tredje man är ju i princip inte gällande.

På sådana avtal bör 7 kap. JB kunna tillämpas åtminstone analogt, i den mån de alls går ut på bruk av fastigheten. Det innebär att bl.a. bestämmelserna om maximtid (7 kap. 5 §) och om förhållandet till ny ägare (7 kap. 11 § och 14 § 1 st.) skulle gälla. Renskötselrättens bestånd påverkas dock inte av dessa regler.

Att renskötselrätten inte bygger på avtal för med sig några andra karakteristiska drag. Någon avgift eller annat *vederlag* utgår inte för bruket. Markägaren får alltså inte någon kompensation för att hans mark används av andra. Man kan inte som annars anpassa vederlaget efter de berörda parternas skyldigheter och rättigheter. När en rättighet överskrids kan det bara bli fråga om skadestånd (se 3.7 nedan) eller ett föreläggande att följa lagens regler. Regler om sådant föreläggande saknas i RNL, men detta måste vara en möjlig sanktion liksom i andra liknande sammanhang (t.ex. grannar emellan). Föreläggande mot andra än staten kan då förenas med vite. Sanktionen kan användas både mot samebyar och mot markägare, t.ex. om denne vidtar åtgärder som avsevärt försvårar renskötelsen på området (jfr 30 § RNL).

Rätten gäller vidare *på obegränsad tid* och *kan inte uppsägas* från någondera sidan. Den fortsätter till och med att gälla även om RNL upphävs, så länge samerna utövar rätten (se NJA 1981 s. 1). Det finns alltså inte som

annars möjlighet att reagera genom hävning av avtalet om motparten bryter mot sina skyldigheter.

I motsats till de flesta andra rättigheter till mark är renskötselrätten som huvudregel *överlåtbar*, och även möjligheten till *upplåtelse* är i hög grad begränsad. I varje fall kan inte rätten till renbete överlätas till utomstående. En markägare kan alltså inte bli av med renarna på sin mark genom att avtala om inlösen av renskötselrätten (jfr dock 26 § RNL); däremot kan han naturligtvis komma överens med samebyn om att den inte skall utnyttja sin betesrätt på hans fastighet. – Länsstyrelsen bestämmer som sagt vilka områden samebyarna får använda för betet (6 och 7 §§). Möjligheten att förfoga över rätten till jakt och fiske m.fl. inslag i renskötselrätten är också inskränkt (se 3.5 nedan). – Eftersom inte renskötselrätten kan överlätas lär den inte heller kunna vare sig pantsättas eller utmätas för samebyns skulder.

När det gäller nyttjanderätter och andra bruksrätter till fastigheter uppkommer åtskilliga *sakrättsliga* problem: kan rättigheten bestå om fastigheten överläts, och hur inverkar fastighetsägarens konkurs eller utmätning av fastigheten? Sådana frågor blir inte aktuella för renskötselrättens del – den gäller oberoende av vad som händer med fastigheten (utom vid vissa tvångsingrepp, se 3.4 nedan) och är som sagt oåtkomlig för fastighetsägarens borgenärer. Inskrivning av renskötselrätten behövs inte och är för övrigt inte heller möjlig. Man kan säga att den har ett obegränsat sakrättsligt skydd. – Belastningen framgår alltså inte av fastighetsregistret, bara av RNL (vilken som nämnt inte lämnar klart besked rörande vinterbetesmarkerna och skogssamernas åretruntmarker).

I samband med 1992 års bolagisering av statlig jord togs frågan upp om anteckning i fastighetsbok att viss bolagiserad mark var kronomark, just med tanke på renskötselrätten, och senare infördes regler om detta i aktuella förordningar.³⁰ Anteckningarna avser dock inte direkt renskötselrätten; någon mera fullständig redovisning av marker där renskötsel fick bedrivas ansågs inte möjlig. Även om en anteckning saknar betydelse för det sakrättsliga skyddet, måste det ses som en nackdel från samesynpunkt att renskötselrätten inte liksom andra särskilda rättigheter går att skriva in i fastighetsregistret. Bl.a. tycks detta vara en orsak till att många myndigheter tvekat om samerna är att anse som sakägare vid olika beslut om fastigheten. (Jfr 7.2 nedan.) Bristen på inskrivning lär också ha medverkat till att enskilda markägare haft svårt att alls acceptera renskötselrätten som en belastning på fastigheten. Frågan är om man inte åtminstone borde ge en möjlighet att

anteckna existensen av renskötselrätt i registret.³¹ Det lär bara behövas en enkel ändring i 3 § RNL om att rätten kan antecknas.³² Det sagda gäller dock främst åretruntmarkerna,³³ medan vinterbetesmarkernas sträckning kan vara kontroversiell i varje fall tills gränsdragningskommissionen utrett frågan.

Sammanfattningsvis kan konstateras att renskötselrätten på detta vis är betydligt stabilare än andra särskilda rättigheter till fast egendom. Å andra sidan är både samernas och markägarens möjligheter att disponera över rätten till stor del låsta. Båda parter sitter fast i ett rättsförhållande som de normalt inte kan bli fria från, hur gärna de än skulle vilja (frånsett att samerna naturligtvis kan sluta med renbete på området). Det kan därför synas särskilt angeläget att parterna visar ömsesidig hänsyn när de utövar sina rättigheter.³⁴ Läget påminner om förhållandet mellan grannar, där det sedan gammalt gäller en sådan plikt till särskild hänsyn (jfr 3 kap. 1 § JB).

3.4 Upphörande och inskränkning av renskötselrätten

Renskötselrätten gäller alltså på obegränsad tid. RNL ger dock vissa regler om att den kan upphöra eller inskränkas. Det är ju inget särskilt anmärkningsvärt i detta – detsamma kan ju hända också med äganderätten, genom expropriation eller andra tvångsingrepp.

Regeringen kan sålunda förordna att renskötselrätten skall helt eller delvis *upphävas* på visst markområde när området behövs för sådant allmännyttigt ändamål som anges i 2 kap. expropriationslagen (26 §). Förutsättningar är alltså desamma som för expropriation. I samband med detta kan också föreskrivas åtgärder för att motverka skada eller olägenhet för

31 Att ange vilken sameby det är fråga om kan vara svårt med tanke på att gränserna ofta är besvärliga att konstatera och kan ändras genom beslut av länsstyrelsen (se 6 och 7 §§ RNL); de stämmer inte heller alltid med betesområdet (jfr 8 § och 3.1 ovan).

32 I så fall blir regeln i 19 kap. 29 § 1 st. 10 p. JB tillämplig också på renskötselrätten. – Att en fastighet är belastad av renskötselrätt lär inte medföra ansvar för en säljare enligt 4:17 JB; en köpare kan inte gärna anses vara i god tro om ett för landsdelen typiskt förhållande som dessutom framgår av RNL.

33 I varje fall för fjällsamer; utsträckningen av skogssamernas åretruntmarker är som sagt mera obestämt angivna, se 3 § RNL.

34 Sådana synpunkter präglar bl.a. rennäringspolitiska kommitténs betänkande (SOU 2001:101).

renskötseln (27 §). Om upphävandet medför skada eller olägenhet³⁵ för renskötseln eller för rätten till jakt eller fiske utgår ersättning (28 §).

Ersättningsfrågorna kompliceras emellertid genom att renskötselrätten som framgått har både kollektiva och individuella inslag. Är den skadelidande inte bestämd person går hälften till den berörda samebyn och hälften till den s.k. samefonden, om det inte finns särskilda skäl för annat. Tanken är att ersättningen till samebyn skall kompensera de samer som vid ersättningstillfället bedriver renskötsel inom området, medan ersättningen till fonden skulle avse skada för kommande generationer av renskötare. Både samebyn och fonden företräder alltså ett kollektivt intresse, fast av olika slag.³⁶ Men den medlem i byn som får "högst personliga besvär" genom ingreppet får egen ersättning.

I NJA 1981 s. 610, som gällde ersättning för intrång i fiske, har detta inte ansetts gälla de samebymedlemmar som utövade fisket – det var fråga om normala skador genom intrång i verksamheten. Eftersom skadorna inte visats vara av övergående eller tillfällig art förelåg inte heller särskilda skäl att gå ifrån hälftenfördelningen mellan samebyn och fonden. – NJA 1988 s. 684 rörde intrång genom vattenverksamhet i kommunikationer till och från vissa bostadshus uppförda av bymedlemmar med stöd av 16 § RNL. Intrånget ansågs inte ha drabbat bestämda personer i RNL:s mening utan den kollektivt bedrivna rennäringen; ersättningen skulle gå till samebyn eller fonden. Man är tydligen benägen att se renskötselrätten som en kollektiv rätt i detta sammanhang, om inte förhållandena är ganska speciella.³⁷

Här förefaller bymedlemmarna sämre ställda än medlemmar i en motsvarande association, t.ex. bostadsrättsförening. Intrång i användning av medlemmens bostadslägenhet medför ersättning till medlemmen, inte till föreningen.

I övrigt tillämpas reglerna om expropriation av särskild rätt till en fastighet (nyttjanderätt, servitut); det gäller t.ex. beträffande förfarandet (29 §). Talan riktas mot den sameby vars betesområde berörs, och då företräder samebyn också sina medlemmar (10 § 2 st.).

Värderingen av en så särpräglad rättighet som renskötselrätt kan naturligtvis vara besvärlig. Enligt allmänna principer vid expropriation skall full ersättning utgå; de

35 Regeln har ansetts fördelaktig för samerna genom att utom skada även "olägenhet" nämns, men vad utvidgningen innebär är inte helt klart; möjligen skada på samekulturen som är svår att ekonomiskt värdera. Jfr prop. 1992/93:32 s. 96.

36 Se NJA 1979 s. 1.

37 Jfr om renskötselrättens kollektiva natur i detta sammanhang Bengtsson, 21 uppsatser s. 279. – Enligt förslag av rennäringspolitiska kommittén skall samefonden avvecklas och ersättningarna i sin helhet tillfalla berörd sameby (SOU 2001:101 s. 402 ff).

särskilda regler om reducerad ersättning som finns i 4 kap. expropriationslagen lär sakna betydelse i detta sammanhang. Man kan inte gärna tänka sig att renskötselrättens värde höjs genom att ett område exploateras av ett företag (jfr 4 kap. 2 §). Och några förväntningar om värdehöjning genom ändrad markanvändning lär inte heller bli aktuell för renskötselrättens del (jfr 4 kap. 3 §). Däremot är det möjligt att renskötsel på vissa marker kan påverkas negativt av en exploatering på samma byområde – alltså en sorts företagsskada. Också skada på samernas jakt- och fiskerätt skall ersättas. Enligt motiven får man ofta göra en schematisk skälighetsbedömning för att fastställa bortfall av renbete och intrång i renskötselrätten.³⁸

Som redan nämnts har vidare länsstyrelsen möjlighet att såtillvida inskränka rätten till renbete som den kan bestämma ett högsta renantal enligt 15 § 2 st. RNL utan att någon ersättning utgår till samerna.

Renskötseln kan också försvåras genom *faktiska åtgärder* från markägarens sida – en ganska vanlig och omdiskuterad situation. På åretruntmarkerna får enligt 30 § den som äger eller brukar marken inte vidta åtgärder som medför avsevärd olägenhet för renskötseln, om inte åtgärderna tillåts av regeringen enligt 26 §.³⁹ Det hindrar dock inte att mark används enligt detaljplan eller för "företag vars tillåtlighet skall prövas i särskild ordning" – alltså t.ex. miljöfarlig verksamhet som kräver tillstånd enligt miljöbalken, byggande av allmän väg eller mineralbrytning. I sådana fall kan ersättning utgå enligt annan lagstiftning än RNL; även här blir expropriationsregler i allmänhet tillämpliga. Ersättning för skada och intrång på grund av vattenverksamhet – också det en praktisk fråga – följer emellertid särskilda regler i 31 kap. MB.⁴⁰

Åtgärder som medför mindre olägenhet än vad som kan betecknas som "avsevärd" är däremot utan vidare tillåtna; det krävs inte något tillstånd av myndighet, och åtgärden får ske för vilket ändamål som helst. De rättssäkerhetsgarantier som gäller vid expropriation saknas alltså i detta fall. Enligt lagmotiven är dock samebyn eller annan skadelidande då berättigad till ersättning för skada.⁴¹ Ätminstone i vissa situationer krävs det då att väl-

38 Prop. 1971:51 s. 168 f.

39 Vilken olägenhet som kan anses avsevärd får rimligen bedömas med hänsyn till den berörda samebyns intresse, jfr Bengtsson i Fastighetsrättsliga studier till minnet av Sten Hillert s. 58.

40 Se särskilt 31 kap. 16 §; de följande paragraferna innehåller dock vissa modifikationer i reglerna.

41 Prop. 1992/93:32 s. 99, 107 f, jfr prop. 1971:51 s. 130.

lande påvisas hos markägaren; i varje fall ansågs en regel om strikt ansvar inte böra införas i RNL. Frågan lämnades till rättspraxis.⁴²

Det är onekligen en ganska originell lagstiftningsteknik att man i en modern lagtext underlåter att reglera en så pass viktig fråga som skadestånd vid intrång i en nyttjanderätt, särskilt med tanke på att inget avtal föreligger mellan parterna där ansvaret kan regleras. Förhållandet illustrerar renskötselfrättens särställning ur lagstiftarens synvinkel. Som framgår ger inte heller motivuttalandena något klart besked vad som gäller. Det är för övrigt osäkert redan vilka olägenheter som kan bedömas som "avsevärda". I motiven till RNL talades om åtgärder av påtagligt betydelsefull karaktär – inte smärre ändringar i användningssättet eller mindre väsentliga olägenheter för renägarna – men det finns senare uttalanden om att paragrafen bara skulle gälla allvarigare intrång som rubbar förutsättningarna för fortsatt renskötsel (på det aktuella området, får man anta).⁴³ I ett hovrättsfall har en skogsavverkning om 354 hektar fjällnära skog – delvis hänglavbärande träd – jämte efterföljande plöjning och harvning av marken inte ansetts innebära väsentliga olägenheter för samebyns renskötsel, då det inte visats hur omfattande stödfodring eller merarbete åtgärderna orsakat och inte samebyn nödgats minska renantalet (RH 1990:18). Prövningstillstånd meddelades inte. Prejudikatvärdet är tveksamt, även fränsett att det bara är ett hovrättsfall.

Man kan jämföra med det strängare skadeståndsansvaret enligt 32 kap. MB, där störningar i omgivningen medför ett strikt ansvar (dock med visst undantag för orts- eller allmänvanliga störningar). Också vid servitutsupplåtelser gäller ett ansvar oberoende av vållande mellan fastighetsägaren och servitutshavaren, om någondera överskridit sin rätt eller åsidosatt sina skyldigheter (14 kap. 7 § JB); reglerna tillämpas också vid fastighetsbildningsservitut, där inte avtal förekommit mellan parterna. Liknande regler gäller också vid tomträttsavtal – ännu ett fall där parterna inte utan vidare kan frigöra sig från varandra (se 13 kap. 8 § JB). Det kunde verka rimligt att tillämpa motsvarande principer om ett intrång i renskötselfrätten lett till ekonomisk skada. Något stöd för detta finns dock inte i rättspraxis.

Vid servitut föreskrivs också en skyldighet för fastighetsägaren och hans motpart att "återställa vad som rubbats" (14 kap. 7 § JB; liknande regel om tomträtt i 13 kap. 8 §). Motsvarande bestämmelse saknas i RNL och synes inte ha diskuterats vid dess tillkomst. Sannolikt har man ansett det orimligt att en anläggning, som visar sig medföra större olägenheter än det tillåtna, skulle få tas bort på talan av samebyn; det kan vara svårt att veta var gränsen för det tillåtna går. En skyldighet att återställa utgör emellertid ett naturligt komplement till förbudsregeln.

42 Se prop. 1971:51 s. 136.

43 Se SOU 1968:16 s. 76, prop. 1971:51 s. 129 f, prop. 1992/93:32 s. 101 f; se även 1992/93:BoU8 s. 11 (åtgärder som i praktiken gör värdefull renbetesmark oanvändbar som renbete).

Möjligen kan samebyn ha rätt att kräva återställande om det inte är oskäligt; i så fall skulle samerna få nöja sig med skadestånd. Också här är man dock ute på osäker juridisk mark.⁴⁴ – En liknande situation kan för övrigt komma upp om samerna överskrider sin rätt att uppföra anläggning eller byggnad enligt 16 § RNL. Den bör då lösas på motsvarande vis – markägaren skulle kunna kräva flyttning utom när detta är oskäligt och annars få ersättning.

Några särskilda regler ges inte om sådan användning av *vinterbetesmark* som försvårar renskötseln; här gäller inte förbudet mot åtgärder som medför avsevärd olägenhet. Frågan om samernas eventuella ersättning i sådana fall har lämnats till rättstillämpningen – generella regler har ansetts för svåra att ställa upp.⁴⁵ Man kan kanske anta att skadestånd kan utgå för vissa åtgärder som klart brister i hänsyn till renskötseln, men annars är rättsläget helt ovisst. Det är knappast troligt att samebyn i brist på lagstöd skulle ha rätt att kräva borttagande av anläggningar eller liknande på dessa marker.

I detta sammanhang bör observeras några regler i skogsvårdslagen (1979:429) som skall tillvarata rennäringens intressen. Motsättningarna till skogsägarna har framträtt särskilt på senare år med hänsyn till rationaliserade brukningsmetoder både inom rennäringen och inom skogsbruket. Enligt 20 § skogsvårdslagen skall samråd ske med berörd sameby innan avverkning sker inom åretruntmarkerna (däremot inte beträffande vinterbetesmarker). Vidare krävs Skogsvårdsstyrelsens tillstånd till avverkning i svärförnygrad skog eller skyddsskog – alltså bl.a. fjällnära skog. Tillstånd skall vägras om avverkningen medför vissa allvarliga konsekvenser för renskötseln på åretruntmarker: att renbete bortfaller i så väsentlig grad att möjligheten att hålla tillåtet renantal påverkas eller sedvanlig samling och flyttning av renhjordar blir omöjlig. (Se 16 och 21 §§ skogsvårdslagen.) I 31 § föreskrivs vidare viss hänsyn till rennäringen: man skall anpassa hyggen, beståndsanläggning, skogsbilvägar m.m. på ett sätt som "uppenbart påkallas med hänsyn till rennäringen". Att döma av lagtexten krävs alltså inte så värst mycket hänsyn vid skogsbruket.⁴⁶ Överträds regeln från skogsägarens

44 Som förut framhållits (3.2) bör vitesföreläggande vara möjligt i detta läge.

45 Prop. 1971:51 s. 130, 136, prop. 1992/93:32 s. 107 f.

46 Se dock prop. 1990/91:3 s. 52 ff och 182 f, varav framgår att meningen bara var att pågående markanvändning inte fick avsevärt försvåras. – I dom av Kammarrätten i Sundsvall, avd. 4, 11.9.2002 i mål mellan Statens fastighetsverk och Semisjaur-Njargs sameby m.fl. i en tvist om avverkningstillstånd på kronomark har statens markägarintresse av avkastning på sin skog ansetts väga tyngre än samebyns olägenheter (väsentligt bortfall av renbete och omöjliggörande av samling och flyttning av renhjord).

sida, bör det emellertid vara möjligt för samebyn att kräva ersättning för ekonomisk förlust.

Markägare och annan kan vidare dömas till straff för vissa åtgärder som försvårar renskötelsen, bl.a. genom att stänga av eller väsentligt försämra framkomligheten på flyttningssväg, skrämma eller ofreda renar och hindra renbetning (se närmare 94 § 1–3 p. RNL). Också i sådana fall kan skadestånd utkrävas av den skyldige.

Dessa regler ger som synes ett visst skydd åt rennäringen, men det är ganska begränsat. Trots att en del initiativ tagits till ytterligare samverkan mellan skogsbruk, jordbruk och renskötsel anses rättsläget otillfredsställande på samehåll.

Bland annat har man framhållit att även om en avverkning i och för sig inte kan synas innebära något allvarligt intrång för renskötelsen, man också får beakta de sammanlagda konsekvenserna av flera avverkningstillstånd; samerna har behov av sammanhängande betesmarker vintertid.⁴⁷

Rennäringspolitiska kommittén föreslår en ömsesidig hänsynsregel i fråga om markanvändningen: markägare och innehavare av renskötselrätt skall visa hänsyn till varandras rätt att bruka marken och såvitt möjligt undvika att hindra varandras markanvändning. Vad som närmare krävs beror naturligtvis på förhållandena på det aktuella området – dess betydelse från renskötselsynpunkt, markens känslighet etc. För skogsbrukets del föreslås vissa ändringar också i skogsvårdslagen. Samråd skall ske mellan skogsägare och samebyar inom hela renskötselområdet. Skogsvårdslagens krav på hänsyn till rennäringen skall förtydligas i fråga om vinterbetesmarken. Planerade avverkningar skall kunna prövas med hänsyn till rennäringens intressen. Den som brister i hänsyn skall ersätta uppkommen person- eller sakskada.⁴⁸

Hänsynsregeln verkar välmotiverad, men såvitt angår skadeståndsansvaret har man bortsett från att det inte är person- eller sakskador som samerna behöver skydd mot i sammanhanget; överskrider markägaren sin rätt blir följden i regel inte sådan skada utan ren förmögenhetsskada (se om begreppet 1 kap. 2 § skadeståndslagen). Dessa rent ekonomiska förluster får samerna ingen ersättning för enligt den föreslagna lagtexten. Det är alltså bara markägaren som får glädje av en sådan skadeståndsregel – den innebär ju att han kompenseras för uppkomna markskador. Det finns alltså all anledning att låta båda parter ersätta all ekonomisk skada som uppkommer genom brott mot regeln.

47 Jfr prop. 1985/86:3 s. 57, 161.

48 Se 3 kap. 2 § lagen om renskötselrätt (som också hänvisar till särskilda hänsynsregler i skogsvårdslagen och den föreslagna lagen om bedrivande av rennärning). Se om skadeståndsfrågan SOU 2001:101 s. 220 ff.

3.5 Upplåtelser av jakt- och fiskerätt m.m.

Renskötselrätten är som sagt i princip inte överlåtbar. Det är inte så märkvärdigt med tanke på rättens särprägel. Mera anmärkningsvärt är att samerna inte har samma möjligheter som vanliga nyttjanderättshavare att förfoga över sina rättigheter på annat sätt. Det är klart att vissa begränsningar finns också i hyresgästers och arrendatorers möjligheter att överlåta sin rätt eller upplåta den i andra hand – i många fall krävs fastighetsägarens eller myndighets tillstånd⁴⁹ – men samernas befogenheter är särskilt inskränkta, och dessutom sköts upplåtelseerna till största delen av myndigheter, som kan förfoga över rättigheterna utan samernas medgivande. De mest omdiskuterade upplåtelseerna gäller jakt och fiske, men myndigheterna kan också upplåta områden för bete, odlingsmark, grustäkt, väg, bostad etc. på renskötselmarken. Det får ju ungefär samma effekt som intrång enligt 30 § – alltså när markägarens egna åtgärder medför nackdelar för renskötseln

Inskränkningarna i samernas rätt framgår av 31–34 §§ RNL. Varken sameby eller bymedlem får upplåta ens rättigheter ingående i renskötselrätten, t.ex. rätten till jakt eller fiske, fränsett att sameby får låta tidigare bymedlem gratis jaga och fiska till husbehov på byns område (31 §). I övrigt skall upplåtelseerna på kronomark skötas av länsstyrelsen (i viktigare ärenden fastighetsverket)⁵⁰, inte av sameby eller bymedlem, och de är tillåtna bara i vissa fall. Nyttjanderätt av olika slag på sådan kronomark ovanför odlingsgränsen som står under statens omedelbara disposition får upplåtas bara om det kan ske utan avsevärd olägenhet för renskötseln (32 § 1 st.; här gäller alltså samma begränsningar som för faktiska åtgärder av markägaren). Innebär en upplåtelse bara mindre nackdelar för renskötseln är den tillåten. Gäller det upplåtelse av jakt och fiske, krävs dessutom att upplåtelsen är förenlig med god viltvård eller fiskevård och kan ske utan besvärande intrång i samernas rätt att jaga och fiska. Upplåtelse av hela fisket i visst vatten kräver vidare medgivande från samebyns sida (se 32 § 2 st.). I övrigt fordras inte något samtycke av samerna. Av allmänna förvaltningsrättsliga principer lär dock följa att ärenden om upplåtelse av nyttjanderätt inte får avgöras utan att berörd sameby får yttra sig.⁵¹

49 Se om hyra 12 kap. 32–41 §§ JB, om arrende bl.a. 8 kap. 19 och 20 §§, 9 kap. 31–31 b §§, 10 kap. 7 § och 11 kap. 7 § JB.

50 Se 33 § RNL och 2 § rennäringsförordningen (1993:284).

51 Se NJA 1981 s. 177 f.

Dessa bestämmelser påminner såtillvida om skogsvårdslagens regler att de innebär ett visst skydd för samernas intressen, men det gäller även i detta fall bara mera ingripande åtgärder. Viktigare är att de dessutom inte rubbar vad som samerna ser som den grundläggande orättvisan: att man inte får bestämma själv över sina områden.⁵² Det är inte något nytt i att myndigheterna bestämmer vad enskilda får göra med sin egendom, men så långt som här går man inte inom fastighetsrätten i övrigt. Dessutom är det – i vart fall numera – inte av omtanke om samerna som man sköter om deras upplåtelser; vad som återopas är att man skall skydda andras intresse av jakt och fiske.⁵³

Avser upplåtelsen tillgodogörande av naturtillgångar skall enligt 34 § 2 st. staten utge ersättning för skada eller olägenhet för renskötseln enligt samma regler som vid upphävande av renskötselrätten (3.4 ovan). Upplåtelser av jakt- och fiskerätt skall däremot ske mot avgift, om det inte finns särskilda skäl för avgiftsfrihet; enligt motiven är dessutom samebyn berättigad till ersättning för styrkt skada,⁵⁴ men detta framgår inte heller här av lagtexten. – I båda fallen fördelas pengarna lika mellan den berörda samebyn och samefonden.

Bestämmelserna ligger till grund för de omtvistade reglerna i rennäringsförordningen (1993:384) som utvidgade möjligheterna till upplåtelse av småviltjakt och sportfiske i fjällmarken (se 2–8 §§). Rätt till sådan jakt och fiske *skall* upplåtas av länsstyrelsen, om inte det finns vissa angivna skäl emot (olägenhet av betydelse för rennäringen, menlig inverkan på andra intressen; se 3 §). Det är alltså närmast fråga om en rätt för intresserade att få jaga eller fiska, eventuellt gratis – inte bara en möjlighet. Rättigheterna *skall* vidare upplåtas avgiftsfritt till vissa kategorier – innehavare av fjällägenheter, fiskesamer, yrkesfiskare – om inte särskilda skäl talar för motsatsen (se 5 §). Regeringens beslut i frågan byggde på uttalanden i motiven till ändringarna i RNL av samma år. Det framhölls att möjligheterna att upplåta jakt- och fiskerätt borde utnyttjas i betydligt större utsträckning än tidigare på all mark ovanför odlingsgränsen och på renbetesfjällen. Framför allt tog man sikte på småviltjakten, men också upplåtelseerna av sportfiske skulle öka, i alla vatten där inte några särskilda olägenheter uppstod. Tanken att samerna själva skulle få sköta upplåtelseerna avvisades; det var inte

52 Dessutom, kan tilläggas, gäller skyddet för samernas intressen inte skogssamerna – reglerna avser ju upplåtelser ovanför odlingsgränsen. Jfr 6.2 nedan.

53 Se prop. 1992/93:32 s. 143.

54 Prop. 1971:51 s. 133.

lämpligt att de skulle få avgöra dessa frågor, som gällde avvägningen mellan samernas och andra folkgruppers intressen.⁵⁵ För att göra denna nya praxis godtagbar framhölls i propositionen och i riksdagen att RNL:s upplåtelse-regler, med det (begränsade) skydd de innebar för samerna, inte skulle förändras.⁵⁶

En bakgrund till statsmakternas nya inställning var att rättigheterna numera inte betraktades som fullgoda jakt- och fiskerättigheter. Som nämnts i det föregående (3.2) ansåg man – på mycket tveksamma grunder – att samernas rätt inte var jämställd med vanliga jakt- och fiskerätter: den egentliga rätten tillkom fastighetens ägare, om den inte upplåtits till annan. Det skulle vara denna rätt som uppläts (fast samerna sedan gammalt hade rätt till upplåtelseavgifterna). Konstruktionen bör ha gjort upplåtelser mot samernas vilja mera acceptabla från riksdagens synpunkt.

Beslutet om småviltjakten och den motsvarande inställningen till upplåtelser av fiskerätt kritiserades livligt från samehåll. Utom de principiella invändningarna mot att myndigheterna bestämde över jaktmarker och fiskevatten som samerna sett som sina egna framhölls de störningar för renskötseln som särskilt småviltjakten medförde. Man menade också att samernas rätt till jakt och fiske var starkare än statsmakterna utgick från.⁵⁷ Hur dessa frågor egentligen förhåller sig historiskt sett är som sagt oklart; mycket tyder på att samerna hade rätt. Regleringen skall senare diskuteras från grundlagssynpunkt (6.1, 6.2).

Det bör framhållas att reglerna i 32–34 §§ inte gäller alla åretruntmarker. Sålunda berörs inte skogssamebyarnas marker nedanför odlingsgränsen; deras jakt- och fiskerätt skyddas inte enligt dessa paragrafer (däremot enligt 30 §, som ger ett sämre skydd), och de har ingen rätt till avgifter som utgår för upplåtelser.⁵⁸ – Inget sägs heller om sådana upplåtelser av *enskilda* markägare som påverkar renskötselrätten. Det skulle tyda på att de i och för sig skulle vara tillåtna även om de går ut över samernas rättigheter, men sannolikt får man tillämpa principerna i 30 § också i denna situation. Om upplåtelsen redan i sig innebär en avsevärd olägenhet för renskötseln skulle den i så fall inte vara tillåten. Vidare borde samerna, i enlighet med vad som tidigare sagts, kunna kräva skadestånd även vid mindre olägenheter. Om markägaren kunde förutse skadan, bör han rimligen ha ett ansvar, medan

55 Se prop. 1992/93:32 s. 133 ff, 147 ff.

56 Se 1992/93:BoU8 s. 20 f, 73.

57 Se Beslutet om småviltsjakten, Rapport utgiven av Samedigge–Sametinget (1994), och även Bengtsson i SvJT 1994 s. 529 ff. Frågorna behandlas nu av jakt- och fiskeutredningen.

58 Förhållandet har påtalats av Skogssamerättsutredningen, utan resultat (se nedan 6.2).

nyttjanderättshavaren bör svara ifall skadan helt berott på hans sätt att bruka det upplåtna området. – Förutsättningarna för skadestånd är dock oklara här liksom vid åtgärder som avses i 30 §.

Slutligen är att märka att reglerna i 32–34 §§ *inte omfattar vinterbetesmarker nedanför odlingsgränsen*. Här finns inte något skydd mot upplåtelser som är till skada för renbetet eller för samernas rätt till jakt och fiske inom området. Det är osäkert om samerna kan kräva ersättning i sådana fall ens då upplåtaren är medveten om skadeverkningarna.⁵⁹

3.6 Samebyar

Som nämnt utövas renskötselrätten av särskilda juridiska personer, samebyar (fram till RNL:s tillkomst kallade lappbyar). Även dessa regler präglas av renskötselrättens särdrag. Samebyn har åtskilliga drag gemensamma med andra sammanslutningar på privaträttens område, men det finns också offentligrättsliga inslag. I någon mån påminner organisationen om en kommun. Med tanke främst på rennäringens lönsamhet har man tvångsvis infört en organisation med en stark ställning också i förhållande till de enskilda medlemmarna. I motsats till exempelvis bolag och föreningar bildas en sameby omedelbart på grund av lagen – inte genom något beslut av medlemmarna. Medlemskapet är obligatoriskt för alla som driver renskötsel inom området; de får alltså inte ägna sig åt sådan verksamhet utanför byorganisationen. Först genom registrering hos länsstyrelsen enligt 39 § blir samebyn emellertid en juridisk person, så att den kan förvärva rättigheter och åta sig skyldigheter (se 10 §). Samebyn skall företräda medlemmarna i förhållande till myndigheter och enskilda i fråga om renbete och andra inslag i renskötselrätten – jakt, fiske och olika markanvändningsfrågor som rör rennäringen, även när det gäller tillämpningen av andra lagar än RNL. Men också en bymedlem har rätt att föra talan om det angår hans enskilda rättsförhållanden. (Jfr ovan 3.4 om förhållandet mellan samebyar och medlemmar i fråga om rätt till ersättning.)

Samebyn är såtillvida en sluten organisation som den i princip själv bestämmer om någon som vill driva renskötsel inom byns område får bli medlem. Länsstyrelsen kan dock mot samebyns vilja medge denne inträde, om det finns särskilda skäl (se 12 §).

59 Jfr om det sagda även SOU 2001:101 s. 117.

En sameby får inte driva annan ekonomisk verksamhet än renskötsel (9 § 3 st.). Det hindrar naturligtvis inte att enskilda renägare inom samebyn får ägna sig åt detta, fast enskilt eller i bolagsform.⁶⁰

Samebyns förvaltning är i stora drag reglerad enligt de principer som gäller för ekonomiska föreningar. Vissa särdrag förekommer emellertid som sammanhänger med rennäringens förhållanden. Byen har viss rätt att bestämma över medlemmarnas sätt att utöva renskötseln. Den kan bl.a. inskränka enskilda samers reninnehav så att det inte överskrider vad länsstyrelsen bestämt enligt 15 § eller för att annars främja medlemmarnas renskötsel; man har menat att någon måste kontrollera reninnehavet med tanke på de begränsade betesresurserna och att detta snarare bör vara samerna själva än en myndighet.⁶¹ En sameby kan också undanta ett område från medlemmarnas jakt eller fiske, om det behövs med hänsyn till jakt- och fiskevården eller annars av särskilda skäl.⁶² Sådana beslut av samebyn får dock inte omöjliggöra eller väsentligt försvåra renskötande bymedlems fortsatta verksamhet. (Se 35 §.) Däremot får samebyn inte bestämma över medlems renslakt och försäljning av slaktprodukter (37 §).

Samebyn skall vidare anta stadgar (38 §). Angående dess ekonomiska förhållanden föreskrivs bl.a. att kostnaderna för renskötseln i princip skall fördelas på medlemmarna efter reninnehavet (40, 44 §§). Om någon medlem inte kan betala sitt uttaxerade bidrag fördelas beloppet på de övriga (45 §). Förskott kan tas ut av medlemmarna (42, 43 §§). – I fråga om styrelse, firmateckning och revision gäller i stora drag samma regler som för ekonomiska föreningar. Medlemmarna deltar i samebyns skötsel på bystämma, där i de flesta frågor bara renskötande medlemmar har rösträtt graderad efter reninnehavet (58, 59 §§). Regler saknas om upplösning av sameby; man har menat att den på grund av sin offentlighetsrättsliga karaktär kommer att bestå även om medlemmarna slutar med sin renskötsel, eftersom andra samer skall kunna bedriva rennäring inom byns betesområde.⁶³

60 Frågan om samebyns verksamhetsområde har diskuterats i prop. 1992/93:32 s. 154 ff.

61 Se diskussionen i prop. 1971:51 s. 118 f. Märk dock att som yttersta utväg vid bristfällig renskötsel länsstyrelsen kan besluta om tvångsförvaltning av samebyn genom en syssloman (72 §). – Samebyn har visserligen inga sanktioner att ta till mot medlemmar som inte rättar sig efter ett beslut om begränsning av renantalet, men länsstyrelsen kan förelägga dem vid vite att följa beslutet (15 § 4 st.; jfr prop. 1992/93:32 s. 112 f.).

62 Vidare kan man bestämma om rätten att hålla s.k. skötesrenar som tillhör utomstående.

63 Se prop. 1971:51 s. 173; jfr SOU 2001:101 s. 185 ff.

Enligt *Rennäringspolitiska kommitténs* förslag skall de tvingande reglerna om samebyar behållas; renskötselrätten anses alltjämt som väsentligen en kollektiv rättighet. Bestämmelserna närmas ännu mer till vad som gäller för ekonomiska föreningar. Bland annat skall medlemmarna inte bli personligen ansvariga för samebyns skulder. En sameby skall få bedriva också annan verksamhet än renskötsel. Vidare skall samebyarna öppnas, såtillvida som de skall anta alla samer som kan härleda sitt ursprung från samebyn.⁶⁴ Också här är det emellertid oklart om förslaget kommer att följas.

3.7 Skadeståndsregler

Skadeståndansvar i samband med renskötsel kan bli aktuellt dels för markägaren (och andra brukare av marken, t.ex. arrendatorer) mot samerna, dels omvänt för samerna mot markägaren etc. Också dessa regler får en speciell karaktär genom att de gäller förhållandet mellan två parter som brukar i stort sett samma områden utan avtal med varandra.

Den förra frågan – skadeståndansvar för *markägaren* – har redan behandlats på tal om upphörande och inskränkning av renskötselrätten (3.4 ovan). Som framgår där är rättsläget ganska oklart; lagstiftaren har inte visat större intresse för dessa skadeståndsfrågor. Sannolikt är tanken att ansvar som huvudregel förutsätter vållande – uppsåt eller oaktsamhet.

Bestämmelserna om skadeståndansvar för *samerna* är utförliga och relativt invecklade, också detta beroende på renskötselrättens särdrag. De går delvis längre än de allmänna skadeståndsregler som gäller enligt skadeståndslagen. En sameby har sålunda enligt 90 § ett *strikt* ansvar, oberoende av vållande, för skada orsakad av ren i tre uppräknade fall: vid skada på åker, äng och trädgård ovanför odlingsgränsen eller på renbetesfjällen under tiden juni–augusti samt på annan sådan mark inom åretruntmarkerna under tiden maj–september (p. 1); på all mark inom renskötselområdet under tid då renskötsel inte får bedrivas där (p. 2);⁶⁵ samt på all mark utanför renskötselområdet (p. 3). – Sammanfattningsvis gäller alltså det strikta ansvaret överallt där renbete är otillåtet, oavsett om samebyn haft möjlighet att hindra skadan.

Skadeståndsskyldig är sameby inom vars byområde skadan uppkommit eller som vid tiden för skadans uppkomst haft renar i trakten. Samebyn kan

64 Se SOU 2001:101 s. 172 ff, 193 ff.

65 Ansvaret gäller alltså inte bara jordbruksmark utan också skogsmark som skadats under en tid då renskötsel inte får bedrivas i området; se RH 102:81 (skada på skogsplanteringar).

dock undgå ansvar genom att visa att skadan inte orsakats av byns renar. Om flera samebyar är ansvariga enligt dessa regler svarar de solidariskt – den skadelidande kan alltså kräva viss by på hela beloppet. Den slutliga ansvarigheten fördelas lika mellan dem om inte det visas att renar från någon av byarna orsakat skadan. Om renar från flera byar medverkat men det inte kan utredas i vilken omfattning det skett, fördelas ansvarigheten i stället efter antalet renar från varje by som vid tiden för skadans uppkomst fanns i trakten och inte stod under bevakning. Den ersättning som varje sameby utger enligt dessa regler har byn i sin tur rätt att kräva tillbaka av någon som bevisligen är vållande till skadan (91 §). Om skadevållaren är arbetstagare, lär han dock svara bara om det finns synnerliga skäl, t.ex. när han varit grovt vårdslös (se 4 kap. 1 § skadeståndslagen).

Vid sidan av dessa regler får antas att samebyn enligt allmänna skadeståndsregler svarar för skador som vållas på marken uppsåtligen eller oaktamt, i den mån inte åtgärden är tillåten enligt lagens regler i 15–25 §§. Samebyn bör alltså bli ansvarig bl.a. för bristande tillsyn av renarna och bristande hänsyn till ömtålig mark (jfr 66 §). Eventuellt svarar byn här för vållande av alla medlemmar, vare sig de tillhör samebyns ledning eller inte; en sådan ordning går längre än skadeståndslagen, som föreskriver ansvar för fel eller försummelse av arbetstagare och vissa likställda personer (3 kap. 2 §, 6 kap. 5 §), men den skulle stämma ganska väl med regelsystemet i övrigt.⁶⁶ Om samernas bruk inte går utöver vad som stämmer med deras traditionella markanvändning, svarar byn inte för uppkomna skador.

Reglerna kan tyckas stränga mot samerna. Ett strikt ansvar förekommer dock också i andra fall för djurägare, t.ex. enligt lagen (1943:459) om tillsyn över hundar och katter för hundägare (6 §) och enligt lagen (1933:269) om ägofred för ägare av hemdjur som kommer olovligen in på annans ägor och gör skada (47 §).⁶⁷ Det är alltså inte särskilt anmärkningsvärt att en renägare svarar oberoende av vållande i liknande situationer. I motiven till RNL åberopades att renarna hölls i stora hjordar som inte kontinuerligt

66 Bevisbördan kan diskuteras. Enligt allmänna regler borde det åligga den skadelidande markägaren att visa vållande hos motparten, men har skadan orsakats genom sådana avsiktliga åtgärder som avses i 16–20 §§ bör förmodligen samebyn åtminstone göra antagligt att förutsättningar funnits för åtgärden.

67 Det saknas dock motsvarighet till 48 § ägofredslagen, där det föreskrivs att en stängselskyldig som försummar att hålla stängslet i skick trots tillsägelse själv får stå risken för skadan. Men en sådan regel passar knappast för renskötselns del; bl.a. är det ofta en mera svårförutsebar risk att renar skulle dyka upp i ett område, och man kan inte begära att en ägare kostar på sig ett stängsel bara av en sådan anledning.

övervakades och att denna rationella driftsmetod inte borde få användas på bekostnad av utomstående som utsattes för skadegörelse.⁶⁸

Det kan nämnas att renskötselns särdrag också motiverat en särskild regel i 92 § som avser rätten till skadestånd för dödad eller skadad ren, då ägaren är okänd. I så fall tillfaller skadeståndet den sameby inom vars område renen befann sig. Regeln har lett till tvister mellan samebyar där byområdets gränser är oklara.

Enligt *rennäringspolitiska kommitténs* förslag behålls reglerna om samebyns strikta ansvar oförändrade. Som nämnt skall samebyn också annars svara för skada vid bristande hänsyn till markägaren (se 3.3 ovan). Också detta lär stämma med gällande rätt.

3.8 Kollektiv renskötselrätt?

Det har redan framgått att renskötselrättens kollektiva inslag vållar vissa problem när dessa regler skall tillämpas.⁶⁹ Att samebyn utgör ett kollektiv som i olika sammanhang företräder sina medlemmar står klart, och det är inte särskilt anmärkningsvärt. Men det kollektiva resonemanget går längre än så. Enligt 1 § RNL skall ju rätten tillkomma den samiska befolkningen – en regel som kanske stämmer med många samers inställning men ställer till åtskilliga juridiska bekymmer. Folkrättsligt sett kan resonemanget kanske verka motiverat. Hela ursprungsfolket skall ha sin traditionella rätt. Men RNL är en civilrättslig lagstiftning. Vad har samerna i stort för glädje av RNL:s bestämmelser om renskötselrätten? Kan de påstå sig i någon mening ha del i rätten?

Det är tydligt att lagen i övriga delar inte ger mycket rättigheter till den majoritet av samer som inte är medlemmar i en sameby. De har möjlighet att förvärva renskötselrätt om de får medlemskap – man kan tala om en villkorlig bruksrätt. De har också den näringsrättsliga möjligheten att under sådana förutsättningar bedriva renskötsel. Som framgått har lagens synsätt dessutom spelat en roll då det gäller ersättning för intrång i renskötselrätten – samefondens ersättningsrätt har denna bakgrund, och resonemanget har påverkat HD när man vägrat att ge enskilda samer ersättning i vattenmål m.m. (se 3.4 ovan, särskilt om NJA 1988 s. 684). Vissa domstolar har också i andra fall låtit tanken på en kollektiv rätt till marken påverka bedömning-

68 JoU 1971:37 s. 51 f.

69 Jfr närmare om det följande Bengtsson, Om kollektiv renskötselrätt (21 uppsatser s. 271 ff; även i Fastighetsrättsliga studier till minnet av Sten Hillert, 2002, s. 47 ff).

en.⁷⁰ Men egentligen ställer konstruktionen bara till förvirring. Frånsett just samefonden i ersättningstvister är det svårt att finna någon representant för befolkningen som kan föra dess talan – Sametinget har inte getts behörighet i sådana sammanhang. Och vad samebyarna angår, kan de uppenbarligen ha olika intressen och till och med processa mot varandra, något som ibland förekommit också på senare tid.⁷¹ Att anta ett gemensamt kollektivt intresse för alla samer måste många gånger te sig som en ren fiktion. Majoriteten samer har ändå skäl att känna sig utestängda från den näring som anses som grunden för deras speciella kultur; att jakt- och fiskerätten bara tillkommer bymedlemmar uppfattas ofta som en diskriminering. – Vad särskilt gäller fiskesamerna, som dock är en fåtalig grupp, har deras näring inget särskilt skydd enligt RNL (se 1.3); de tillhör ju inte någon sameby. Och de talrika samer som är markägare i renskötseområdet kan ha direkt motsatta intressen till de renskötande samerna.

Rennäringspolitiska kommittén är inte heller särskilt klar i sina resonemang. Anser man någon företräda samerna, så är det samebyarna. Följer man konsekvent den linjen i kommande lagstiftning, lär konstruktionen inte ställa till så mycket besvär. Men problemet dyker upp igen om ILO-konventionen införlivas med svensk rätt. Ursprungsfolket skall ges vissa rättigheter, och frågan blir då om det duger att låta dem utövas av renskötande samer, företrädare av samebyar. (Se vidare kap. 8 nedan.)

För egen del har jag argumenterat för att man i en eventuell lagstiftning borde skilja mellan renbetet å ena sidan, jakt och fiske å andra sidan. Renbete skulle bara kunna bedrivas av samebyarnas medlemmar, jakt- och fiskerätten skulle däremot tillkomma alla samer, förslagsvis inom området för den sameby de närmast har anknytning till.⁷² På så vis medför ändå tillhörigheten till folkgruppen vissa rättigheter; man skulle återställa läget före 1886, innan jakt- och fiskerätten förbehölls lappbyarnas medlemmar⁷³. Men det förslaget är inte särskilt väl underbyggt.

70 Se Bengtsson, 21 uppsatser s. 279.

71 Detta synes Kamarrätten i Sundsvall inte riktigt ha accepterat i den dom som omtalas i Bengtsson, 21 uppsatser s. 279.

72 Se 21 uppsatser s. 287 f (Fastighetsrättsliga studier till minnet av Sten Hillert s. 64 f).

73 Jfr också rennäringspolitiska kommitténs förslag att öppna samebyarna (3.6 ovan).

4 Några huvuddrag i norsk och finländsk rätt

4.1 Norsk rätt

I redogörelser för svensk fastighetsrätt brukar man mestadels inskränka sig till nationella regler, ofta på goda grunder: fastighetsrätten beror i sådan grad på inhemska traditioner, att jämförelser med utländska rättssystem har begränsad betydelse. När det gäller samerätt, finns dock anledning att göra ett undantag. Även om både den norska och den finländska lagstiftningen har sin särprägel, är den speciella samerättsproblematiken densamma: det har gällt för juristerna att på någorlunda tillfredsställande sätt ordna in sameförhållandena i ett hanterligt system. Vissa lagregler och domstolsavgöranden kan ge ledning även för tillämpning av svensk rätt. Här skall särskilt påpekas några drag som kan jämföras med den svenska regleringen.

Samerna är som bekant talrikast i Norge, och norsk rättsvetenskap har ägnat åtskillig uppmärksamhet åt samerättsfrågorna; flera offentliga utredningar håller också hög klass. Det finns vidare en rad belysande domar av Høyesterett, som visserligen utgår från norska förhållanden men ändå har stort intresse genom sättet att resonera om frågorna. Liksom i Sverige märks en motsättning mellan politikernas och juristernas sätt att se på samerätten; på senare år har de norska domstolarna på ett klarare sätt än de svenska tagit samernas parti, vilket dock lagstiftaren ibland har bortsett från.¹

Vad angår lagstiftningen förekommer i den norska grundlagen – i motsats till i den svenska – en regel som slår fast vissa plikter för det allmänna i förhållande till samerna (§ 110 a). Det åligger statens myndigheter att lägga förhållandena till rätta för att den samiska folkgruppen skall kunna bevara och utveckla sitt språk, sin kultur och sitt samfundsliv. Paragrafen avsåg inte att ge samerna några rättigheter utöver vad som redan gällde. Den föreskriver emellertid en allmän ram för lagstiftningen om samernas förhål-

1 Se Kirsti Ström Bull i Samisk forskning og forskningsetikk (2002) s. 95 ff.

landen och torde ha viss betydelse för tolkningen av olika lagbestämmelser.²

Den centrala lagen är här Lov om reindrift (1978 nr 49). Till stor del är den av offentligrättsligt slag; den rör förhållandet mellan samerna och myndigheterna, medan samerna har stor frihet att ordna sina interna förhållanden.³

Redan ändamålsbestämmelsen i § 1 har stort intresse. Lagens ändamål är att lägga förhållandena till rätta för ett ekologiskt bärkraftigt utnyttjande av renbetesresurserna, till gagn för "reindriftsbefolkningen" och samhället i övrigt; näringsens utveckling och utövning bör trygga ekonomiska och sociala villkor för dess utövare, samtidigt som deras rättigheter säkras. Renskötseln skall bevaras som en viktig grundval för samisk kultur, i enlighet med Grunnloven § 110 a och folkrättens regler om urbefolkning och minoriteter. – I motsats till enligt svensk rätt har lagstiftningen alltså tagit sin utgångspunkt i miljöhänsyn, även om vikten av rennäringens ekonomi och samernas kultur betonas.

Grunden för samernas rätt till renskötsel är alders tids bruk, motsvarande svensk urminnes hävd. Det är alltså inte fråga om en rättighet skapad av reindriftsloven utan en självständig rätt, på samma sätt som i Sverige.⁴ Vad som krävs är ett bruk under längre tid, varierande med hänsyn till rättighetens art och utövat i god tro om rättigheten.⁵ Också alders tids bruk anses kunna grunda äganderätt.

Reindriftsloven § 2 slår fast att dess regler om samernas rättigheter gäller i de renbetesområden som regeringen beslutar om, såvida inte annat följer av särskilda rättsförhållanden. Bevisbördan ligger alltså på en fastighetsägare som hävdar att renskötsel inte förekommit på området – närmare bestämt att samernas bruk inte har tillräcklig omfattning för att arealen skulle vara ett lagligt renbetesområde. Det räcker dock med viss sannolikhetsövervikt för detta förhållande (se särskilt NRt 2001 s. 769). Olikheten mot svensk rätt får ses mot bakgrund av att renbetesområden och områden med annan markanvändning på ett helt annat sätt är blandade med varandra i Norge; man kan inte som i RNL i lagen ange vissa stora sammanhängande

2 Jfr NOU 1984:18 s. 426, 432 f. Se även Susann Funderud Skogvang, *Samerett* s. 93 ff.

3 Jfr karakteristiken av lagen i NOU 2001:35 s. 35.

4 Jfr NRt 2001 s. 769 och vidare NRt 2001 s. 1229, där samerna rentav ansågs ha förvärvat äganderätt till ett utmarksområde på grundval av alders tids bruk (dock även skogsfång, slätter, jakt, fiske och bete av olika slag). Jfr även NOU 1993:34 s. 27 och Susann Funderud Skogvang, a.a. s. 162 ff med andra hänvisningar.

5 Jfr t.ex. NRt 2001 s. 769.

områden som åretruntmarker för renskötsel. Från statens sida är det närmast regler om "festnet retsforhold" som åberopas som grund för äganderätt till de aktuella områdena. Ett faktiskt tillstånd under tillräckligt lång tid kan grunda äganderätt, även om något bruk i egentlig mening inte förekommit.⁶

Ett undantag från dessa principer gäller dock för inre Finnmark, där renskötseln länge har dominerat. Området tillhörde före 1751 delvis Sverige, och det är framför allt rörande dessa marker som man talat om en sorts äganderätt för samerna, som skulle grunda sig bl.a. på svensk rätt och på senare århundraden försvunnit till följd av statsmakternas åtgärder.⁷ Den officiella uppfattningen är dock att även detta område tillhör staten. Det står i alla händelser klart att samernas bruksrätt är särskilt stark på detta håll. En ny reglering av förhållandena inom detta område är föreslagen ("Finnmarkloven").

Liksom i Sverige håller man inte riktigt isär renskötselrätt som näringsrätt och som bruksrätt till mark. Näringsrätten är såtillvida av kollektiv natur som den tillkommer alla samer (se närmare 3 §). Även i fråga om bruksrätten framträder ibland synpunkten att den tillkommer rennäringen som sådan, inte särskilda grupper av samer, men det förekommer också att den anses tillkomma vissa grupper.⁸ – Motsvarigheten till samebyar är s.k. driftsenheter, som kräver registrering vid myndighet (§ 4). Med detta menas en renhjord som ägs och drivs av en ansvarig ledare (ibland av makar i förening). Det är alltså fråga om betydligt mindre enheter än de svenska byarna. Det är oklart om man kan anse dessa driftsenheter ha en civilrättsligt grundad exklusiv rätt till viss areal; i varje fall är det inte fråga om juridiska personer av samebyns typ.⁹

Innebörden av rätten till reindrift motsvarar i stora drag den svenska renskötselrätten, och även utvecklingen påminner om den svenska. Man ville i det längsta betona rättens karaktär av kollektiv näringsrätt, grundad på lagens regler; liksom i Sverige skulle lagstiftningen uttömmande reglera renskötselrätten, enligt den ståndpunkt som drivits från statsmakternas sida (liksom, av naturliga skäl, av åtskilliga privata markägare). Numera anser

6 Se Falkanger, Tingsrett (5 utg.) s. 56 f, NOU 1993:34 s. 27.

7 Se om detta framför allt Otto Jebens, Om eiendomsretten til grunnen i Indre Finnmark (1999), där tesen om samisk äganderätt utvecklas. (Jfr anmälan i Tidsskrift for rettsvitenskap 2000 s. 812 ff.)

8 Jfr å ena sidan NRt 1975 s. 1029 och NRt 1997 s. 1608 men å andra sidan NRt 2000 s. 1578; se vidare NOU 2001:35 s. 71 ff.

9 Jfr NOU 2001:35 s. 74 med hänvisningar.

man dock inte detta utesluta att rätten har en särskild grund vid sidan av lagen – närmast som sagt alders tids bruk. En sådan ståndpunkt har också stöd i rättspraxis, framför allt avgöranden om ersättning för intrång i rätten.¹⁰ En konsekvens av detta är att rättens närmare innehåll anses bero av en konkret bedömning.¹¹ Den kan också variera på olika håll, alltefter sedvanans innehåll och brukets intensitet.

Enligt lagen är reindriftsretten en bruksrätt som gäller oavsett vem som äger marken och i princip omfattar rätt till uppehåll och flyttning med ren, till renbete, till anläggningar som behövs för renskötseln, till bränsle och trävirke samt till jakt, fångst och fiske (se § 9). I lagen anges närmare innehållet av dessa rättigheter. Rätten till renbete gäller i fjällen och i annan utmark, med vissa undantag för fredade områden (§ 11). Rätt till jakt, fiske och fångst föreligger på statsallmänning och annan statlig mark där utövarna uppehåller sig för tillåtet bete, på samma villkor som för andra medborgare (§ 14); sannolikt är rätten inte begränsad till husbehov, i motsats till rätten att ta bränsle och virke (13 §). Jakten är dock begränsad till småvilt. – Jakt och fiske på privat mark förutsätter särskild rättsgrund, t.ex. alders tids bruk.¹²

Markens ägare eller annan brukare av marken får inte utnyttja sin egendom så att det medför väsentlig skada eller olägenhet för renskötselns utövande enligt lagen (§ 15) – alltså en regel som påminner om 30 § RNL.¹³ Det anses tillåtet att markägaren genom t.ex. nyodling faktiskt inskränker samernas bruk.¹⁴ På detta vis är samernas skydd mot intrång i renskötselrätten knappast starkare i Norge än i Sverige. Skadeståndsansvaret mellan parterna är liksom i Sverige strängare för samerna: de har i princip ett strikt ansvar (se närmare §§ 25 och 26 reindriftsloven), medan markägaren bara svarar för vållande (och dessutom som sagt har en viss frihet till intrång i samernas bruksrätt). Vid intrång genom expropriation och liknande utgår ersättning till berörda samer, dock med en viss toleransgräns; samerna får i

10 Här åberopas NRt 1968 s. 429 (Altevanndomen), NRt 1975 s. 1029 (Rössågådomen), NRt 1979 s. 1283 (Kåfjorddomen) och NRt 1988 s. 1217 (Korssjöfjelldomen), alla nämnda bl.a. i NOU 2001:35; se vidare NRt 2001 s. 769. Se också Kirsti Ström Bull, *Studier i reindriftsrett* s. 47 f.

11 Se Bengtsson, 21 uppsatser s. 237 med not 15, där hänvisning sker till litteratur och en rad rättsfall.

12 Se om jakt och fiske NOU 2001:35 s. 78 ff. och Susann Funderud Skogvang, a.a. s. 172.

13 "Vesentlig" lär dock innebära något mindre olägenhet än "avsevärd" (30 § RNL).

14 Se t.ex. NRt 1975 s. 1029 (Kappfjelldomen). Jfr kritik av Kirsti Ström Bull, a.a. s. 52 f, 65 f med hänvisningar.

någon mån anpassa betningen vid intrång på grund av enskilda och allmänna intressen.¹⁵

Norge har i motsats till Sverige tillträtt den förut omtalade ILO-konventionen (1.6 ovan). På detta vis får folkrättens regler större betydelse än i svensk rätt. Konventionen har dock inte åberopats till stöd för de viktiga domar som på senare år har stärkt samernas rättsliga ställning; Høyesterett kunde grunda avgörandet på nationella rättsregler (se NRt 2001 s. 769 och NRt 2001 s. 1229). – Den norske lagstiftaren har haft stora svårigheter att anpassa rättsreglerna efter konventionens krav på erkännande av äganderätt och besittning för samerna och medbestämmanderätt över naturresurserna för deras del. Bland annat har den föreslagna Finnmarksloven ansetts otillräcklig för att uppfylla konventionens krav.¹⁶ De norska erfarenheterna kan nog få betydelse också när Sverige skall ta definitiv ställning till konventionen.

Sammanfattningsvis kan sägas, att rättsordningen skiljer sig från den svenska i vissa detaljer men inte i sina huvuddrag. Liksom i Sverige finner man en ovilja hos statsmakterna att acceptera en civilrättsligt grundad rätt för samerna – en inställning som tycks först på senare år ha i någon mån förändrats, under påverkan av domstolspraxis.

4.2 Något om finländsk rätt

Samerna i Finland är som nämnt betydligt färre än i Norge och Sverige. De håller mestadels till i den nordligaste delen av Lapplands län. Konkurrensen med jordbruket synes ha mindre betydelse än i de andra länderna; där-
emot har konflikter uppkommit med skogsbruk och med mineralbrytning.

Statsmakterna har på ett annat sätt än i Sverige tagit samernas påstående om äganderätt till marken på allvar; enligt ett uttalande av grundlagskommittén år 1990 – tydligen påverkat av Kaisa Korpijaakkos avhandling – hade forskningen frambragt synpunkter som talade för att samerna hade äganderätt till marken.¹⁷ Några sådana uttalanden från de svenska statsmakternas sida är svåra att finna. – Sedan har utredningar pågått i frågan,

15 Se bl.a. NRt 1975 s. 1029 och NRt 2001 s. 1578.

16 Se Hans-Petter Graver och Geir Ulfstein, Folkrettslig vurdering av forslaget til ny Finnmarkslov (Justitie- og politidepartementet, 24.11.03). Förslaget har också utsatts för stark kritik från samehåll.

17 Se även Juhani Wirilanders utlåtande Lausunto maanomistusoloista ja niiden kehityksestä saamelaiten kotiseutalueella (2001).

dock utan att ännu leda till något resultat. Lagstiftningen bygger i varje fall inte på att samerna skulle äga marken eller ha befogenhet motsvarande en ägares.¹⁸ Emellertid står det klart att renskötselrätten grundar sig på urminnes hävd oberoende av lagstiftning på området, på motsvarande sätt som i Sverige och Norge.¹⁹ Liksom beträffande andra särskilda rättigheter till fastigheter utgår ersättning vid tvångsingrepp i rätten t.ex. enligt vattenlagen.

Rennäringen är inget samiskt monopol i Finland. Enligt renskötsellagen (14.9.1990/848) kan vem som helst som är fast bosatt i renskötselområdet – större delen av Lapplands län och delar av Uleåborgs län – bedriva renskötsel (4 §). Det är alltså snarast fråga om en areell näring jämställd med jord- och skogsbruk; särskilda regler om samernas renskötsel saknas. Rätten liknar annars den svenska: den kan utövas oberoende av äganderätten eller besittningsrätten till marken (3 §). Statens mark i renskötselområdets nordligaste del är speciellt avsatt för renbete, och där kan inte marken användas på ett sätt som medför betydande olägenhet för denna näring (2 §). – Samebyarna motsvaras här av renbeteslag, som är juridiska personer utan personligt ansvar för delägarna (6 §). – Regleringen av fisket och jakten är frikopplad från lagstiftningen om renbete. Samerna har samma rätt som lokalbefolkningen i de nordligaste kommunerna, inte några särskilda rättigheter i egenskap av ursprungsbefolkning.

Den finländska renskötsellagstiftningen kan på detta sätt sägas vara neutral från etnisk synpunkt – inte bara för renbetets del utan också när det gäller dess binärningar. Men i realiteten är det naturligtvis framför allt samerna som utövar renskötseln och som drabbas av olika inskränkningar i rätten. Regler som kan verka rimliga för lokalbefolkningen kan framstå som oförmanliga för samerna med hänsyn till deras urminnes hävd till de aktuella områdena. Sådana problem är ännu inte lösta.

Vissa bestämmelser om samernas rättigheter som ursprungsfolk är numera införda i den finländska grundlagen (17 och 121 §§).²⁰

18 Se FiHD 1995:117, där byggandet av vägar och avverkande av skog ansågs tillåtet på statens mark, eftersom det inte hindrade renskötarna att idka renskötsel i enlighet med den samiska kulturen.

19 Joona, Poronhoito-oikeus maankäyttöoikeuna s. 35, 39 f. Arbetet innehåller en allmän analys av renbetesrättens särdrag i finländsk rätt.

20 I 121 § sägs att samerna inom sitt hembygdsområde har språklig och kulturell autonomi enligt vad som bestäms i lag. I sametingslagen ges närmare bestämmelser i frågan bl.a. genom att myndigheterna har en skyldighet att förhandla med Sametinget om vissa frågor av särskild betydelse för samernas ställning.

5 Urminnes hävd och besittning

5.1 Allmänt om urminnes hävd

Som framgår av det föregående, anses samernas rätt ytterst grundad på urminnes hävd. Sedan HD konstaterat detta i skattefjällsmålet (NJA 1981 s. 1) infördes en bestämmelse om denna grundval för rätten i 1 § RNL. Innebörden av begreppet urminnes hävd är av betydelse både för att konstatera området där renskötselrätten gäller – närmast vinterbetesmarkernas utsträckning – och för tolkningen av lagens regler; frågan påverkar också bedömningen om lagens regler står i överensstämmelse med grundlagen. Det finns alltså skäl att närmare gå in på innebörden.

Urminnes hävd anses i dag ofta vara ett institut på utdöende med intresse bara för rättshistoriker. I och med nya JB:s ikraftträdande 1972 avskaffades institutet, såvitt det reglerades i 1734 års jordabalk (GJB); enligt övergångsbestämmelserna inskränktes dock inte den rätt som före balkens ikraftträdande tillkommit någon på grund av urminnes hävd (6 § JP). På motsvarande sätt gäller enligt övergångsbestämmelserna till 1987 års jaktlag och 1993 års fiskelag rätt till jakt och fiske som grundats på urminnes hävd fram till den nya lagstiftningen. I lagen om häradsallmänningar har faktiskt av någon anledning regler om urminnes hävd behållits (6 § 2 st.) – där kan man alltså förvärva rätt med stöd av urminnes hävd, och institutet lever alltså fortfarande åtminstone formellt.¹ Men det område där det diskuteras numera är samerätten, framför allt genom hänvisningen i 1 § RNL.

De materiella reglerna om urminnes hävd fanns i 15 kap. GJB, där det i 1 § talades om att någon ”fast egendom eller rättighet i så lång tid okvald och obehindrad besuttit, nyttjat och brukat haver, att ingen minnes, eller av sanna sago vet, huru hans förfäder, eller fångesmän först därtill komne äro”. Den hävdetid som krävdes antogs vara omkring 90 år.² I 3 § kom uppfatt-

1 Här kan också nämnas ett förslag till lag om betesrätt vid fåbodbruk m.m. (SOU 2003:116); se 1 § (”av ålder”) och s. 89.

2 Undén, Svensk sakrätt II:1 § 17 III. En diskussion av urminnes hävd med särskilt sikte på renskötselrätten förekommer i E. Huss, Utredning rörande renbetesrakter för lapparna i Jämtlands och Kopparbergs län (1959).

ningen till uttryck att urminnes hävd skall gälla ett område som på något sätt är avgränsat.³ Vidare förekom en bevisregel i 4 §, som hänvisade till "gamla och laggilda brev och skrifter", eller utsagor av " trovärdiga män, de där om orten väl kunniga äro". Bevisregeln saknar betydelse sedan fri bevisprövning införts med nya rättegångsbalken 1948.

5.2 Urminnes hävd enligt rennäringslagen

För renskötselrättens del får urminnes hävd betydelse på flera sätt. Dels hänvisar RNL direkt till detta begrepp (också uttrycket "av ålder" i 3 § lär väsentligen ha samma innebörd). Dels får olika regler om renskötselrätt tolkas med hänsyn till att de ytterst grundas på urminnes hävd (jfr 5.5 nedan).

Reglerna om urminnes hävd kunde grunda både förvärv av äganderätt och förvärv av bruksrätt – vanligen har nämnts servitut. För samernas del har båda typerna av rättigheter kommit upp. I skattefjällsmålet (NJA 1981 s. 1) åberopades ju till stöd för samernas påstådda äganderätt till skattefjällen bl.a. urminnes hävd, och som nämnt ansåg HD rätt till fjällmark kunna grundas på sådan hävd i förening med ockupation, fast inte förutsättningarna för sådant förvärv förelåg i de omtvistade områdena; ståndpunkten hade därför inte någon betydelse för utgången i äganderättstvisten. Däremot befanns samernas renskötselrätt vara en grundlagsskyddad civilrättslig rättighet grundad på urminnes hävd (om ockupation brukar man inte tala när det gäller bruksrätter), och den ståndpunkten ligger som framgått bakom 1 § RNL i dess nuvarande formulering.

Också i senare rättspraxis har frågan kommit upp, vilken betydelse begreppet kan ha för renskötselrätten. Sålunda rörde det s.k. Härjedalsmålet, där Hovrätten för Nedre Norrland meddelade dom år 2002,⁴ till stor del frågor om urminnes hävd. Hovrätten ägnade problemet en omsorgsfull och sakkunnig analys. Frågan var om samerna av ålder brukat vissa marker för renbete och på detta vis förvärvat renskötselrätt på områdena, och här åberopades hävdreglerna. Urminnes hävd ansågs inte styrkt. HD vägrade prövningstillstånd, något ganska naturligt med tanke på att målet till stor del rörde bevisfrågor och frågan om innebörden av urminnes hävd av processuella skäl inte kunde tas upp i hela sin vidd i överinstan-

3 Som föremål för rätten nämns utjord, urfjäll, kvarn, kvarnställe, annat vattenverk, öar och holmar. Jfr Undén, a.a. § 17 II.

4 Dom 2002-02-15, i T 58-96.

serna.⁵ Det bör understrykas att domen på detta sätt, hur välskriven den än är, inte utgör något prejudikat.⁶ Bland annat gäller detta kravet på fortsatt bruk under viss tid (jfr nedan).

Det bör påpekas att två typer av bruksrätt har denna grund: dels den mera omfattande rätten till åretruntmarkerna, dels rätten framför allt till bete på vinterbetesmarkerna. Det är i det senare fallet som lagstiftaren talar om mark där renskötsel "av ålder" bedrivs vissa tider av året. Det är ju ingen preciserad beskrivning av området, och det är naturligt att den gett upphov till tvister. Lagstiftarens mening var att bygga just på institutet urminnes hävd. Bland annat uttalades i förarbetena till 1928 års renbeteslag att man skulle i trakter där gränsen för sedvaneområdet var mera eller mindre flytande låta frågan om rättens tillämplighet i tvistiga fall avgöras av domstol "på grund av sådan bevisning, som enligt allmän lag kräves för styrkande av urminnes hävd". (Märk att detta var innan den fria bevisprövningen infördes.) I 1971 års proposition med förslag till rennäringslag återgav departementschefen uttalandet utan eget ställningstagande.⁷ Här talas ju närmast om bevisfrågan, men den hänger nära ihop med den materiella frågan om urminnes hävd har förekommit; redan uttrycket "urminnes" antyder att det är väsentligt vad folk minns i sammanhanget. I varje fall är det tydligt att bevisbördan för urminnes hävd ligger på samerna⁸ – både att det förekommit hävd och att den varit urminnes.

Man kunde tycka att här föreligger en olikhet mot norsk rätt, där en bevisbörda anses ligga på den enskilde markägaren (4.1 ovan). Att märka är dock att den norska regeln avser vissa renbetesområden som myndigheterna redan fastställt. Den angivna svenska principen tillämpas däremot – såvitt gäller vinterbetesmarken – på omfattande områden vilkas gränser delvis är oklara. En motsvarande bevisregel som den norska skulle knappast vara rimlig. Vad som kan diskuteras är snarare uppfattningen om vad begreppet urminnes hävd egentligen innebär i sammanhanget (jfr nedan).

5 I ett särskilt tillägg anförde JR Regner att målet rymde frågor av principiell vikt om urminnes hävd och tillämpning av RNL:s regel om vinterbetesmarker men att process- och utredningsläget var sådant att det inte framstod som sannolikt att dessa frågor kunde belysas på ett sätt som innebar ledning för rättstillämpningen. Se beslut 29.4.2004 i mål nr T 1152-02.

6 Det kan tilläggas att på sikt det trots allt kan vara en viss fördel ur samernas perspektiv att på detta sätt prövningstillstånd vägrats; förhållandena i Härjedalen tycks ha legat ovanligt illa till med hänsyn till deras bevisning, och ett prejudikat rörande ett annat område kan tänkas utfalla gynnsammare för dem.

7 Prop. 1928:43, s. 71 och bil. s. 29; prop. 1971:51 s. 158.

8 Hovrätten har betonat detta i Härjedalsmålet.

Det är klart att ett 75 år gammalt uttalande som bygger på äldre bevisregler knappast kan anses bindande vid en domstolsprövning i dag.⁹ Oavsett detta kan emellertid konstateras att situationen beträffande renskötselrätt uppvisar vissa särdrag. Ett viktigt sådant drag är att samernas rätt i vart fall i fjällområdena har varit *ursprunglig* – i allmänhet har de varit först på platsen. Det krav på 90 års hävd som brukar anges blir därför i de flesta fall inte aktuell rörande renskötselrätten. I så fall kan man tydligen förbigå den diskussion som förts i äldre doktrin om urminnes hävd var ett laga fång (i detta fall för bruksrätt) eller bara en (stark) presumtion för att besittningen inte bygger på olovlig åtkomst.¹⁰ Grunden för samernas rätt kan sägas vara en sorts ockupation, även om den inte anses ha medfört äganderätt (jfr 2.1 ovan). Vad som blir aktuellt är därför inte så mycket hur länge hävden varat utan hur pass kontinuerlig den varit; det är tänkbart att den avbrutits så att samerna inte längre kan åberopa den.

Däremot kan en nittioårsregel få betydelse beträffande vissa vinterbetesmarker; de sträcker sig långt nedåt Norrlandskusten, och man kan tänka sig att ett sådant område börjat betas först på senare år. – Att märka är dock att renbetet vid denna tid inte behöver ha framstått som olaglig från markägarens synpunkt, bara som mindre önskvärd; lagen gav ju visst stöd för betesrätten fast denna inte precisades. Man kan inte som i typiska fall av urminnes hävd anta att markanvändningen från början stod i strid med en ägares rättigheter. Eventuella protester kan för övrigt tänkas ha gällt lagens reglering lika väl som samebyns handlingsätt.

En annan skillnad mot vanlig urminnes hävd gäller *objektet för hävden*. Av 15 kap. 3 § GJB har ansetts framgå, att urminnes hävd åtminstone i princip måste avse avgränsade områden.¹¹ Det kan man inte säga om renskötselrätten, i varje fall inte beträffande de obestämda områden där vinterbetesrätten gäller; åretruntmarkerna för de olika samebyarna är betydligt mera preciserade. När lagstiftaren inte närmare angett de vinterbetesland där bruket medför betesrätt får detta emellertid anses innebära att renskötselrätten kan förvärfvas också på ofullständigt preciserad mark. Såvitt angår jakt och fiske står det klart att dessa binäringar kunnat utövas på mycket stora områden, men det hindrar inte att rättigheterna kan grundas på urminnes hävd.¹²

9 I Härjedalsmålet har hovrätten tagit fasta på motivuttalandet (domen s. 16).

10 Se Undén, a.a. § 17 I.

11 Undén, a.a. § 17 II.

12 Jfr här NJA 1911 s. 157, särskilt JR Sjögrens votum; även om jakten eller fisket inte utesluter markägarens rätt kan utövningen grunda en fullgod jakt- eller fiskerätt.

En särskild fråga är vem som är berättigad att utöva bruksrätten enligt reglerna om urminnes hävd – samerna som befolkning, samebyn, enskilda samer? Jag har diskuterat detta i annat sammanhang.¹³ I princip bör renbetesrätten, med anknutna birättigheter, tillkomma varje sameby på dess område. Men byn bör kunna återropa också andra samers bruk av marken som stöd för urminnes hävd – det var bl.a. hovrättens ståndpunkt i Härjedalsmålet. Det innebär inte något avsteg från allmänna civilrättsliga principer: det anses möjligt att återropa också medelbar besittning till stöd för hävd,¹⁴ och med hänsyn till intressegemenskapen får den berättigade samebyn antas ha godtagit att även andra samer utnyttjat betesrätten om den inte inkräktar på byns eget bete.

Vad som nu sagts innebär att rekvisiten för urminnes hävd i viss utsträckning skulle anpassas till de särskilda förhållandena inom renskötselrätten. Det stämmer med en inställning som på senare år framträtt i norsk rätt (NRt 2001 s. 769, se även NRt 1985 s. 532). Jag återkommer till frågan i ett par särskilda sammanhang (5.3, 5.4).

5.3 Kravet på besittning

Ett annat särdrag framträder när det gäller det krav på *besittning* till det omtvistade som framgår av 15 kap. 1 § GJB. Att besittning föreligger lär vara grunden för presumtionen för att rättigheten lagligen uppkommit.¹⁵ Begreppet är dock krångligt redan när det gäller fastighetsägares besittning; man kan inte kontrollera obebyggd mark på samma sätt som lös egendom, och man kan i regel inte heller utan vidare se vem som innehar den.¹⁶ Och ett besittningsförhållande blir ännu svårare att fastställa i fråga om en sådan bruksrätt till fastigheten som renskötselrätt.

Bakom besittningskravet lär här liksom annars ligga sådana synpunkter som att innehavet av egendom i allmänhet kan antas vara lagligt och bör skyddas, att stabilitet i bruket har ett värde också från samhällsekonomisk synpunkt och att besittningen ger möjlighet att iaktta rättighetens existens. Men renbetet utövas ju bara tillfälligt på viss plats – detta gäller redan på

13 Se 21 uppsatser s. 271 ff (även Fastighetsrättsliga studier till minnet av Sten Hillert s. 47 ff).

14 Se Undén, a.a. § 17 IV med hänvisning till § 15 VII.

15 Jfr Förslag till jordabalk III (FJB III) 1909 s. 295, Undén, a.a. § 17 I.

16 Jfr Bengtsson, 14 uppsatser s.187 ff, särskilt s. 193 f, 201 (även i Festskrift till Thornstedt, 1983).

åretruntmarkerna och ännu mer på de vidsträckta vinterbetesmarkerna, där en mängd alternativ kan vara möjliga. Under de tider då inte renbetet pågår ser man inget av användningen, och då är det inte heller fråga om något pågående bruk som bör skyddas av samhällsekonomiska eller liknande skäl. Detsamma gäller den jakt och det fiske som följer med rätten till renbete, något som gör det svårt att konstatera en ensamrätt för samerna till sådan markanvändning (jfr 3.2 ovan). – Här väger därför både stabilitetssynpunkten och synbarhetssynpunkten ganska lätt.

Också resonemangen om besittning som grund för urminnes hävd blir alltså speciella i samernas fall. Det främsta skälet för att de kan vinna renskötselrätt på sådan grund lär vara historiska: ingen hävd är så urminnes som deras, och från början var de som sagt ensamma på området. För detta talar också deras faktiska beroende av betesmöjligheten, vilket skulle kunna motivera att man slår av på besittningskravet – låt vara att det är svårt att finna något stöd för ett sådant socialt färgat resonemang i lagmotiv eller rättspraxis. Allt som allt kan man sätta i fråga om det verkligen är någon vinst med att dra in besittningsfrågan i diskussionen om samernas urminnes hävd. Det verkar lämpligare att i stället ta fasta på det *bruk* som krävs (se 5.4 nedan).¹⁷

Problemet att slå fast vad besittning till marken innebär blir särskilt aktuellt om ILO-konventionens regler skulle genomföras i Sverige (jfr nedan 8.1).

5.4 Kravet på kontinuerligt bruk

I 15 kap. 1 § GJB krävs att man skall ha besuttit och brukat rättigheten okvald och obehindrad; rörande ordinär urminnes hävd brukar man anse att den måste ha varit *kontinuerlig*. I fråga om renskötselrätten lär dock även detta gälla med en viss modifikation. Också här får betonas de speciella bruksförhållandena vid renskötselrätt. Renbetet – det viktigaste inslaget i rättigheten – innebär ju ingen förbättring av marken; ett sådant traditionellt argument för förvärv genom hävd att nedlagt arbete skall uppmuntras¹⁸ saknar därför betydelse. Viktigare är emellertid att inga andra än samerna får använda marken på detta vis – de har ju en ensamrätt till renbete. I den mån samer har börjat använda mark till vinterbete för renar kan sägas att detta inte konkurrerar med markägarna. Bruket kan vara irriterande och

¹⁷ Jfr Bengtsson, 14 uppsatser s. 200 f.

¹⁸ Jfr Maria Ågren, Att hävda sin rätt (1997) s. 254.

till någon del skadligt, i varje fall på känsliga områden, men man går inte i vägen för andra (utom möjligen för andra samer).¹⁹ På liknande sätt kan framhållas, att ett uppehåll i samernas bruk inte innebär att markägaren eller någon annan har möjlighet att använda marken på samma sätt; resultatet blir bara att inget renbete förekommer under en viss tid. Detta särdrag skiljer renbetet från andra sätt att bruka marken – om det gällde äganderätt eller servitut skulle kunna sägas, att uppehållet gett möjlighet för andra att använda marken på liknande vis.

1919 års lappkommitté framhöll att rätten "icke utan vidare får betraktas som upphävd därför att längre tid förflutit mellan lapparnas besök".²⁰ Vad som skulle vara "en längre tid" kan diskuteras. Man har påpekat att det moderna skogsbruket kan medföra att ett område under lång tid kan bli odugligt för renbete och att ett avbrott i bruket i sådana fall inte behöver innebära att bruket upphör. Av sådana skäl har talats om en tid av 30 år för rättens preskription – en tredjedel av den tid som krävdes för rättighetens förvärv genom urminnes hävd.²¹ Uppfattningen lär ha fått genomslag bland många som berörs av renskötseln. I vad mån den stämmer med gällande rätt är oklart; de fåtaliga HD-avgörandena – alla notisfall – ger inte några besked i frågan.²²

Det är naturligt att tiden för uppehåll ställs i relation till den tid som krävs för förvärv av urminnes hävd, låt vara att frågan inte blir aktuell på de stora områden – även utanför åretruntmarkerna – där samerna var först på plats. Om man skulle acceptera så långa avbrott som här har sagts, blir emellertid frågan om kvalifikationstiden för urminnes hävd skulle bestämmas till 90 år också för renskötselrättens del, på samma sätt som vid bruk av helt annan typ. Det verkar knappast rimligt att en sameby på grund av några sporadiska besök med 30 års mellanrum skulle ha förvärvat en vinterbetesrätt på mark där den inte utövats tidigare. Tillåter man samebyn att avbryta bruket under långa perioder utan att göra någon rättsförlust borde detta kompenseras med att det inte går alltför snabbt att förvärva rätten i fråga, när samerna börjat bruka områdena under senare tid.

En möjlighet kan vara att tillämpa mera flexibla regler angående både kvalifikationstid och tillåten avbrottstid, något som skulle motiveras av de särskilda förhållandena vid bruket.²³ Ett långt uppehåll – kanske uppemot 40 år – behöver inte nödvändigtvis bryta hävden på ett område som bevisligen varit olämpligt för ren-

19 Annorlunda dock där samerna utövar sin jakt- och fiskerätt enligt RNL på enskild mark.

20 SOU 1923:51 s. 104. Jfr om frågan Huss, a.a. s. 328, 332.

21 Huss, a.a. s. 332 f.

22 Se NJA 1894 A 198, NJA 1937 A 139, A 140.

23 Detta kan också motiveras med att RNL som framgått bygger på förvärv av en bruksrätt redan genom användning av annans mark för renbete – något som saknar motsvarighet i fråga om urminnes hävd i övrigt, där bruket av annans mark utan avtal framstår som ett undantag från det normala.

bete under denna tid.²⁴ Någon fast gräns för tillåtna avbrott bör alltså inte gälla, utan man får beakta vad skälen varit för att samerna inte återvänt till området. Men om upprepade långa uppehåll skett i bruket, bör man kräva längre tid, ibland mer än 90 år, för att urminnes hävd skall anses föreligga. – Det nu sagda saknar emellertid stöd i lagmotiv eller i rättspraxis. Däremot har ett liknande resonemang framträtt i norsk rätt i fråga om alders tids bruk (NRt 2001 s. 769).²⁵

En sådan naturlig periodicitet som vid renbete förekommer inte beträffande *jakt* och *fiske* som ingår i renskötselrätten; inte heller är det fråga om något slags monopol för samerna till sådan markanvändning. Samebyn har, i den mån man haft rätt till det (dvs på åretruntmarkerna), kunnat jaga och fiska hela tiden oavsett uppehåll i renbetet. Men eftersom jakträtten och fiskerätten är knutna till renbetet och avser lika vidsträckta områden får man nog se frågan om urminnes hävd till dessa rättigheter på samma vis. Det är naturligt om jakten och fisket inte utnyttjas där samerna ändå saknar anledning att uppehålla sig för renbete, och det är inget anmärkningsvärt att de gör avbrott också i detta bruk. – På annat sätt bör man se jakt- och fiskerätt som saker som tänkas ha förvärvat enligt allmänna regler om urminnes hävd, oberoende av renbete; här kan man troligen fordra mera regelbunden utövning om hävden skall anses bestå.²⁶

GJB:s regler om urminnes hävd är som nämnt upphävida, något som åberopats till stöd för att renbete efter 1971 inte kan grunda renskötselrätt.²⁷ Alldeles säkert är dock inte detta. När 3 § RNL talar om rätt till vinterbetesland där renbete förekommit av ålder kan detta ses som en självständig regel, som inte anknyter till vare sig GJB eller JP; att motiven till motsvarande bestämmelse i 1928 års lag hänvisat till GJB kan inte anses avgörande. Bestämmelsen i 1 § RNL att renskötselrätt är grundad på urminnes hävd kom till år 1993 och utesluter inte att även hävd på senare år kan räknas. Som nämnt är förvärv av rättigheter på grund av urminnes hävd fortfarande möjliga enligt lagen om häradsallmänningar; någon genomgång av sådana regler gjordes inte i förarbetena till nya JB, utan man ansåg synbarligen regler om förvärv av andra bruksrätter än servitut böra behandlas för sig i den särskilda lagstiftning som gällde (t.ex. jakt- och fiskelagarna, där urminnes hävd som sagt räknas fram till och med 1987 respektive 1993).²⁸ Några formella hinder att beakta bruk t.ex. av vinterbetesland efter 1971 lär därför inte föreligga. Det är

24 Detta skrivs utan närmare kännedom om den tid som avverkningsåtgärder fördärvat möjligheterna till renbete; såvitt jag förstår varierar detta med geografiska och biologiska förhållanden på det aktuella området.

25 Det förefaller dock som om toleransen för uppehåll i bruket är mindre i Norge; jfr Susann Funderud Skogvang, *Samerett* s. 168 f.

26 Jfr uttalanden i NJA 1984 s. 148, särskilt av Lantmäteriverket.

27 Så hovrätten i Härjedalsmålet (s. 16), med hänvisning till TR:s domskäl.

28 Jfr SOU 1960:25 s. 511, prop. 1970:145 s. 105. I de nuvarande jakt- och fiskelagarna är reglerna om urminnes hävd som nämnt flyttade till övergångsbestämmelserna, se p. 4 (jakt-lagen) resp. p. 4 (fiskelagen).

också svårt att finna några vägande sakliga skäl för att dra gränsen vid denna tidpunkt; verkan av ett icke bestritt bruk borde vara densamma på senare år.

Resultatet blir att domstolarna i flera avseenden borde kunna frigöra sig från de allmänna principerna om urminnes hävd och tillämpa grundsatser som är bättre anpassade efter de särskilda förhållandena vid renskötsel. Hur detta skulle inverka i olika tvister om vinterbetesmarkernas utsträckning är svårt att säga – bl.a. varierar ju förhållandena på olika håll.²⁹

5.5 Urminnes hävd som allmän grund för renskötselrätten

Här har diskuterats innebörden av urminnes hävd i de särskilda fall då lagen direkt anknyter till begreppet. Men som förut antytts har begreppet större betydelse än så. Det utgör själva grunden för samernas rätt till mark och vatten; även om RNL skulle upphävas består samernas rätt så länge de hävdar den (NJA 1981 s. 1). Det hindrar inte att lagens regler närmare anger bruksrättens innehåll, men man får anta att när en laglig inskränkning i bruksrätten upphävs denna omedelbart utvidgas, utan att man skall behöva lagstifta om saken. En förutsättning är att det gäller sådana befogenheter som sedan gammalt tillkommer samerna.

Renskötselrätten skulle alltså på detta vis vara "elastisk", på liknande sätt som fastighetsrätten.³⁰ En sådan princip är naturlig. Om renskötselrätten varit begränsad på visst område enligt 26 § RNL men begränsningen upphävs, får renbetet återupptas där. Och upphävs 31 § RNL med dess upplåtelseförbud, bör samebyn utan vidare få upplåta jakträtt och andra rättigheter ingående i renskötselrätten. Men skulle man upphäva 17 §, med dess begränsade rätt att ta skog, innebär det natur-

29 Av sådana skäl är det svårt att uttala sig om riktigheten av hovrättens dom i Härjedals-målet; det verkar i varje fall inte ha varit uteslutet att komma till annat resultat, med ett något avvikande synsätt på reglerna om urminnes hävd. Men som nämnt hindrades en sådan prövning av processuella skäl.

30 I skattefällsmålet yrkade samebyarna, bland mycket annat, att samerna skulle förklaras ha "ständig besittningsrätt med full elasticitet" till de aktuella områdena, något som skulle inneburi att samerna skulle ha samtliga befogenheter som inte särskilt undantagits; HD fann att det saknades stöd för en sådan besittningsrätt, som tidigare inte var känd inom svensk rätt. I texten ovan talas emellertid inte om "full" elasticitet; bruksrätten skulle bara omfatta de befogenheter som kunde grundas på urminnes hävd. Något hinder att anta en sådan rätt lär inte föreligga.

ligtvis inte att samerna skulle få utnyttja skogen på samma sätt som en markägare; så långt lär aldrig deras bruk ha sträckt sig.³¹

Uppfattar man på detta vis RNL som uttryck för en underliggande, ursprunglig bruksrätt, är det naturligt om detta inverkar på tillämpningen av lagen också där denna inte hänvisar till urminnes hävd. De enskilda bestämmelserna om renskötselrättens utövande (15–30 §§) bör i tveksamma fall tolkas i enlighet med samernas traditionella markanvändning. Resonemanget bör bl.a. få betydelse när det gäller innebörden av jakt- och fiskerätten enligt 25 §; på områden där samerna ursprungligen brukat marken ensamma måste de rimligen ha haft en fullvärdig jakt- och fiskerätt, inte en så begränsad rätt som statsmakterna gjort gällande under senare år. En annan sak är att det kan vara svårt att på denna grund konstatera någon ensamrätt i förhållande till markägaren (jfr 3.2 ovan).

Renskötselrätten är ju sammansatt av olika befogenheter och kan därför vara av ganska komplicerat slag. En fråga blir då om det för rättens innehåll skall vara avgörande hur bruket bedrivits under den gångna tiden. Ett sådant resonemang stämmer väl med principerna vid ordinär urminnes hävd.³² Man kan visserligen anta, att har samebyn väl förvärvat rättigheten kommer dess närmare innebörd att bestämmas av RNL:s regler. Detta löser dock inte problemet, om rättigheten skall anses såtillvida följa med utvecklingen som den med tiden påverkas av ekonomiska och tekniska förhållanden: skall den numera få utövas på ett sätt som vållar större förslitning på marken och större olägenheter för markägaren än tidigare? Modern renskötsel innebär ju större skaderisker för både mark och miljö (jfr 7.1 nedan). Skall t.ex. den lagstadgade rätten till flyttvägar numera anses tillåta motoriserade transporter i terrängen (jfr 23 § RNL)?³³

Beträffande servitut gäller att befogenheterna i viss mån kan utvidgas som en naturlig följd av samhällsutvecklingen; sådana begränsade ändringar i förhållandena får anses förutsatta vid rättens tillkomst. Utvidgningar som inte kan anses förutsedda omfattas däremot inte av servitutsrätten.³⁴ När det gäller renskötselrätten går det kanske inte att på samma sätt peka på en viss tidpunkt då rättigheten

31 Annorlunda om avverkningsförbud enligt 22 § upphävs – då kan samerna ånyo avverka enligt 17 och 18 §§.

32 Jfr NJA 1984 s. 148, särskilt s. 171 (där HD hänvisat till JR Sjögrens yttrande i NJA 1911 s. 257).

33 Jfr prop. 1992/93:32 s. 124 ff och Svante Bergström i NJA 1981 s. 92 (lagen bör inte få hindra en teknisk modernisering av renskötelsen).

34 Se prop. 1970:20 B s. 739 f, Hillert, Servitut (1984) s. 65 ff och NJA 1982 s. 69.

tillkom, men ett liknande resonemang kan vara motiverat. Renskötselrätten måste ge utövarna rimliga försörjningsmöjligheter, och från miljösynpunkt anses en rationalisering av näringen tillåten inom vissa gränser (jfr 7.1 nedan). Men markägaren kan inte gärna anses skyldig tåla skador av betydelse på fastigheten eller intrång av betydelse i sin ordinära verksamhet där. Här får man också beakta att rätten är ouppsägbar – några regler motsvarande 7 kap. 3–10 §§ FBL om ändring och upphörande av rättigheten finns inte för renskötselrättens del, om också länsstyrelsen kan bestämma högsta antal renar som får hållas på ett område (15 § 2 st. RNL).

En tänkbar lösning, som i någon mån upprätthåller balansen i rättsförhållandet, kan vara att samebyarna visserligen inte kan åläggas att inskränka renbetet till vad som förekommit av ålder men att de kan förpliktas utge skälig ersättning för väsentligt ökad belastning på fastigheten. Det verkar möjligt att tillämpa MB:s skadeståndsregler eller kanske grannelagsrättsliga principer analogt: ett strikt ansvar skulle föreligga även vid sådant bruk som numera blivit sedvanligt, i den mån detta överstiger vad som skäligen får tålas (jfr 32 kap. 1 § 3 st. MB). I varje fall lär en markägare inte behöva tolerera att hans mark skadas av motortrafik som inte är tillåten enligt terrängkörningslagen. – Men också dessa synpunkter saknar klart stöd i lagmotiv eller praxis.³⁵

Ibland påstås att samernas ändrade levnadssätt, som gör dem mindre beroende av jakt och fiske för sitt uppehälle, skulle påverka deras rättigheter så att de inte kunde åberopa urminnes hävd i samma utsträckning som tidigare. Detta är dock knappast riktigt: den som en gång förvärvat en civilrättslig rättighet får behålla den oavsett om han med tiden är mindre beroende av den, och något annat kan inte gärna gälla för samernas del. En annan sak är att sättet att utöva rättigheten med tiden även kan begränsa dess innehåll (jfr ovan). Man kan också medge att det kanske skulle behövas en liknande lagstadgad möjlighet som gäller för servitut att ändra rättigheten på grund av utvecklingen.

35 Jfr om motsvarande intrång från markägarens sida 3.4 ovan.

6 Grundlagens och Europakonventionens betydelse

6.1 Egendomsskyddet m.m.

Det är inte vanligt att man på civilrättens område får skäl att diskutera grundlagsenligheten i en lagstiftning. När det gäller RNL måste dock problemet tas upp. Som framgått av det föregående uppvisar samerätten åtskilliga speciella drag, och det är inte alltid som lagstiftaren tycks ha övervägt hur regleringen går att förena med regeringsformens bestämmelser (eller, på senare år, med Europakonventionen).

Den grundlagsregel som till en början blir aktuell är bestämmelsen om egendomsskydd i 2 kap. 18 § RF. Första stycket innebär, i stora drag, att expropriation av egendom eller andra ingrepp i användningen av mark eller byggnad bara kan ske för att tillgodose angelägna allmänna intressen. Enligt andra stycket skall ersättning utgå för förlusten inte bara vid expropriation utan också när det allmänna inskränker användningen av mark eller byggnad så att "pågående markanvändning inom berörd del av fastigheten avsevärt försvåras eller skada uppkommer som är betydande i förhållande till värdet av denna del av fastigheten". Ersättningen skall bestämmas enligt grunder som anges i lag – full ersättning garanteras alltså inte. (Tredje stycket, om allemansrätten, saknar större betydelse i detta sammanhang.)

Bestämmelsen om egendomsskydd gäller som sagt också för samernas renskötselrätt – något som tidigare ansågs tvivelaktigt men HD slog fast i skattefällsdomen (NJA 1981 s. 1). Som redan framgått har emellertid renskötselrätten under årens lopp hanterats tämligen lättsinnigt av statsmakterna. Redan åtskillig lagstiftning från äldre tid visade ringa respekt för rätten; ofta favoriserade man nybyggarnas äganderätt på samernas bekostnad. Vid 1886 års lagstiftning erkände man visserligen att eftersom samerna var först på platsen, dessa delvis hade bättre rätt än nybyggarna.¹ Men samtidigt beslöt man den juridiskt högst diskutabla åtgärden att upphäva samernas individuella rätt till vissa områden och överföra den till lappbyar, och

1 Se Särskilda utskottets utlåtande, återgivet i avsnitt 2.2.

dessutom ta ifrån samerna rätten att förfoga över jakten och fisket (se 2.2 ovan). I dag skulle förmodligen sådan lagstiftning anses grundlagsstridig, men motsvarande regler gäller alltjämt, och man lär inte kunna angripa dem under hänvisning till egendomsskyddet – de var ju på sin tid godtagbara.

Vad angår 1971 års lag kan man i sammanhanget nämna vissa regler om samernas rätt till grustillgångar. 1928 års renbeteslag förutsatte tydligen viss rätt för dem till grus på fastigheten utöver vad som behövdes för husbehov, men den ståndpunkten gick man nu delvis ifrån: även i detta fall tillkom det länsstyrelsen att upplåta rätten, och någon ersättning motsvarande avgiften utgick inte till samerna (däremot skadestånd i vissa fall, se 34 §). Inte heller detta ansågs som en uppenbart grundlagsstridig lagändring (varvid man även här får observera att 1809 års regeringsform alltjämt gällde).² Någon rätt till kommersiell grustäkt har knappast ingått i samernas urminnes hävd.

Ett mera uppmärksammat angrepp på renkötselrätten förekom som sagt i samband med 1993 års lagändringar, då regeringen genom ändringar i rennäringsförordningen utvidgade länsstyrelsens möjligheter att trots invändningar av berörda samer upplåta småviltjakt i fjällen, något som medförde olägenheter för samerna i området. (Jfr 3.5 ovan.) Bestämmelsen hade ju föregåtts av att samernas jakträtt fick en annan konstruktion enligt 1987 års jaktlag; nu betecknades den bara som en rätt att jaga jämte fastighetsägaren, något som inte kunde jämföras med markägarens eller jakt-rättsarrendators jakträtt. Redan denna lagändring kan synas tveksam från grundlagssynpunkt. I varje fall om samerna i enlighet med den traditionella uppfattningen hade ensamrätt att jaga på fjällmarken, kunde en sådan nedvärdering av rätten betraktas som en sorts grundlagsstridig expropriation. Men konsekvenserna av nedvärderingen framträdde särskilt genom lagstiftningen om småviltjakten.

Hur det egentligen förhåller sig med samernas jakträtt är emellertid oklart och omstritt. Som förut utvecklats talar de historiska förhållandena närmast för en ensamrätt som vilar på urminnes hävd.³ I så fall berördes den inte av ändringarna i jaktlagen, som ju gjorde undantag för jakträtt som grundades på urminnes hävd. Annars kunde däremot lagstiftningen anses förenlig med dåvarande egendomsskydd (före 1994 års grundlagsändringar) utom på en punkt: i den mån gratisupplåtelser av jakt skedde – något

2 NJA 1981 s. 1 (s. 245 f).

3 Jfr om HD:s uppfattning NJA 1981 s. 234 f, 236 (där dock rätten till fiske ansetts bättre utredd än jakträtten). I målet gjorde inte staten gällande annat än att jakt- och fiskerätten tillkom samerna, fast de inte fick förfoga över den – något som gjorde att man inte gick närmare in på det här diskuterade problemet. Se vidare Bengtsson i SvJT 1994 s. 529 f.

som förutsattes i lagen – får detta betraktas som en slags partiell expropriation av samernas inkomstkälla utan att grundlagsenlig ersättning utgick.⁴ Att värdet av enskilda upplåtelser kan antas ha varit obetydligt spelar här ingen roll – egendomsskyddet i RF gäller också i sådana fall.

Motsvarande gäller beträffande samernas rätt till fiske, som hanterades på samma vis i 1993 års fiskelag. Också fisket kan grundas på urminnes hävd oavsett vad lagen föreskriver i övrigt.

Frågan om upplåtelserätten är grundlagsenlig togs upp i RÅ 1999 not. 234 (förut omtalat i 2.2). En sameby begärde rättsprövning av ett statligt beslut om nyttjanderättsupplåtelse till Svenska rymdaktiebolaget (alltså inte upplåtelse av jakt- och fiskerätt). Enligt samebyn var dess grundlagsskyddade rätt till marken – om inte äganderätt så en stark bruksrätt – ett hinder för upplåtelsen. RegR fann upplåtelsen, som låg inom ramen för myndighetens bedömningsutrymme enligt 32 § RNL, närmast vara att bedöma som en förvaltningsåtgärd rörande statlig mark och därför inte stå i strid med bestämmelserna i 2 kap. 18 § RF.⁵ Rättsfallet säger inte något om jakt- eller fiskerätten, som ju har en speciell reglering.

När det gäller upplåtelse enligt 31–34 §§ av jakt- och fiskerätt som tillkommer samerna, kan detta ses som en sorts expropriation – rätten överförs till viss del till annan enskild, normalt mot ersättning till rättighetshavaren. Det kräver ett angeläget allmänt intresse, något som i varje fall är svårt att konstatera om man som framgår av grundlagsmotiven skall utgå från det enskilda upplåtelsebeslutet.⁶ Hur pass angeläget är det från allmän synpunkt att en person mot samernas vilja får jaga eller fiska på deras område? Det kan förstås invändas att staten bara förfogar över sin del av jakten eller fisket, men som förut utvecklats (3.2, 3.5) är detta påstående minst sagt tvivelaktigt. Reglerna är inte konstruerade på det viset – varför skulle i så fall samerna ha rätt till upplåtelseavgifterna? – och före 1987 synes tanken inte alls ha framförts; den är oförenlig med motiven till RNL och dess föregångare.⁷ Uttalandet berövar samerna grunden för deras rätt till avgifterna. Dessutom kan det i så fall verka ännu mera stötande att samerna förbjuds att på något sätt förfoga över sin egen andel i jakt- och fiskerätten.⁸

4 Se Skogssamerättsutredning (Sametinget 1997) s. 79 f och 84; jfr även SvJT 1994 s. 531.

5 Jfr Bengtsson, *Grundlagen och fastighetsrätten* s. 65 f.

6 Se prop. 1993/94:117 s. 48 f, där det klargörs att även enskilda myndighetsbeslut avses med regeln. – Jfr även Bengtsson, a.a. s. 66 f.

7 Påståendet skulle innebära, att samtidigt som samerna förbjöds att utnyttja sin egen jakt- och fiskerätt de av någon anledning skulle ha rätt till hela inkomsten av statens upplåtelse av *sin* rätt; och detta trots att lagstiftare och utredare under 100 år varit överens om att avgifterna gällde upplåtelse av samernas rättigheter (ofta betecknade som ensamrätt).

8 Argumentet att jakt- och fiskerätterna skulle upplåtas i mindre omfattning om samerna fick rätt att upplåta sina rättigheter verkar heller inte hållbart, om rättsläget uppfattas på detta vis – staten har ju alltid möjlighet att förfoga över sin egen rätt som markägare.

Europakonventionens regler är numera införlivade med svensk lag (2 kap. 23 § RF), vilket inte var fallet vid tiden för de nu nämnda lagändringarna. Dessa måste i vart fall te sig diskutabla i belysning av konventionens egendomsskydd. Den aktuella bestämmelsen (artikel 1 i första tilläggsprotokollet) är visserligen allmänt hållen. Där sägs i 1 st. att varje fysisk eller juridisk person skall ha rätt till respekt för sin egendom och att ingen får berövas sin egendom annat än i det allmännas intresse och under de förutsättningar som anges i lag och i folkrättens allmänna grundsatser. I 2 st. tilläggs, att detta dock inte inskränker en stats rätt att genomföra sådan lagstiftning som staten finner nödvändig för att reglera nyttjandet av egendom i överensstämmelse med det allmännas intresse (eller för att säkerställa betalning av skatter eller andra pålagor eller av böter och viten). Om ersättning för ingrepp sägs inget uttryckligt, men Europadomstolen har i en rad avgöranden krävt sådan kompensation för att ett ingrepp skall anses proportionerligt och godtas.

Trots att Europakonventionens regel är långtifrån klar och knappast ger ett mera långtgående skydd än vad som föreskrivs i nuvarande 2 kap. 18 RF kan man konstatera, att i alla händelser de nämnda gratisupplåtelseerna av jakt- och fiskerätt synes svårförenliga också med konventionen. Men dessutom kan man sätta i fråga, om lagstiftaren visat tillbörlig respekt för samernas rätt till deras egendom (ett krav som inte uttryckligen ställs i RF:s regel). I varje fall när konventionen blivit formellt tillämplig verkar åtminstone hanteringen av småviltjakten diskutabel, kanske också lagstiftarens sätt att trots samernas protester hålla fast vid att de saknar rätt att förvalta sin jakt- och fiskerätt.

Upplåtelseerna av jakt- och fiskerätt får intresse också från diskrimineringsynpunkt (se 6.2 nedan).

Regeln om skydd för *rätten att driva näring* i 2 kap. 20 § är tillämplig också på samernas rätt till renskötsel. Den får inskränkas bara för att skydda angelägna allmänna intressen. Man kan diskutera om tillämpningen skall påverkas av att samerna har förmånen av ensamrätt till rennäringsen; de skulle alltså få finna sig i inskränkningar i denna rätt oavsett om det förelåg angelägna allmänna intressen för detta. Det är tänkbart att deras speciella förmåner beaktas, men de lär inte behöva finna sig i inskränkningar på vilka svaga grunder som helst. I alla händelser är det svårt att finna några exempel i dagens lagstiftning på sådana regler.

6.2 Diskrimineringsfrågor

Ännu en grundlagsregel av intresse i sammanhanget är 2 kap. 15 § RF. Enligt paragrafen får lag eller annan föreskrift inte innebära att någon medborgare missgynnas därför att han med hänsyn till ras, hudfärg eller etniskt ursprung tillhör en minoritet. En liknande bestämmelse till skydd för bl.a. nationell minoritet finns i artikel 14 i Europakonventionen, som dock endast tar sikte på de rättigheter som upptas i konventionen och dess tilläggsprotokoll (alltså bl.a. rätten till egendom).

I många fall kommer just behandlingen av en viss grupp att innebära en kränkning av en annan konventionsskyddad rättighet, och då behöver man inte särskilt åberopa artikel 14. Men det är också möjligt att en samlad bedömning ger till resultat att föreskriften inte kan accepteras från diskrimineringssynpunkt.⁹ Det blir alltså fråga om en sorts kombination av avvikelser från konventionen, vilka åtminstone tillsammans får ses som en överträdelse av denna. Konventionens diskrimineringsförbud anses gälla också indirekt diskriminering; en allmän regel som missgynnar samerna genom att just dessa inte kan uppfylla kraven i en bestämmelse och därför blir sämre ställda än andra kan alltså tänkas bli otillåten, om den inte har tillräcklig saklig grund (se nedan).¹⁰

Bestämmelserna får intresse för åtskilliga regler i RNL. Frågan blir om de speciella stadganden som gäller för samerna missgynnar dem i förhållande till andra folkgrupper på ett otillåtet sätt; man får då, enligt grundsatser som vuxit fram särskilt i Europadomstolens praxis, jämföra med den behandling dessa skulle ha fått i en likartad situation. Behandlas samerna sämre, får man ställa frågan om det finns en objektivt godtagbar grund till denna skillnad och om den skada som de träffas av står i proportion till syftet.¹¹ Dessa principer kan antas bli vägledande också för Sveriges del, särskilt sedan Europakonventionen införlivats med vår lagstiftning. Framstår en lagregel som diskriminerande, kan den åsidosättas ifall avvikelserna från grundlagen är uppenbar (se 11 kap. 14 § RF). Att flertalet aktuella bestämmelser i RNL tillkom redan 1971 och alltså före vår nuvarande regeringsform lär inte hindra att de underkänns.¹² I vart fall får man räkna med möjligheten att

9 Se Jacobs & White, *The European Convention on Human Rights* (3rd ed.) s. 347 ff med hänvisningar.

10 Jacobs & White, a.a. s. 355. Jfr t.ex. nedan 7.2 (krav på inskrivning?).

11 Se Danelius, *Mänskliga rättigheter i europeisk praxis* (2 uppl. 2002) s. 362 f med hänvisningar, Jacobs & White, a.a. s. 347 ff, 353 f med hänvisningar samt NJA 1981 s. 246 f.

12 Jfr NJA 1981 s. 246 f, där RF:s regel ansågs tillämplig på den tidigare tillkomna RNL.

en sådan regel fördöms av Europadomstolen, något som kan vara ett skäl för ändrad lagstiftning. Även om regeln till nöds är förenlig med grundlagen och konventionen, bör dessa överordnade rättskällor få betydelse för bestämmelsens tolkning: den bör om möjligt tillämpas så att den inte kan få en diskriminerande effekt.

Det svenska rättsfall som här är av intresse är återigen skattefjällsmålet (NJA 1981 s. 1). Frågan var här om de nämnda reglerna om upplåtelse av jakträtt och fiskerätt (vilka var tillämpliga också på andra nyttjanderätter) diskriminerade samerna genom att de inte själva fick förfoga över sin rätt. HD utgick vid sin prövning från att det var fråga om en ordinär jakt- och fiskerätt, närmast grundad på urminnes hävd; staten hade inte ifrågasatt något annat i målet. HD fann att bedömningen måste ske med utgångspunkt i förhållandena vid tiden för domen, vilket medförde att vissa till synes nedsättande uttalanden i förarbetena till 1886 års lag saknade betydelse. Vidare framhölls att lagregleringen beträffande de renskötande samerna i allt väsentligt utgjorde en positiv särbehandling, något som dock inte uteslöt att regleringen av upplåtelseätten skulle kunna ses som ett missgynnande enligt 2 kap. 15 § RF om den innebar sämre villkor än för andra i motsvarande situation. Emellertid var samernas rättigheter så speciella och rennäringen så fast förknippad med samerna och den samiska kulturen att inga meningsfulla jämförelser kunde göras med vad som gällde för medborgare i allmänhet, inte ens med vad som gällde för andra jakt- eller fiskerättshavare på fjällområden; här hänvisades till renbetesmarkernas stora areal. I detta läge fick RNL:s bakgrund och syfte särskild betydelse. Enligt förarbetena byggde regleringen av upplåtelseätten på en avvägning mellan delvis motstridiga intressen – å ena sidan ville man förbättra rennäringens lönsamhet, å andra sidan främja andra befolkningsgruppers behov att nyttja fjälltrakterna samt en god jakt- och fiskevård. Det saknades varje stöd för att denna avvägning skulle ha påverkats av någon nedvärderande inställning till samerna som folkgrupp. Upplåtelsereglerna stod alltså inte i strid med grundlagens diskrimineringsförbud. – En skiljaktig ledamot kom till motsatt resultat, väsentligen genom att anse samernas ställning i fråga om jakt- och fiskerätten kunna jämföras med vad som gällde för svenskar i allmänhet med motsvarande rättigheter; för diskriminering var det tillräckligt att konstatera att en oförmånlig särbehandling förekom och att denna inte kunde motiveras på tillfredsställande sätt. Lagreglerna kunde dock inte åsidosättas med stöd av 11 kap. 14 § RF eftersom det inte förekommit något *uppenbart* fel. (Majoriteten i domstolen hade ju funnit att det inte förekommit något fel alls.) – HD diskuterade bara förhållandet till regeringsformen; Europakonventionen var ju vid denna tid inte införlivad med svensk rätt, och dess diskrimineringsförbud gick knappast längre än motsvarande svenska regel.

Av intresse är till en början att domstolen betonat det särpräglade i reglerna om renskötselrätten och de stora områden som jakt- och fiskerätten omfattade. Trots att dessa förhållanden sades utesluta en meningsfull jämförelse rörande den aktuella regleringen ansågs diskriminering tänkbar om regleringen påverkats av att samerna nedvärderats som folkgrupp.¹³ Något sådant torde dock vara svårt att konstatera i dag; från statsmakternas sida har man under åtskilliga decennier betonat samernas likställighet med övriga medborgare (samtidigt som man ofta bortsett från att de faktiskt är missgynnade på vissa punkter). Det praktiska problemet blir snarare om en jämförelse är möjlig med behandlingen av andra i en motsvarande situation och om i så fall andra vägande skäl talat för särbehandlingen av samerna.¹⁴ – Samtidigt får observeras att renskötselrätten är grundad på urminnes hävd, och en lagregel som stämmer med hävdvunnet bruk kan knappast vara diskriminerande.

Man kan ta upp en rad lagregler som här får intresse. Frågan blir om de kan anses innebära en diskriminering av samerna enligt vad som nu har angetts.

Samernas *rätt till vinterbete* gäller ju på områden som inte har preciserats i lag; det avgörande är var vinterbete bedrivits "av ålder" (3.1 ovan). Att en markrättighet av detta väsentliga slag beskrivs på detta obestämda vis i lagtexten är ovanligt, och oklarheten har lett till en rad tvister med markägare. Förhållandet har också uppmärksammats av FN-kommissionen mot rasdiskriminering; man har betonat det angelägna i att den gränsdragningskommission som tillsatts för att utreda områdets sträckning slutför sitt uppdrag inom utsatt tid och att sedan lagstiftning sker för att klargöra samernas rätt.¹⁵ Det kan möjligtvis sägas att FN-kommissionen inte har haft full insikt i de svårigheter som måste möta vid en rättshistorisk utredning av dessa frågor, och i varje fall för närvarande kan inte någon diskriminering anses föreligga. Om onödiga dröjsmål förekommer i den fortsatta lagstiftningsprocessen kan dock rättsläget tänkas innebära en otillåten särbehandling av samerna.

13 Minoriteten ansåg däremot att de välmenande avsikterna med en bestämmelse inte kunde åberopas, om de kunnat genomföras utan att minoriteten missgynnats.

14 Man kan då diskutera om lagstiftarens syfte skall anses avgörande eller om den väsentliga frågan blir om faktiska olikheter motiverar avvikande behandling av samerna, jfr Jacobs & White, a.a. s. 350 f. – Här bör också observeras den internationella rättsutveckling som skett i fråga om diskriminering i andra fall, bl.a. de begränsade undantag som gäller i fråga om indirekt diskriminering enligt EG-direktiv samt 2003 års lag med förbud mot diskriminering (se 4 §) och den uppdelade bevisbördan i sådana situationer (21 §).

15 Se kommitténs utlåtande 12.3.2004.

Som förut nämnts kan länsstyrelsen bestämma att *ett byområde skall gå ifrån en sameby till förmån för en annan*, utan att ersättning utgår till den förra byn (3.1). Samerna har på detta vis inte samma skydd för sin bruksrätt som t.ex. en arrendator eller en servitutshavare. Möjligen beror lagens inställning på att samerna setts som ett kollektiv med i princip gemensamma intressen. De är dock inte så gemensamma att det motiverar denna brist i egendomsskyddet. Regleringen kan ses som ett sentida utslag av den traditionella förmyndaraktiga inställningen till samerna: myndigheten vet bäst hur deras förhållanden skall vara ordnade. Det saknas skäl för en särbehandling av detta slag.¹⁶ – I sammanhanget kan också framhållas länsstyrelsens möjlighet enligt 15 § 2 st. RNL att inskränka rätten till renbete genom att besluta om minskning av renantalet. Någon ersättning för försvårad markanvändning utgår inte till samebyn i sådana fall, något som dock kan motiveras av att det är en åtgärd bl.a. i miljöns intresse.

Enligt 1 § 3 st. får renskötselrätten utövas bara av den som är medlem i sameby; ingen annan same har rätt till renbete. Detta *krav på medlemskap* kan emellertid ses mot bakgrund av samernas ensamrätt till rennäringen; det får godtas att den positiva särbehandling som ensamrätten innebär begränsas med hänsyn till sättet för utövningen. Att det krävs en viss organisation för rättens utövning är inte heller något diskriminerande. Inom fastighetsrätten är det vanligt att lagstifta om lämpliga brukningsenheter för att naturresurserna skall tillvaratas på bästa sätt, och rennäringens särdrag kan vara en tillräcklig motivering för detta.¹⁷

I sammanhanget kan erinras om de begränsade möjligheter en enskild same har att få ersättning för skada vid *expropriativa förfoganden* över renskötselrätten (3.4). Också samebyn får finna sig i att en del av ersättningen går till ett större kollektiv, representerat av samefonden. Reglerna är naturligtvis en konsekvens av den tidigare kollektiviseringen av renskötselrätten, men den innebär ändå en särbehandling i förhållande till medlemmar av andra associationer.

Som också framgår av det föregående (3.3) kan samerna *inte få sin renskötselrätt inskriven*, i motsats till andra innehavare av liknande särskilda rättigheter till fastighet. Detta kan medföra vissa praktiska nackdelar för dem (och för övrigt också för vissa förvärvare av fastigheten som förbisett möjligheten av denna belastning). Rätten har emellertid ändå ett starkt skydd, och sannolikt räcker inte nackdelarna till för att diskriminering skall anses föreligga. – Att samernas rätt inte är överlåtbar och inte kan utnyttjas som kreditunderlag är baksidan av deras ensamrätt till renbete och inget att kritisera här.

Mera diskutabel är den nämnda bestämmelsen i 30 §, att den som äger eller brukar mark inom åretruntmarkerna i princip inte får vidta *åtgärder som medför avsevärd olägenhet för renskötseln*; motsättningsvis följer att annan olägenhet får orsakas. (Se härom 3.4 ovan.) Bestämmelsen kunde te sig försvarlig, om den

16 Jfr dock SOU 2001:101 s. 168, där rennäringens politiska kommittén ansåg ytterligare skyddsregler onödiga.

17 Jfr Bengtsson, Statsmakten och äganderätten s. 20.

urminnes hävd som renskötselrätten bygger på var begränsad på motsvarande vis (något som är tveksamt).¹⁸ En annan rationell motivering kunde vara att samernas markanvändning är av föga intensivt slag och därför fungerar trots vissa intrång. Men det innebär inte att intrången skulle vara ekonomiskt betydelselösa. Att märka är också att lagen inte tillåter samerna att på motsvarande sätt tillfoga markägaren viss icke avsevärd skada; här föreligger alltså en bristande jämlikhet i rättsförhållandet mellan parterna. – I själva verket har ju lagstiftaren menat att i varje fall viss ersättning skall utgå, men av svårförståeliga skäl har inte detta sagts i lagtexten, och möjligen krävs dessutom vållande för ersättning – något som inte gäller när mark tas i anspråk genom expropriation och liknande.¹⁹ Det är svårt att se någon hållbar motivering till detta underläge för samerna.²⁰ Vad särskilt angår vinterbetesmarkerna har lagstiftaren inte gett några garantier alls för deras bruk.

I detta fall tycks en jämförelse med andra nyttjanderättshavares ställning i liknande situationer tala för att diskriminering föreligger – såvida man inte anser situationen alltför särpräglad för att medge en meningsfull jämförelse, liksom HD gjorde beträffande upplåtelsefallet.

Reglerna om *upplåtelser* har som sagt väckt särskilt intresse i sammanhanget. Sameby eller medlem i sameby får enligt 31 § inte upplåta rättighet som ingår i renskötselrätten (utom i visst fall till tidigare bymedlem), och frågan om upplåtelse prövas av myndighet (32 § RNL; 2 § rennäringsförordningen). Avgift för upplåtelsen fördelas mellan Samefonden och berörd sameby (som alltså inte får full kompensation, se 34 §). Motiven talar om att samerna därutöver skall få ersättning för bevislig skada, men det framgår inte av lagtexten (jfr 3.5 ovan). I fråga om vinterbetesmarken saknar lagen även på denna punkt några skyddsregler. Som framgått ansåg HD inte dessa regler diskriminerande (NJA 1981 s. 1), fast man på samma sätt som denna framställning utgick från att samerna hade en ordinär jakt- och fiskerätt – inte den försvagade rätt som lagstiftaren försökt slå fast genom nuvarande jakt- och fiskelagstiftning.

Läget kan emellertid ha förändrats genom dels den senare forskning som klargjort den starka rätt som samerna ursprungligen haft bl.a. till jakten och fisket, dels förstärkningen av egendomsskyddet genom 1994 års grundlagsändring och införlivandet av Europakonventionen med svensk rätt. I dag måste det anses som ett mera flagrant avsteg från gällande svenska rättsprinciper att en viss grupp av medborgare inte får förfoga över egendom av detta slag; den intresseavvägning som ligger bakom regleringen blir inte lika försvarlig. Till detta kommer att upplåtelseätten enligt 3 och 5 §§ RNF *skall* utövas på ett sätt som direkt strider mot samernas vilja (se 3.5 ovan).

18 I äldre rättspraxis finns en rad exempel på att samer fredats mot intrång på renbetesland, men det är svårt att säga om intrången varje gång betraktats som *avsevärd* olägenhet.

19 Prop. 1992/93:32 s. 107, jfr prop. 1971:51 s. 130, 136.

20 Jfr Bengtsson, Statsmakten och äganderätten s. 30 ff.

En fråga blir här, hur den ursprungliga starka jakt- och fiskerätten kan ha sjunkit ned till en osäker rätt att jaga och fiska. På det viset kan man inte handskas med en ordinär jakt- eller fiskerätt. Som nämnt stämmer standpunkten dessutom illa med konventionens krav på respekt för enskild egendom (låt vara att det gäller lagstiftning tillkommen före konventionens införlivande). Förmynderskapet utövas inte i samernas utan i utomstående intresse. Statens senkomna påstående, att det i själva verket är dess egen rätt som upplåts, gör inte saken bättre; bl.a. innebär det att samerna i själva verket skulle sakna den rätt till erlagda avgifter som tidigare tagits för givna (se 6.1 ovan). Man kan undra om ett sådant påstående i strid med lagens motiv alls skulle ha accepterats av HD.

Här är det alltså fråga om bristande hänsyn till den grundlagsskyddade rätten till egendom i förening med en särbehandling – en kombination av sådant slag som skulle kunna innebära en överträdelse (jfr ovan). Allt som allt talar mycket för att en domstol vid en samlad bedömning skulle anse de nämnda reglerna grundlagsstridiga (även bortsett från vad som gäller om gratisupplåtelser enligt 34 §).²¹ Mera tveksamt är om de skulle anses *uppenbart* grundlagsstridiga och därför kunna åsidosättas med stöd av 11 kap. 14 § RF; det gäller ju kontroversiella juridiska problem.²²

Även här ställer förstås den oklara historiska bakgrunden till komplikationer. Om samernas jakt- och fiskerätt är lika svag som statsmakterna tycks ha menat vid 1993 års lagstiftning är det svårt att underkänna regleringen. Men som framgått motsägs detta av åtskilliga förhållanden. Även om samerna inte har en ensamrätt till jakten eller fisket – i vart fall inte överallt i fjällmarken – måste deras urminnes hävd anses ge dem en rätt som är likvärdig med markägarens (jfr 3.2 ovan). I så fall kunde det finnas skäl att markera detta i lagtexten, kanske genom att i 10 § 3 st. jaktlagen och 3 § 3 st. fiskelagen tala om "jakträtt" respektive "fiskerätt". Att samernas rättigheter utan saklig grund fått en avvikande beteckning i lagtexten har ju visat sig ha en negativ effekt för deras del och kan i och för sig framstå som en otillåten särbehandling. Även i övrigt måste den ofullständiga och oklara lagstiftningen kritiseras.

Ännu en paragraf som kunde åberopas är 90 §, som föreskriver ett påtagligt strängt *skadeståndsansvar* för samebyn – särskilt om man jämför med markägarens ansvar för intrång i renkötselrätten (se ovan). Det strikta ansvaret enligt 90 § är dock inte anmärkningsvärt när det gäller ansvar för djur på mark där djuren egentligen inte får vistas (jfr 47 § ägofredslagen och 3.7 ovan). Det gäller här mycket

21 Om däremot samerna konstateras ha äganderätt till vissa områden, skulle naturligtvis regleringen inte varit hållbar, men denna möjlighet bortser jag som sagt från i detta sammanhang.

22 Jfr NJA 1981 s. 1, minoriteten. På senare år har dock HD i någon mån skärpt sin inställning beträffande lagprövning (jfr bl.a. NJA 1996 s. 370). RegR har i regel varit strängare vid tillämpning av 11 kap. 14 § RF, och det är tänkbart att möjligheterna att få någon av de tvivelaktiga reglerna underkänd är större ifall en fråga skulle föras dit.

svårkontrollerade djur; förutsatte lagstiftningen vållande, skulle det troligen ganska sällan bli fråga om ersättning. Reglerna kan inte gärna anses diskriminerande.

Mera tivelaktig från denna synpunkt är den regel om skadestånd vid bristande hänsyn som enligt förslag av Rennäringspolitiska kommittén skulle gälla mellan samer och markägare. Som framhållits förut (3.4 ovan) innebär begränsningen till person- och sakskador att bestämmelsen skulle sakna nämnvärt intresse för samerna – bara motparten skulle ha nytta av en sådan skadestandsregel. Något rimligt skäl för denna olikhet är svår att finna. Den saknar vidare motsvarighet i jämförlig lagstiftning. Övervägande skäl talar för att en sådan bestämmelse skulle anses diskriminerande. Man får hoppas att den aldrig kommer till stånd.

I sammanhanget kan man också observera lagstiftarens behandling av skogssamer och fiskesamer – två grupper som tydligen ansetts alltför små för att förtjäna samma skydd som renskötande fjällsamer. Beträffande *skogssamerna* har redan nämnts att de inte omfattas av det (visserligen begränsade) skydd som reglerna i 32–34 §§ RNL ger mot statens upplåtelser av nyttjanderätt, bl.a. jakt- och fiskerätt, på deras åretruntmarker (se 3.5 ovan). Såvitt framgår av lagtexten behöver ingen hänsyn tas till eventuellt intrång i deras renbete, jakt eller fiske, och ingen ersättning behöver utges till dem. Ett förslag att rätta till detta förhållande har inte lett till några åtgärder, fast det påvisades att regeln grundades på en feltolkning av äldre bestämmelser.²³ Också i detta fall talar mycket för att diskriminering föreligger; det är svårt att försvara skogssamernas bristande rättsskydd vid en jämförelse med andra medborgare. Vilka objektiva skäl skulle gälla för att ställa just denna särskilda grupp utanför det ordinära rättssystemet?

Vad gäller *fiskesamerna* saknar deras rättigheter som nämnt skydd enligt RNL. Man kunde tänka sig att deras fiskerätt, som bedrivits i flera århundraden, vilade på urminnes hävd²⁴, men det är en synpunkt som lagstiftaren förbigått. I stället hänvisas till reglerna om länsstyrelsens upplåtelse av fiskerätt; de skall tydligen vara beroende av statsmakternas välvilja.²⁵ Det är klart att de historiska förhållandena också här är delvis outhärdliga, men det är påfallande att man inte ens tar hänsyn till den närliggande möjligheten av en av ålder skyddad rättighet.

Som synes kan RNL:s reglering i vissa avseenden verka åtminstone diskutabel från diskrimineringssynpunkt. De skäl som kunnat åberopas för att missgynna samerna framstår delvis som inte särskilt vägande; ibland är det

23 Se härom Skogssamerättsutredning (Sametinget 1997) s. 72 ff och (om förslag till ändring i RNL) s. 5, 83 f. Förslaget återkommer i SOU 2001:101 (se s. 279 ff).

24 Jfr övergångsbestämmelserna (p. 2) till fiskelagen (1993:787). Se även SOU 1990:91 s. 187.

25 Se prop. 1971:51 s. 170 och (utförligare) prop. 1992/93:32 s. 177 ff, där departementschefen avvisar ett förslag av samerättsutredningen (SOU 1990:91 s. 35, 188 ff), vilket kunnat ge något bättre skydd.

svårt att alls finna en rimlig juridisk motivering till regleringen. Det händer också att man bestrider att en lagstiftning medför en begränsning av samernas rättigheter, trots att den uppenbarligen försvagar deras ställning.²⁶ Det kan naturligtvis sägas att förhållandet till en del beror på olika meningar om den historiska bakgrunden till bestämmelserna och att det är svårt att kritisera bestämmelserna utan säker vetskap på denna punkt. Men det gäller långtifrån alla fall av särbehandling som här har berörts.

I alla händelser synes statsmakterna påfallande ofta ha följt linjen att de historiska förhållandena tolkas till samernas nackdel om inte omständigheterna klart talar emot en sådan tolkning.²⁷ Också en sådan presumtion kan tyckas som en sorts diskriminering, fast den knappast faller under detta begrepp som det används i grundlagen. För övrigt kan en liknande inställning urskiljas också i Norge: centrala rättsprinciper tillämpas på ett annat sätt när det gäller samernas förhållanden.²⁸ Men det är ju inget försvar för den svenska lagstiftarens hållning.

Oavsett hur en domstol skulle se på bestämmelsernas grundlagsenlighet kunde det alltså finnas skäl för en grundlig omprövning av den svenska lagstiftningen, framför allt RNL, från dessa synpunkter. De lagförslag som föreligger ger knappast tillräckligt underlag för något sådant. Lagstiftningens brister bör också kunna påverka tillämpningen av enskilda bestämmelser i RNL.

En särskild fråga är om det behövs nya grundlagsregler till skydd för samernas rätt. Frågan diskuterades bl.a. i samband med 1994 års grundlagsreform, varvid dock befintliga regler i RF i förening med allmänna folkrättsliga regler ansågs ge tillräckligt skydd (se 1.2 ovan). Dessutom framhölls de lagtekniska problem en grundlagsreglering i förhållande till enskilda markägare skulle leda till och att en kollektiv rätt för den samiska befolkningen – vilket samerna närmast hade i sikte – inte passade i 2 kap. RF, som tog sikte på individuella rättigheter.²⁹ Man kan hålla med om att det inte är lätt att passa in de regler man diskuterat i grundlagen. Det kan visserligen sägas att nuvarande bestämmelser knappast visat sig som ett

26 Exempel ger, utom uttalandena om jakträtten i prop. 1986/87:58 s. 45 ff och prop. 1992/93:32 s. 139, resonemanget när en regel om samernas rättigheter i nationalparker togs bort (prop. 1990/91:90 s. 408 f). Se även prop. 1972:16 s. 31, 35 (om betesrätt i Norge).

27 Visserligen har en del statliga utredningar under 1900-talet visat en annan inställning (jfr 3.2 ovan), men när frågan har kommit till lagstiftaren har bedömningen mestadels blivit mindre förmånlig för samerna (även om lagstiftaren betonat sin principiella generositet mot folkgruppen).

28 Se Kirsti Ström Bull bl.a. i Samisk forskning og forskningsetikk s. 91 ff.

29 Prop. 1993/94:117 s. 22, se även prop. 1992/93:32 s. 31 ff.

effektivt skydd mot diskriminerande lagstiftning och att det kan vara särskilt angeläget att ge politiskt omstridda rättigheter ett grundlagsskydd. Men enligt vad som utvecklats här ligger svagheten i nuvarande system närmast i att man varit ovillig att dra konsekvenserna av grundlagsskyddet enligt 2 kap. 15 och 18 §§ RF just för samernas del. En förutsättningslös tolkning av dessa regler borde kunna ge ett godtagbart skydd.

Det återstår möjligheten att införa ett särskilt skydd för samernas kultur av samma typ som i § 110a i den norska grundloven – alltså en mera konkret skyddsregel än målsättningsbestämmelsen i nuvarande 1 kap. 2 § 4 st. RF, som bara talar om att etniska minoriteters möjligheter att utveckla ett eget kultur- och samfundsliv "bör" främjas. Man skulle alltså direkt ålägga lagstiftare och myndigheter att vidta åtgärder i detta syfte. Frågan om några sådana regler behövs sammanhänger emellertid nära med förslaget att tillträda ILO-konventionen om ursprungsfolks rättigheter, något som skall behandlas i ett senare avsnitt (8.1 nedan).

7 Miljö- och planeringsfrågor

7.1 Miljöhänsyn i renskötseln

De särdrag hos renskötselrätten som här har konstaterats har påverkat också dess offentlighetsrättsliga ställning, bl.a. i konflikter med miljöintressen och vid planering.

Rennäringen ansågs länge som en ovanligt skonsam typ av markanvändning. På senare år har man emellertid uppmärksammat att den kan leda till vissa miljöproblem. Delvis kan de bero på överbetning av vissa områden, med åtföljande förslitning; det kan vara trångt för vissa samebyar att finna lämpligt bete, framför allt i Jämtlands och Härjedalens fjällområden. Delvis kan de bero på den tekniska utvecklingen: renskötseln måste rationaliseras av ekonomiska skäl, och det innebär att bl.a. motorfordon används i fjällterrängen också på snöfri mark. Också denna mekanisering är ett hot mot naturskydds- och turistintressen. Det brukar framhållas att just de använda markerna är särskilt känsliga för påverkan.

Här får bestämmelserna i RNL om renarnas skötsel m.m. särskild betydelse. I 65 § sägs bl.a., att vid renskötselns utövande hänsyn skall tas till andra intressen. I 65a § utvecklas närmare de miljösynpunkter som aktualiseras. Rennäringen skall bedrivas ”med bevarande av markernas långsiktiga produktionsförmåga så att dessa ger uthålligt god avkastning samtidigt som den biologiska mångfalden behålls” (1 st.). Man menar alltså att på sikt lönar det sig också från samernas synpunkt att inte utnyttja fjällmarkerna för intensivt. Vidare hänvisas till de särskilda regler som gäller för Natura 2000-områden (2 st.), och möjligheter ges till myndighetsföreskrifter som behövs om hänsyn till naturvårdens och kulturvårdens intressen – dock inte så ingripande att pågående markanvändning avsevärt försvåras (3 st.). Myndigheterna skall kunna meddela vitesförelägganden och vitesförbud för att föreskrifterna skall efterlevas.

Paragrafen tillkom i samband med 1993 års ändringar i RNL, då en ganska utförlig diskussion fördes om problemen. Vissa sanktioner infördes mot betning utöver vad som länsstyrelsen tillåter enligt 15 § RNL.¹ När det

1 Se prop. 1992/93:32 s. 112 f.

gällde konflikter med naturvårds- och kulturmiljöintressen framhöll man att det för renskötseln, liksom för jordbruk och skogsbruk, måste ställas krav på en allmän hänsyn; anspråken sades dock i allmänhet vara förhållandevis blygsamma och gälla hänsyn till växt- och djurliv när anläggningar eller stängsel uppfördes eller motorfordon eller helikopter användes. Vidare skulle man, på samma sätt som för de andra näringarna, begränsa föreskrifterna till skydd för miljön så att de inte fick avsevärt försvåra pågående markanvändning – för renskötseln del naturliga drifts- eller rationaliseringsåtgärder liksom användning av bl.a. motorfordon och helikoptrar i renskötseln. I motiven talade man också om att föreskrifterna till skydd för natur- och kulturmiljövårdens intressen inte fick vara så ingripande att de ”avsevärt försvårar en från praktisk och ekonomisk synpunkt fortsatt rationell renskötsel med det tillåtna antalet renar.”² I konflikten med miljöintressen har alltså samernas markanvändning fått ett liknande skydd som ägarens. – Man ville inte heller införa ett förbud mot barmarkskörning t.ex. med motorcykel i samband med renskötsel, bara föreskriva särskild försiktighet vid färd på kalvfjäll.³ – I dessa delar visar lagstiftningen alltså en ganska stor förståelse för rennäringens problem.

År 1996 formulerades paragrafen om så att ett miljömål angavs liksom för jordbruk och skogsbruk: rennäringen skall bedrivas med bevarande av naturbetesmarkernas långsiktiga produktionsförmåga så att dessa ger en ut hålligt god avkastning samtidigt som den biologiska mångfalden behålls. Meningen var att miljömålet skulle stärka också rennäringen, samtidigt som hänsyn skulle tas till den påverkan rennäringens anläggningar och driftsformer hade på naturmiljön.⁴

Möjligen har kraven på en miljövänlig renskötsel ökat ytterligare i och med tillkomsten av MB med dess nya hänsynsregler. Särskilt kan detta bli aktuellt när det gäller offentligrättsliga regler om rennäringen.⁵ Samtidigt är att märka att skärpta krav på miljöhänsyn är till fördel inte bara för det allmänna utan också för markägaren; reglerna kan sägas ingripa i ett civilrättsligt förhållande. Bruksrätten inskränks alltså. Å andra sidan gäller också det omvända: när skogsbruket och jordbruket skall bedrivas med hänsyn

2 Se om det sagda prop. 1992/93:32 s. 122 ff. Regler med denna innebörd togs in i den nämnda 65 a § RNL.

3 Prop. 1992/93:32 s. 126 ff.

4 Se härom prop. 1995/96:226 s. 53 ff, 76.

5 Jfr Bengtsson, Miljöbalkens återverkningar s. 123 ff.

till miljön lär detta ofta innebära en vinst också för rennäringen på samma fastighet. Miljösynpunkter påverkar på detta vis förhållandet mellan samerna och markägarna.

Bland de miljökvalitetsmål som riksdagen beslutade om år 1999 som riktlinjer för miljöpolitiken ingick målet "Storslagen fjällmiljö", som bl.a. innebär att verksamheter i fjällen skall bedrivas med hänsyn till biologisk mångfald, upplevelsevärden samt natur- och kulturvärden och så att en hållbar utveckling främjas; skador på mark och vegetation orsakade av mänsklig verksamhet skall vara försumbara. Beträffande rennäringen sägs att den skall bedrivas med hänsyn till naturens långsiktiga produktionsförmåga, biologisk mångfald, natur- och kulturmiljövärden samt värden för friluftsliv. Samtidigt sägs att kulturmiljövärden, särskilt det samiska kulturarvet, skall bevaras och utvecklas.⁶ – Det är tydligt att miljöpolitiken för fjällens del kommer att präglas av avvägningar mellan en rad ganska svår-förenliga intressen. I varje fall lär de större miljökraven få betydelse för rennäringen – i vilken utsträckning är än så länge oklart.

Ett allvarligt problem för rennäringen utgör rovdjuren. Björn, varg, järv och lodjur kan vålla stora skador på renhjordarna, samtidigt som de fridlysts av miljöskäl. Som en kompensation utger staten ersättning för renar som rivits av rovdjur, men det hindrar inte att motsättningen till samerna består.⁷

Konflikter mellan samernas intressen och miljöhänsyn uppkommer också i nationalparkerna, där renskötselrätten kan begränsas på olika vis genom myndighetsföreskrifter (7 kap. 3 § MB). Av sådana skäl har man på samehåll ofta ställt sig negativ till nya nationalparker i fjällområdet.

Även om allemansrätten inte är ett miljöintresse, kan här också påpekas de konflikter som kan uppkomma också med denna rätt. Kringströvande turister kan ibland ställa till olägenheter för rennäringen. För övrigt kan också skoterkörning – som inte ingår i allemansrätten – medföra betydande störningar. I någon mån kan dessa olägenheter påverkas genom föreskrifter rörande uppträdandet inom nationalparker och naturreservat (se 7 kap. 30 § MB).⁸

6 Se prop. 1997/98:145 s. 130 ff, jfr prop. 1995/96:226 s. 15 ff, och 1998/99: MJU6 s. 64 f.

7 Jfr om den nuvarande s.k. sammanhållna rovdjurspolitiken prop. 2000/01:57 och 2000/01: MJU 9. Se även Eivind Torp i FT 2002 s. 137 ff.

8 Se angående sådana konflikter SOU 1989:41 s. 198 ff.

7.2 Renskötseln i planeringen

Också när det gäller renskötselrättens ställning vid planering uppkommer speciella frågor. Rennäringen utövas över vidsträckta områden och kan lätt kollidera med andra intressen som är knutna till samma marker.

När det gäller samebyns ställning i planeringsprocessen är den att jämställa med andra innehavare av särskild rätt, om dess intresse på något sätt berörs av ett ärende.⁹ I motiven till plan- och bygglagen sägs visserligen att kända sakägare normalt är de som har särskilda rättigheter som är inskrivna i fastighetsboken.¹⁰ Det saknas emellertid skäl att bedöma en sameby till vars område fastigheten hör på annat sätt, när ett ärende i något avseende kan beröra renskötselrätten på fastigheten.¹¹ (Jfr 3.3 ovan.) Inskrivningen bör inte ensamt bli avgörande.

Av särskilt intresse här är hur renskötseln behandlas i MB:s naturresursregler.¹² Liksom jord- och skogsbruket har markanvändningen fått ett visst skydd, fast rennäringen inte som de andra näringarna anges vara av "nationell betydelse" (3 kap. 4 § MB). Enligt 3 kap. 5 § MB skall mark- och vattenområden som har betydelse för bl.a. rennäringen så långt möjligt skyddas mot åtgärder som kan påtagligt försvåra näringens bedrivande. Områden med riksintresse för rennäringen skall utan vidare skyddas mot sådana åtgärder. I motiven till naturresurslagstiftningen sägs att det skall finnas grundläggande förutsättningar för rennäringen inom i princip varje sameby – en säker tillgång till både åretruntmarker och vinterbetesmarker som hade avgörande betydelse för möjligheterna att bedriva renskötsel.¹³

En sådan regel kan naturligtvis vara svärförenlig med markägarens önskemål. I motiven till 1993 års ändringar i RNL framhölls att regeln innebar ett viktigt skydd för rennäringens markanvändning, vilket gick längre än vad som annars följde av Sveriges folkrättsliga förpliktelser; det medgavs dock att den inte gav rennäringen något absolut skydd i förhållande till något annat intresse.¹⁴ Vid konkurrens med andra riksintressen tillämpas 3

9 Jfr RÅ 2000 not. 7 (sameby var sakägare i ärende om bygglov för byggnad i nära anslutning till flyttningsled inom område där samebyn utövade renskötsel). Se även Torp i FT 2003 s. 363 ff.

10 Prop. 1985/86:1 s. 731.

11 Jfr Torp i FT 2003 s. 363 ff.

12 Se härom Diderich Velthoen m.fl., Naturresurslagstiftningen i fjällen (Fjällforskningsinstitutets rapport nr 2001:2).

13 Se prop. 1985/86:3 s. 57, 161.

14 Prop. 1992/93:32 s. 104 f. Jfr SOU 1986:36 s. 122 ff.

kap. 10 § MB, och då blir det avgörande "det ändamål som på lämpligaste sätt främjar en långsiktig hushållning med marken, vattnet och den fysiska miljön i övrigt". I varje fall för fjällmarkens del borde avvägningen ofta bli till fördel för rennäringsen. Man får dock räkna med att ekonomiskt tunga intressen ändå tar överhanden vid politiskt färgade beslut. Bland annat uppkommer här konflikter med turistnäringen, som för många kommuner framstår som ett väsentligt samhällsintresse. Turismen nämns också jämsides med friluftslivets intressen i 4 kap. 7 § MB – däremot inte i 3 kap. 6 §.

Liksom annars vållar både uttrycket "så långt möjligt" och begreppet riksintresse svårigheter. "Så långt möjligt" innebär en allmän intresseavvägning, där både samhällsekonomiska hänsyn och enskilda intressen skall vägas in.¹⁵ Vad angår frågan om riksintresse skall man enligt motiven vid bedömningen ta hänsyn till rennäringsens behov av sammanhängande betesområden och tillgång till alternativa betesområden inom de olika årstidsmarkerna samt alternativa flyttningsleder; vinterbetesmarkernas särskilda betydelse för renskötelsen skall särskilt beaktas.¹⁶ Vad som stämmer med riksintresset bör naturligtvis inte bero bara av den närmast berörda samebyns ställningstaganden, fast myndigheterna ibland är benägna för sådana resonemang.¹⁷ En annan sak är att man i samebyn kan antas vara bäst insatt i rennäringsens lokala problem.

Också andra regler om hushållningen med naturresurser ger ett (indirekt) skydd för rennäringsen genom att de hindrar exploatering av fjällen. Enligt 3 kap. 6 § MB skyddas områden av betydelse bl.a. på grund av deras natur- och kulturvärden. Vidare bör observeras bestämmelserna i 4 kap. MB, som anger en rad områden som med hänsyn till sådana värden i sin helhet är av riksintresse. I 4 kap. 5 § MB preciseras möjligheterna att exploatera de s.k. obrutna fjällområdena; en rad områden anges där bebyggelse och anläggningar får komma till stand bara om det behövs för rennäringsen, den bofasta befolkningen, den vetenskapliga forskningen eller det rörliga friluftslivet, medan andra åtgärder får vidtas endast om det kan ske utan att områdenas karaktär påverkas. Ett särskilt skydd för fjällälvar mot vattenkraftens utbyggnad gäller enligt 4 kap. 6 §. – Allmänt kan sägas att reglerna i 3 och 4 kap. inte är särskilt väl infogade i MB:s system, vilket får betydelse inte minst för fjällmarkens del.¹⁸

15 Jfr de allmänna uttalandena i Bengtsson m.fl., Miljöbalken. En kommentar s. 3:8.

16 Prop. 1985/86:3 s. 57, 161. Av intresse är här att behovet av skydd för vinterbetet betonades – en ingripande synpunkt, om den skall följas vid planeringen i vinterbeteskommunerna. – I ett uppmärksammat avgörande om Gullhögsflon i Härjedalen ansåg Koncessionsnämnden framför allt rennäringsens intresse ta över det starka energipolitiska intresset av torvutvinning (B 171/92).

17 Se Torp i FT 2000 s. 167 ff.

18 Jfr Velthoen m.fl., a.a.

Hur reglerna i plan- och bygglagen och MB numera tillämpas i kommunernas och länsstyrelsernas praxis är i alla händelser oklart och skulle förtjäna en närmare undersökning.¹⁹ Det förefaller som om tillämpningen skulle variera åtskilligt i olika kommuner.²⁰

19 En sådan undersökning finns i SOU 1989:41 s. 359 ff men gäller bara tillämpningen av äldre rätt före PBL:s tillkomst. Se vidare Velthoen m.fl., a.a., och flera detaljundersökningar av Torp, närmast från Jämtlands län.

20 Jfr Velthoen m.fl., a.a. s. 77, där dock slutsatserna är mycket allmänt hållna.

8 Reformplaner

8.1 Genomförande av ILO-konventionen?

Förut har nämnts det utredningsförslag (SOU 1999:25) som går ut på att Sverige kunde ansluta sig till ILO-konventionen om ursprungsfolk och stamfolk i självstyrande länder (se 1.7 ovan). Enligt utredningen skulle då lagstiftningen ändras så att samernas ställning blir starkare än tidigare – något som stött på motstånd framför allt hos enskilda markägare men även kritiserats från andra håll vid remissbehandlingen. Det finns anledning att se litet närmare på argumenten för en anslutning och vissa problem som den skulle medföra.¹

Konventionen säger ju att man skall erkänna de berörda folkens "rights of ownership and possession" till mark som de traditionellt innehar (artikel 14). De citerade orden utgör en kompromiss i förhållande till en tidigare lydelse, som bara talade om äganderätt. Det kunde tyckas egendomligt att nämna både äganderätt och besittning – har man äganderätt till ett område har man i allmänhet också besittning till detta, i varje fall behöver besittningen inte tryggas särskilt. Tanken har emellertid varit att man borde täcka in också fall där ett ursprungsfolk inte kunde utöva full äganderätt till marken. Det skulle under vissa omständigheter vara tillräckligt med en besittningsrätt och nyttjanderätt med ett starkt skydd.² I normal lagtext skulle dock formuleringen "äganderätt *eller* besittning" ha varit naturlig.

Bland annat i NJA 1981 s. 1 – skattefällsdomen – har betonats att renskötselrätten inte bara beror på RNL utan består även utan lagstiftning så länge rätten utövas. Rätten kan som nämnt varken uppsägas eller överlåtas. Utredningen ansåg detta uppfylla konventionens krav, varvid dock skyddet mot inskränkningar borde förbättras; man pekade här på regeln i 30 § att bara åtgärder som medförde avsevärd olägenhet för renskötselrätten var förbjudna och bestämmelserna i 32–34 §§, som tillät inskränkande upplåtelse utan att samerna hade inflytande på åtgär-

1 Här tas bara vissa huvudfrågor upp av intresse för samernas rätt till mark och vatten; utredningen berörde också konventionens krav i övrigt, vilka i allmänhet ansågs uppfylla för Sveriges del.

2 Se SOU 1999:25 s. 122.

derna.³ Det är ju dessa regler som kan anses särskilt känsliga från grundlagssynpunkt (se kap. 6 ovan).

Vidare skall enligt artikel 14 i konventionen åtgärder vidtas i lämpliga fall för att skydda de berörda folkens rätt att nyttja mark, som inte uteslutande bebos av dem men till vilken de traditionellt haft tillträde för sin utkomst och traditionella verksamhet. Enligt utredningen stämmer detta med vinterbetesmarkerna, liksom eventuellt med viss privatägd mark inom åretruntmarkerna. På denna punkt framhölls att gränsen för vinterbetesmarkerna var omtvistad och att markägarna här kunde fritt vidta bl.a. åtgärder som medför avsevärd olägenhet för renskötseln utan rätt till ersättning för samerna. Man borde klargöra inom vilka områden deras rätt gällde och säkra deras tillgång till tillräckligt stora områden för att kunna bedriva fortsatt renskötsel. Också här borde de få ett lika starkt skydd som andra, t.ex. servitutshavare, har för sina bruksrätter. Åtgärder som medför mer än ringa olägenhet för renskötseln eller jakt- och fiskerätten borde inte tillåtas vare sig inom skogsbruket eller vid annan markanvändning. De borde i sådana fall få rätt till ersättning, och dessutom borde organ för samerna ha en lagfäst rätt att yttra sig innan åtgärder företas som kunde leda till allvarligt intrång i renskötselrätten.⁴

Samerna ansågs dessutom böra få en viss möjlighet att förfoga över sina rättigheter. Här återopades till en början två konventionsbestämmelser: dels artikel 7, som säger att ursprungsfolken skall ha möjlighet att själva bestämma över den mark som de innehar och utöva kontroll så långt möjligt över sin egen ekonomiska, sociala och kulturella utveckling, dels artikel 23 med kravet att deras traditionella verksamheter – bl.a. jakt och fiske – skall erkännas som viktiga faktorer för bevarandet av deras kultur och ekonomiska självständighet och utveckling. Utredningen framhöll att samernas markrättigheter borde regleras på ett sätt som så långt möjligt var likvärdigt med övrigas markrättigheter enligt svensk lag, och hänvisade här till skillnaden mot andra innehavare av jakt- och fiskerättigheter.

Ytterligare tog utredningen upp artikel 15 i konventionen, som kräver att de berörda folkens rättigheter till naturtillgångar som hör till deras mark särskilt skall skyddas genom rätt för dem att delta i användningen, förvaltningen och bevarandet av dessa tillgångar. Man borde införa nya regler i MB om utvidgad rätt för samerna att yttra sig i sådana sammanhang.⁵

Som synes berör konventionen en rad av de problem som behandlats i det föregående, och utredningen påvisar åtskilliga viktiga skillnader mellan samernas och övriga medborgares rättsställning; den kan sägas ge en rad goda argument för påståendet att samerna diskrimineras av lagstiftningen. I och för sig skulle väl utredningsförslagen ha framstått som acceptabla

3 SOU 1999:25 s. 125, 150 ff, 159 ff.

4 SOU 1999:25 s. 157 ff, 164 ff.

5 Se närmare SOU 1999:25 s. 190 ff.

också politiskt sett om de bara gått ut över allmänna intressen. Men det är tydligt att de innebär en del nackdelar för enskilda markägare, särskilt dem som ägnar sig åt skogsbruk, och i viss mån också för alla dem som annars utnyttjar möjligheterna till jakt och fiske i fjällen. När utredningen föreslår ett återställande av samernas traditionella rättigheter till marken måste detta drabba de enskilda som under årens lopp förvärvat äganderätt och annan konkurrerande rätt till samma områden. Som framgår av det föregående kan renskötselrätt i sin moderna utövning redan i dag ha en negativ effekt på modernt skogsbruk, och konflikterna kan befaras bli ännu värre om skogsägarna blir tvungna att inskränka sitt bruk för att inte skada renskötelsen. Till detta kommer att utsträckningen av vinterbetesmarkerna kan väntas vålla kontroverser vad än gränsdragningskommissionen kommer fram till. Remissyttrandena rörande ILO-utredningens förslag bekräftar risken för ökande motsättningar i stora delar av renskötelsområdet.

Här får man också ta hänsyn till grundlagens egendomsskydd. Enligt utredningen innebar förslagen ett klargörande av den grundlagsfästa rätt som samerna redan har på grund av urminnes hävd, inte något sådant ingrepp i markägenderätten som avses i 2 kap. 18 §; ett förbud mot markanvändningsföretag som innebär mera än ringa intrång i renskötselrätten framstod närmast som ett värn för samernas grundlagsskyddade renskötselrätt. För övrigt ansåg utredningen förslagen inte innebära att markägarnas pågående markanvändning avsevärt försvärades.⁶

Situationen är onekligen ganska speciell: från båda sidor kan grundlagsregeln om egendomsskydd åberopas – av samerna till stöd för att deras hävdvunna rätt kränkts av rennäringslagstiftningen, av markägarna till stöd för att deras nuvarande rättigheter måste skyddas. Det är klart att den historiska rättvisan kan tala för samernas ståndpunkt; här kan erinras om hur enskilda samers markrättigheter, efter att successivt ha försvagats till förmån för staten och enskilda nybyggare under 1800-talet, kom att överföras till samebyar genom 1886 års lag och sedan blivit ytterligare urholkad (se kap. 2 ovan). Men räcker detta till för att utesluta tillämpning av 2 kap. 18 §, om man nu antar att förslaget i särskilda fall innebär ett så långtgående ingrepp i skogsbruket att det i och för sig skulle berättiga markägarna till ersättning enligt grundlagen? Förmodligen måste ett återställande av ett ursprungsfolks historiska rättigheter anses vara ett angeläget allmänt intresse i grundlagens mening (2 kap. 18 § 1 st. RF), men varför skulle inte ersättningsbestämmelsen vara tillämplig? Om man i dag skulle återställt tidi-

gare rättsläge genom ett *domstolsavgörande* – på sätt som samerna yrkade i skattefjällsmålet – skulle inte markägarnas egendomsskydd blivit aktuellt. Men nu är tanken att rättsläget skall återställas genom *lagstiftning*, och då är bedömningen inte lika självklar.⁷ Både markägare och samer drabbas av lagstiftarens tidigare försummelser; rimligen borde då båda parter hållas skadeslösa.

Sammanfattningsvis kan sägas, att även om vissa juridiska argument kan tala för att utesluta ersättning, frågan dock är oklar, och då kan lagstiftaren som så ofta annars fästa avgörande vikt vid politiska hänsyn och lämplighetsskäl. Skulle utredningsförslaget genomföras utan en möjlighet till ersättning för markägarna av allmänna medel,⁸ kan lagstiftningen väntas förvärpa motsättningarna i fråga om renskötselmarkerna på ett olyckligt vis. Sociala skäl kan också åberopas att skydda gruppen av bofasta markägare i lappmarkerna mot ingrepp av detta slag. Det är klart att en ersättning till en mängd markägare kan bli dyr, och finansiella invändningar kan i så fall tänkas stjälpa hela reformen, som i så många andra fall; men å andra sidan är det inte säkert att lagstiftningen i realiteten skulle leda till något avsevärt försvårande av pågående markanvändning på några större områden. En rätt till ersättning när grundlagsregeln är tillämplig kanske bara kan bli aktuell i undantagsfall, och då kan en ersättningsregel framstå som ett billigt pris för att undvika värre konflikter.⁹

Lika problematiskt är väl inte förslaget om en utvidgad rätt för samerna att bestämma över markens användning, inbegripet upplåtelse av jakt och fiskerätt, och att delta i förvaltningen av naturtillgångar. Som framgått är detta en naturlig reform bl.a. från grundlagssynpunkt (6 kap. ovan). Man kan dock vänta sig att särskilt jägare och fritidsfiskare motsätter sig en inskränkning av de förmåner som lagstiftaren år 1993 gav dem på samernas bekostnad. Även om samerna har ekonomiskt intresse av upplåtelser kan man inte räkna med att dessa sker i samma utsträckning som i dag.

7 Jfr Bengtsson i SvJT 2000 s. 40 ff; frågan är om mitt resonemang gör rättvisa åt markägarnas juridiska argument (jfr härom Fredrik Bonde i SvJT 2000 s. 394 ff). Å andra sidan är det möjligt att skogsbrukets olägenheter genom vinterbetet ibland överdrivits i debatten.

8 Att ålägga de enskilda samebyarna ersättningsskyldighet bör inte gärna komma i fråga – det skulle vara svårförenligt med syftet att återställa ursprungsfolkets rättigheter. Jfr om frågan SOU 2001:101 s. 254 och (om expropriativa ingrepp) Bengtsson, Ersättning vid offentliga ingrepp I (1986) s. 72 f.

9 Rennäringspolitiska kommittén var inne på tanken om ersättning till markägare vid mera ingripande förbud mot avverkning och liknande, se SOU 2001:101 s. 252 ff.

Av dessa och andra skäl kan en anslutning till konventionen te sig väl äventyrlig för lagstiftaren. Erfarenheterna från Norge kan inte sägas vara uppmuntrande (4.1 ovan).

8.2 Andra reformer?

Som tidigare framhållits visade sig Rennäringspolitiska kommittén påfallande ointresserad av ILO-utredningens förslag; man sökte lösningar efter andra linjer, särskilt genom att betona kravet på hänsyn vid samtidigt bruk av marken (se 1.7 ovan). Från statsmakternas synpunkt kan denna mjukare linje förefalla mera tilltalande. Dessvärre är motsättningarna stora också beträffande detta förslag, som anses oförmånligt för markägarna. Vissa frågor kunde man inte lösa alls, bl.a. konflikterna rörande jakt- och fiskerätten. Även frånsatt detta innebär förslaget vissa lagtekniska komplikationer – bl.a. uppdelningen i en civilrättslig och en näringsrättslig lag, fast frågorna har nära samband med varandra.

Det troligaste är nog att det med tiden läggs fram en urvattnad version av kommittéförslaget. Kanske kan också gränsdragningskommissionens arbete och utredningen rörande samernas jakt- och fiskerätt bidra till att lösa en del av problemen och minska konflikterna om samernas markrättigheter – såvida inte statsmakterna som så många gånger tidigare bortser från utredningar och juridiska debattinlägg som går till samernas förmån och därför kan vålla politiska bekymmer.

Som tidigare utvecklats (se särskilt 6.2) finns det i varje fall skäl att se över upplåtelsereglerna i 32–34 §§ RNL. Också en rad andra diskutabla bestämmelser har nämnts i det föregående, bl.a. om förfogande över renbetesmark (jfr 30 §).

Såvitt angår förhållandet till enskilda markägare vore det av stort värde om man kunde finna lämpliga avtalsmodeller som underlättar ett samtidigt bruk av marken utan de konflikter som nu förekommer.¹⁰ En annan möjlighet, som diskuterades i rennäringspolitiska kommitténs arbete men inte avsatte några spår i lagförslaget, är en sorts ”renskötselavtal” mellan staten och enskilda markägare till rennäringsens skydd, närmast efter mönster av naturvårdsavtal (se 7 kap. 3 § 2 st. JB). Avtalet skulle gå ut på viss inskränkning av markanvändningen och liksom naturvårdsavtal kunna skrivas in i fastighetsregistret. På detta sätt skulle det få verkan också mot förvärvare av fastigheten.¹¹ Konstruktionen kan tyckas något inkonsekvent; i mot-

10 Jfr härom Fredrik Bonde, a.a. s. 397 f och även 3.3 ovan.

11 Se härom SOU 2001:101 s. 256 f.

sats till vid naturvårdsavtal finns det ju enskilda rättighetshavare som kan begära att få använda marken, men trots detta skulle staten ta sig an rennäringens intresse och få rätten till renbete inskriven. När det gäller att praktiskt lösa bekymmersamma problem av denna typ får man dock acceptera vissa systematiska underligheter i rättsreglerna.

I alla händelser framstår det nuvarande rättsläget som både osäkert till sin innebörd och på många sätt tvivelaktigt i sak. En reform är motiverad, inte minst för att klargöra de rättsliga förhållandena och på så sätt undanröja en väsentlig anledning till motsättningarna på området.

Citerad litteratur (ej offentligt tryck)

- Bengtsson, B., 14 uppsatser (1992).
- 21 uppsatser (2003).
 - Ersättning vid offentliga ingrepp I (1986).
 - Grundlagen och fastighetsrätten (1996).
 - Mera om rätten till Lappland (SvJT 2001 s. 183 ff.).
 - Miljöbalkens återverkningar (2001).
 - Några samerättsliga frågor (SvJT 2000 s. 425 ff.).
 - Recension av K. Korpijaakko, Saamelaisten oikeusasemasta Routsu-Suomessa (SvJT 1990 s. 138 ff.).
 - Recension av O. Jebens, Om eiendomsretten til grunden i Indre Finnmark (Tidsskrift for rettsvitenskap 2000 s. 812 ff.).
 - Samernas rätt och statens rätt (SvJT 1994 s. 525 ff.).
 - Statsmakten och äganderätten (1987).
- Bengtsson, B., Bjällås, U., Rubenson, S. och Strömberg, R., Miljöbalken. En kommentar (2000).
- Bonde, F., Några samerättsliga frågor (SvJT 2000 s. 394 ff.).
- Bouveng, G.A., Jakträtt och viltvård (1956).
- Bylund, E., Koloniseringen av Pite Lappmark t.o.m. år 1867 (Ak.avh. 1956).
- Bäärnhjelm, M., Vem äger Lappland? (SvJT 2000 s. 966 ff.).
- Cramér, T., och Prawitz, G., Studier i renbeteslagstiftning (1970).
- Danelius, H., Mänskliga rättigheter i europeisk praxis (2 uppl. 2002).
- Fastighetsrättsliga studier till minnet av Sten Hillert (2002).
- Funderud Skogvang, S., Samerett (2002).
- Geijer, U. Renskötselrätt (2003).
- Hillert, S., Servitut (1984).
- Holmbäck, Å., Om lappskattelandsinstitutet och dess historiska utveckling (SOU 1922:10).
- Huss, E., Utredning rörande renbetestrakter för lapparna i Jämtlands och Kopparbergs län (1959).
- Jacobs, F.G. och White, R., The European Convention on Human Rights (1996).
- Jebens, O., Om eiendomsretten til grunnen i Indre Finnmark (Ak. avh. 1999).

- Joona, J., Poronhoitu-oikeus maankäyttöoikeutena (1993).
- Korpiaakko-Labba, K., Om samernas rättsliga ställning i Sverige-Finland (1994).
- Saamelaisten oikeusasemasta Suomessa (2000).
- Lange, A., Samer om diskriminering (Centrum för invandrarforskning vid Stockholms universitet, 1998).
- Lundmark, L., ”Lappen är ombytlig, ostadig och obekväm” (2001).
- Så länge vi har marker – samerna och staten under sexhundra år (1998).
- Uppbörd, utarmning, utveckling (ak. avh. 1982)
- Prawitz, G., se Cramér.
- Päiviö, N.J., Lappskatteländens rättsliga utveckling i Sverige (2001).
- Rettsteori og rettsliv. Festschrift til Carsten Smith (2002).
- Samer och ursprungsbefolkningars rättigheter (2003).
- Samernas vita bok III:1. Fyra utlåtanden i hovrätten i skattefällsmålet (1975).
- Samisk forskning og forskningsetikk (2002).
- von Seth, P., Svensk jakträtt (1940).
- Sjölin, R., En studie i icke-makt. Samer och samefrågor i svensk politik (2002).
- Småviltjakten – En studie i myndighetsutövning (1994).
- Stenman, L., Rätten till land och vatten i lappmarkerna i historisk belysning (2001).
- Ström Bull, K., Studier i reindriftsrett (1997).
- The Sami National Minority of Sweden (1982).
- Torp, E., Rennäringen som sakägare i bygglovsärenden (FT 2003 s. 363 ff).
- Riksentresset rennäring – vem representerar det och vem företräder intresset? (FT 2000 s. 167 ff.).
- Sammanhållen rovdjurspolitik? Nationella skyddsbestämmelser och rennäringens intressen (FT 2002 s. 137 ff.).
- Tønnesen, S., Retten til jorden i Finnmark (Ak. avh. 1972).
- Undén, Ö., Svensk sakrätt II. Fast egendom (6 uppl. 1969).
- Velthoen, D. m.fl., Naturresurslagstiftningen i fjällen. (Fjällforskningsinstitutets rapport 2001:2).
- White, R., se Jacobs.
- Wirilander, J., Lausunto maanomistusoloista ja niiden kehityksestä saamelaisien kotiseutoalueella (2001).
- Ågren, M., Att hävda sin rätt (Ak. avh. 1997).

Rättsfallsregister

NJA 1894 A 198	85	Hovrätten för Övre Norrland,	
NJA 1911 s. 257	52, 88	beslut 22.6.2000 (mål 344/99)	42
NJA 1937 A 139	85		
NJA 1937 A 140	85	Kammarrätten i Sundsvall, dom	
NJA 1962 s. 292	25	11.9.2002 (avd. 4)	61
NJA 1979 s. 1	58		
NJA 1981 s. 1	14, 16, 18, 24, 37,	NRt 1968 s. 429	76
(”skattefjällsmålet”)	38, 40, 41, 42, 53,	NRt 1975 s. 1029	75, 76, 77
	55, 79, 80, 87, 91,	NRt 1979 s. 1283	76
	92, 96, 99, 100, 111	NRt 1985 s. 532	83
NJA 1981 s. 610	58	NRt 1988 s. 1217	76
NJA 1982 s. 69	88	NRt 1997 s. 1608	75
NJA 1984 s. 148	86, 88	NRt 2000 s. 1578	75
NJA 1986 s. 586	25	NRt 2001 s. 1229	25, 74, 77
NJA 1988 s. 684	58, 70	NRt 2001 s. 1578	77
NJA 1996 s. 370	100	NRt 2001 s. 769	25, 74, 76, 77, 83,
HD:s beslut 29.4.2004			86
(mål T 1152-02)	20, 81	FiHD 1995:117	78
RÅ 1988 ref. 15	48		
RÅ 1988 not. 152	48		
RÅ 1992 ref. 14	53		
RÅ 1999 not. 234	42, 93		
RÅ 2000 not. 7	108		
RÅ 2003 ref. 69	23		
RH 102:81	68		
RH 1990:18	60		
SvJT 1967 rf s. 8	50		
Hovrätten för Nedre Norrland,			
dom 14.2.2002 (mål 58-96;			
”Härjedalsmålet”)	80, 83, 86, 87		

Sakregister

(Ämnen som återfinns i innehållsförteckningen har i allmänhet inte tagits upp.)

alders tids bruk 25, 74
allmansrätt 55, 107
angelägna allmänna intressen 91, 93
anläggning 49
"av ålder" 20, 46, 80, 97
avgiftsfrihet 64
avsevärd olägenhet 59, 63, 98
avverkning 60, 61
avvittring 11, 33, 34

barmarkskörning 106
betesområde 47
bolagisering av statlig mark 20, 46
bränsle 49
bystämman 67

diskriminering 13, 95
dubbel jakträtt 51

elastisk rätt 87
ersättning 58
expropriation 58

familjebostad 49
fastighetsregister 56, 115
fastighetsverket 63
festnet retsforhold 41, 75
Finnmarken 31
fiske 50, 63
fiskesame 23, 64, 101
fiskevård 63
fjällnära skog 61

fjällsameby 11
fjällägenhet 64
fjällälv 109
flyttningssvägar 50
folkrätt 16, 27, 95, 111
Förenings- och säkerhetsakt 33
förvaringsbod 49

gratisupplåtelse 92, 94
grustäkt 52, 53, 63, 92
gränsdragningskommission 12, 29,
115

halvnomadism 31
helikopter 106
helnomadism 31
herrelös mark 35, 41
husbehov 63
husbehovsfiske 50
hänsynsregel 62
häradsallmänning 79, 86
Härjedalsmålet 80, 86
högsta renantal 48

indirekt diskriminering 95
inrymning 34
inskrivning 56, 108
intrång 58, 99

jakt 50, 63
jakt- och fiskerättsutredningen 29, 53
jaktutövningsrätt 51

- kodicill 33
- kollektiv rätt 47, 70
- koncessionsrenskötsel 23
- koncessionssameby 11
- kronomark 20, 46, 56
- kåta 49

- lagprövning 95, 100
- lappby 31, 36
- Lappmarken 31
- lappprivilegiet 21, 37
- lappskatteland 31, 36
- licensjakt på älg 53

- miljömål 106
- minoritet 95
- monopolförbud 15
- motorfordon 106

- nationalpark 54, 107
- naturreservat 107
- naturresursregler 108
- naturvårdsavtal 115
- nedskräpning 25
- nittioårsregel 82
- nybyggesverksamhet 33
- näringsfrihet 15
- näringsrätt 20, 48, 70, 94

- obrutna fjällområden 109
- ockupation 19, 25, 39, 80, 82
- odlingsgräns 11, 34, 66

- pantsättning 56
- parallellteorin 34
- påbud om skogarna (1683) 32

- rasism 36
- registrering 66
- renbetesfjäll 46
- Renbeteskonventionen 54
- renskötselavtal 115
- renskötselområdet 46
- renvaktarstuga 49
- rights of ownership and possession 27
- riksintresse 108
- rovdjur 107
- rovdjursjakt 50
- rösträtt 27, 67

- sakrättsligt skydd 56
- sakägare 108
- same, definition 45
- samefond 58
- samekommuniteter 40
- samekultur 22, 107
- sameskolan 13, 26
- servitut 88
- skadestånd 59, 61, 65, 68
- skattebönder 19, 33
- skattefjällsbrevet 34, 40
- skattemannarätt 19, 39
- skogsbruk 61, 113
- skogsfång 49
- skogssame 23, 101
- skogssameby 11, 65
- skogsvårdslagen 61
- skötesrenar 23, 67
- slätter 53
- slöjdvirke 24, 49
- småviltjakt 64, 92, 94
- solidariskt ansvar 69
- sportfiske 64
- stadgad åborätt 34, 40
- statens omedelbara disposition 63
- statlig mark 46
- storslagen fjällmiljö 107
- straff 62
- strikt ansvar 68
- stängsel 49, 69
- särskild rätt 45, 58

- terrängkörning 88, 89, 105, 106, 107
- "traditionally occupy" 27

trädfällning 49
turism 109
tvångsförvaltning 67

upplösning av sameby 67
uteslutande begagnande 38
utmark 50
utmätning 56
uttaxering 67

vattenkraft 53, 109
vattenverksamhet 59
vederlag 55
viltvård 63

vinterbete 20
vinterbetesmark 14, 46, 61, 66
vitesföreläggande 55

yrkesfiskare 64

åretruntmark 14, 46
återställa 61

ägofredslagen 69

överbetning 48, 105
överlåtelse 56

Institutet för Rättsvetenskaplig Forskning

SEMINARIER

Lehrberg, Bert (red.) – Gorton, Lars – Helldén, Margareta – Lennander, Gertrud – Lindskog, Stefan – Ramberg, Jan. *Borgen*. 232 s. 1995.
Malmberg, Lars-Göran (red.) – Lavin, Rune – Marcusson, Lena – Smith, Eivind – Sterzel, Fredrik – Stjernquist, Nils – Strömberg, Håkan – Strömholm, Stig – Vogel, Hans-Heinrich. *Statsbegreppet i omvandling*. 107 s. 1997.

Stig Strömholm (red.) – Andersson, Edward – Christensen, Anna – Hanau, Peter – Krüger, Kai – Träskman, Per Ole. *Svensk rättsvetenskap 1947–1997*. 130 s. 1997.

JURIDIKENS KLASSIKER

Gärde, Natanael – Engströmer, Thore – Strandberg, Tore – Söderlund, Erik. *Nya rättegångsbalken*. 946 s. Faksimiltryck av första upplagan utgiven år 1949. 1994.

Hessler, Henrik. *Om stiftelser*. 525 s. Faksimiltryck av första upplagan utgiven år 1952. 1996.

Undén, Östen. *Svensk sakrätt i lös egendom*. 249 s. Faksimiltryck av tionde upplagan utgiven år 1976. 1995.

Almén, Tore – Eklund, Rudolf. *Lagen om avtal*. 169 s. Faksimiltryck av nionde upplagan utgiven år 1968. 1997.

SKRIFTSERIEN

- I Karlgren, Hjalmar. *Skadeståndsrätt*. 252 s. 5:e uppl. 1972.
- II Nial, Håkan. *Internationell förmögenhetsrätt*. 159 s. 2:a uppl. 1953. Slut.
- III Welamson, Lars. *Om anslutningsvad och reformatio in pejus*. 201 s. 1953. Slut.
- IV Olivecrona, Karl. *Rättegången i brottmål enligt RB*. 379 s. 3:e uppl. 1968.
- V Lagergren, Gunnar. *Delivery of the goods and transfer of property and risk in the law on sale*. 151 s. 1954. Slut.
- VI Karlgren, Hjalmar. *Avtalsrättsliga spörsmål*. 214 s. 2:a uppl. 1954. Slut.

- vii Nial, Håkan. *Om handelsbolag och enkla bolag*. 437 s. 3:e uppl. 1993 i samverkan med Carl Hemström.
- viii Ekelöf, Per Olof. *Processuella grundbegrepp och allmänna processprinciper*. 292 s. 1956. Slut.
- ix Welamson, Lars. *Domvillobesvär av tredje man*. 252 s. 1956. Slut.
- x Thornstedt, Hans. *Om rättsvillfarelse*. 323 s. 1956. Slut.
- xi Rodhe, Knut. *Obligationsrätt*. 838 s. 1956. Oför. omtr. 1994.
- xii Strömberg, Tore. *Åtalspreskription*. 252 s. 1956. Slut.
- xiii Bolding, Per Olof. *Skiljeförfarande och rättegång*. 251 s. 1956. Slut.
- xiv Malmström, Åke. *Föräldrarätt*. 192 s. 3:e tr. 1969. Slut.
- xv Ekelöf, Per Olof – Boman, Robert. *Rättegång I*. 190 s. 7:e uppl. 1990.
- xvi Regner, Nils. *Svensk juridisk litteratur*. 642 s. 1957. Slut.
- xvii Herlitz, Nils. *Nordisk offentlig rätt I*. 111 s. 1958. Slut.
- xviii Herlitz, Nils. *Nordisk offentlig rätt II*. 222 s. 1958. Slut.
- xix Ekelöf, Per Olof. *Rättegång II*. 207 s. 8:e uppl. 1996.
- xx Karlgren, Hjalmar. *Säkerhetsöverlåtelse*. 238 s. 1959. Slut.
- xxi Schmidt, Folke. *Tjänsteavtalet*. Nyskriven uppl. 1968. 229 s. 2:a tr. 1970. Slut.
- xxii Agge, Ivar. *Straffrättens allmänna del I*. 176 s. 4:e uppl. 1970. Slut.
- xxiii Karlgren, Hjalmar. *Kutym och rättsregel*. 112 s. 1960. Slut.
- xxiv Olivecrona, Karl. *Rätt och dom*. 352 s. 2:a uppl. 1966.
- xxv Vahlén, Lennart. *Avtal och tolkning*. 329 s. 2:a tr. 1966. Slut.
- xxvi Westerberg, Ole. *Skatter, avgifter och pålagor*. 363 s. 1961. Slut.
- xxvii Ekelöf, Per Olof. *Rättegång III*. 228 s. 6:e uppl. 1994.
- xxviii Ljungman, Seve – Stjernquist, Per. *Den rättsliga kontrollen över mark och vatten I*. 202 s. 5:e uppl. 1970. Slut.
- xxix Grönfors, Kurt. *Ställningsfullmakt och bulvanskap*. 397 s. 1961. Slut.
- xxx Agge, Ivar. *Straffrättens allmänna del II*. 186 s. 3:e tr. 1970. Slut.
- xxxi Dennemark, Sigurd. *Om svensk domstols behörighet i internationellt förmögenhetsrättsliga mål*. 376 s. 1961. Slut.
- xxxii Welamson, Lars. *Konkursrätt*. 846 s. 1961. Slut.
- xxxiii Eek, Hilding. *Internationell privaträtt*. 279 s. 2:a uppl. 1967. Slut.
- xxxiv Ljungman, Seve – Stjernquist, Per. *Den rättsliga kontrollen över mark och vatten II*. 152 s. 3:e uppl. 1970. Slut.
- xxxv Bolding, Per Olof. *Skiljedom*. 252 s. 1962. Slut.
- xxxvi Herlitz, Nils. *Nordisk offentlig rätt III*. 831 s. 1963. Slut.
- xxxvii Schmidt, Folke. *Åktenskapsrätt*. 208 s. 5:e uppl. 2:a tr. 1976. Slut.
- xxxviii Ekelöf, Per Olof – Boman, Robert. *Rättegång IV*. 263 s. 6:e uppl. 1992.
- xxxix Adlercreutz, Axel. *Arbetstagarbegreppet*. 491 s. 1964.
- xl Agge, Ivar. *Straffrättens allmänna del III*. 119 s. 3:e tr. 1970. Slut.
- xli Welamson, Lars Mellqvist, Mikael. *Konkurs*. 292 s. 10:e uppl. 2003.
- xlii Karlgren, Hjalmar. *Passivitet*. 247 s. 1965. Slut.

- XLIII Westerlind, Peter. *Studier över tomträttsinstitutet I*. 529 s. 1965.
- XLIV Vahlén, Lennart. *Fastighetsköp*. 250 s. 2:a uppl. 3:e tr. 1971. Slut.
- XLV Hassler, Åke – Cars, Thorsten. *Skiljeförfarande*. 257 s. 2:a uppl. 1989.
- XLVI Ekelöf, Per Olof – Edelstam, Henrik – Boman, Robert. *Rättegång V*. 248 s. 7:e uppl. 1998.
- XLVII Rodhe, Knut. *Lärobok i obligationsrätt*. 315 s. 6:e uppl. 1986.
- XLVIII Bengtsson, Bertil. *Hävningsrätt*. 675 s. 1967. Slut.
- XLIX Lihné, Nils Börje. *Lagsökning*. 377 s. 1968. Slut.
- L Grönfors, Kurt. *Successiva transporter*. 332 s. 1968.
- LI Eek, Hilding – Bring, Ove – Hjermer, Lars. *Folkkrätten*. 492 s. 4:e uppl. 1987.
- LII Regner, Nils. *Rättspraxis i litteraturen*. 407 s. 1969. Slut.
- LIII Westerberg, Ole. *Förfarandet i förvaltningen*. 151 s. 1969. Slut.
- LIV Herlitz, Nils. *Elements of Nordic Public Law*. 287 s. 1969. Slut.
- LV Sundberg, Jacob W.F. *Familjerätt i omvandling*. 244 s. 1969.
- LVI Sterzel, Fredrik. *Riksdagens kontrollmakt*. 260 s. 1970. Slut.
- LVII Karlgren, Hjalmar. *Produktansvaret*. 197 s. 1971. Slut.
- LVIII Westman, E.G. *Kommunal förvaltning genom avtal*. 119 s. 1971. Slut.
- LIX Bengtsson, Bertil. *Särskilda avtalstyper I*. 188 s. 2:a uppl. 2:a tr. 1979. Slut.
- LX Agell, Anders. *Växel, check och materiell fordran*. 262 s. 1971. Slut.
- LXI Regner, Nils. *Svensk juridisk litteratur II*. 383 s. 1971.
- LXII Westerberg, Ole. *Allmän förvaltningsrätt*. 3:e uppl. 1978. (Utgiven på annat förlag.)
- LXIII Hassler, Åke. *Specialprocess*. 155 s. 1972.
- LXIV Schmidt, Folke. *Arbetsrätt I*. 284 s. 1972. Slut.
- LXV Eek, Hilding. *Lagkonflikter i tvistemål*. 305 s. 1972.
- LXVI Lögdberg, Åke. *Personlighetsrätt*. 175 s. 1972.
- LXVII Wiklund, Holger. *God advokatsed*. 641 s. 1973. Slut.
- LXVIII Lech, Halvar. *Skadeersättning för personskada*. 254 s. 1973. Slut.
- LXIX Hessler, Henrik. *Allmän sakrätt*. 590 s. 1973. Slut.
- LXX Schmidt, Folke. *Arbetsrätt II*. 270 s. 2:a uppl. 1975. Slut.
- LXXI Ragnemalm, Hans. *Extraordinära rättsmedel i förvaltningsprocessen*. 293 s. 1973. Slut.
- LXXII Lihné, Nils Börje. *Betalningsföreläggande*. 329 s. 1973.
- LXXIII Schmidt, Folke. *Allmänna och privata pensioner*. 239 s. 1974. Slut.
- LXXIV Bengtsson, Bertil. *Nyttjanderätt till fast egendom*. 226 s. 2:a uppl. 1976. Slut.
- LXXV Welamson, Lars. *Rättegång VI*. 282 s. 3:e uppl. 1994.
- LXXVI Lindblom, Per Henrik. *Processhinder*. 292 s. 1974.
- LXXVII Roos, Carl Martin. *Grupplivskyddet*. 277 s. 1974.
- LXXVIII Jareborg, Nils. *Begrepp och brottsbeskrivning*. 293 s. 1974.

- LXXIX Ekelöf, Per Olof. *Supplement till Rättegång I–V*. 87 s. 9:e uppl. 1997.
- LXXX Johansson, Svante. *Nials Svensk associationsrätt i huvuddrag*. 384 s. 8:e uppl. 2001.
- LXXXI Walin, Gösta. *Separationsrätt*. 222 s. 1975.
- LXXXII Jareborg, Nils. *Förmögenhetsbrotten*. 381 s. 1975.
- LXXXIII Bengtsson, Bertil. *Skadestånd vid myndighetsutövning I*. 425 s. 1976.
- LXXXIV Karlgren, Hjalmar. *Prestation och »fara» i köprätten*. 196 s. 1976.
- LXXXV Erenius, Gillis. *Criminal Negligence and Individuality*. 282 s. 1976.
- LXXXVI Strahl, Ivar. *Allmän straffrätt i vad angår brotten*. 442 s. 1976.
- LXXXVII Lejman, Fritjof. *De nya hyresrätten efter hyresregleringens avskaffande*. 450 s. 1976.
- LXXXVIII Sandström, Jan. *Hembud och lösningsrätt vid övergång av aktie*. 339 s. 1976.
- LXXXIX Schmidt, Folke. *Facklig arbetsrätt*. 276 s. 2:a uppl. 1979. Slut.
- XC Mattsson, Nils. *Aktiebolagens finansieringsformer*. 216 s. 1977.
- XCI Lindencrona, Gustaf. *Arbetslagare och aktieägare i aktiebolagsstyrelser*. 159 s. 1978.
- XCII Jareborg, Nils. *Brotten II*. 305 s. 2:a uppl. 1986.
- XCIII Bengtsson, Bertil. *Skadestånd vid myndighetsutövning II*. 319 s. 1978.
- XCIV Schmidt, Folke. *Löntagarrätt*. 270 s. 1978. Slut.
- XCv Eek, Hilding. *Lagkonflikter i tvistemål II*. 117 s. 1978.
- XCVI Strömholm, Stig. *Idéer och tillämpningar*. 347 s. 1978.
- XCvII Lagerbielke, Gustaf. *Om mened*. 263 s. 1979.
- XCvIII Bengtsson, Bertil – Victorin, Anders. *Hyra och annan nyttjanderätt till fast egendom*. 359 s. 5:e uppl. 1997.
- XCIX Jareborg, Nils. *Brotten I*. 367 s. 2:a uppl. 1984.
- c Regner, Nils. *Svensk juridisk litteratur III*. 264 s. 1980. Slut.
- ci Håstad, Torgny. *Studier i sakrätt*. 190 s. 1980. Slut.
- cII Gorton, Lars. *Rembursrätt*. 472 s. 1980.
- cIII Victorin, Anders. *Kollektiv hyresrätt*. 403 s. 1980.
- cIV Christensen, Anna. *Avstängning från arbetslöshetsersättning*. 464 s. 1980.
- cv Walin, Gösta. *Materiell konkursrätt*. 286 s. 2:a uppl. 1987.
- cvi Heuman, Lars. *Reklamationsnämnder och försäkringsnämnder*. 884 s. 1980.
- cvII Hessler, Henrik. *Obehöriga förfaranden med värdepapper*. 296 s. 1981.
- cvIII Strömholm, Stig (editor). *An Introduction to Swedish law*. 528 s. 2:a uppl. 1988.
- cix Strömholm, Stig. *Rätt, rättskällor och rättstillämpning*. 535 s. 5:e uppl. 1996.
- cx Regner, Nils – Berggren, Nils-Olof – Lindh, Ove. *Rättspraxis i litteraturen, Nytt Juridiskt Arkiv 1930–1980*. 597 s. 1982.

- CXI Karlgren, Hjalmar. *Obehörig vinst och värdeersättning*. 123 s. 1982.
- CXII Bengtsson, Bertil. *Om jämkning av skadestånd*. 335 s. 1982.
- CXIII Håstad, Torgny. *Sakrätt avseende lös egendom*. 472 s. 6:e uppl. 1996.
- CXIV Jareborg, Nils. *Brotten III*. 270 s. 2:a uppl. 1986.
- CXV Ramberg, Jan. *Spedition och fraktavtal*. 322 s. 1983.
- CXVI Löfmarck, Madeleine. *Brotten mot borgenärer*. 380 s. 2:a uppl. 1986.
- CXVII Sterzel, Fredrik. *Parlamentarismen i författningen*. 216 s. 1983.
- CXVIII Gregow, Torkel. *Utsökningsrätt*. 409 s. 3:e uppl. 1996.
- CXIX Bogdan, Michael. *Internationell konkurs- och ackordsrätt*. 437 s. 1984.
- CXX Regner, Nils – Regner, Hans – Regner, Göran. *Svensk juridisk litteratur IV*. 436 s. 1984. Slut.
- CXXI Walin, Gösta. *Borgen och tredjemanspant*. 385 s. 3:e uppl. 2002.
- CXXII Lennander, Gertrud. *Återvinning i konkurs*. 463 s. 3:a uppl. 2004.
- CXXIII Peyron, Ulf. *Det upphovsrättsliga anställningsförhållandet*. 257 s. 1985.
- CXXIV Rodhe, Knut. *Handbok i sakrätt*. 689 s. 1985.
- CXXV Wennberg, Suzanne. *Försök till brott*. 373 s. 1985.
- CXXVI Westerhäll, Lotta. *Sjukpenninggrundande inkomst*. 264 s. 1986.
- CXXVII Hemström, Carl. *Gemensambetsanläggningar*. 268 s. 1986.
- CXXVIII Bengtsson, Bertil. *Ersättning vid offentliga ingrepp I. Egendomsskyddet enligt regeringsformen*. 227 s. 1986.
- CXXIX Westerhäll, Lotta. *Bosättningsbegreppet inom folkbokföringen och sjukförsäkringen*. 203 s. 1986.
- xxxx Gregow, Torkel. *Tredje mans rätt vid utmätning*. 498 s. 1987.
- XXXI Lindblom, Per Henrik. *Grupptalan. Det anglo-amerikanska classaction-institutet ur svenskt perspektiv*. 783 s. 1989. Slut.
- XXXII Strömholm, Stig. *Historiskt och aktuellt. Studier i allmän rättslära*. 325 s. 1988.
- XXXIII Regner, Nils – Regner, Hans – Regner, Göran. *Svensk juridisk litteratur 1971–1986*. 578 s. 1990.
- XXXIV Westerhäll, Lotta. *Ersättning för vård av handikappade barn*. 177 s. 2:a uppl. 1996.
- XXXV Regner, Nils – Berggren, Nils-Olof – Lindh, Ove. *Rättspraxis i litteraturen. Nytt juridiskt arkiv 1930–1987. Rättsfall från hovrätterna 1980–1987*. 802 s. 1990.
- XXXVI Göranson, Ulf. *Återvinning utom konkurs*. 342 s. 1989.
- XXXVII Pålsson, Lennart. *Svensk rättspraxis i internationell processrätt*. 241 s. 1989.
- XXXVIII Lindskog, Stefan. *Preskription*. 693 s. 2:a uppl. 2002.
- XXXIX Bengtsson, Bertil. *Det allmännas ansvar enligt skadeståndslagen*. 142 s. 2:a uppl. 1996.
- CXL Westerhäll, Lotta. *Den svenska socialrätten*. 398 s. 1990.
- CXLI Walin, Gösta. *Panträtt*. 390 s. 2:a uppl. 1998.

- CXLII Bogdan, Michael. *Utrikeshandelns civilrättsliga grundproblem*. 211 s. 2:a uppl. 1994.
- CXLIII Bengtsson, Bertil. *Ersättning vid offentliga ingrepp II*. 382 s. 1991.
- CXLIV Pålsson, Lennart. *Luganokonventionen*. 247 s. 1992.
- CXLV Westerhäll, Lotta. *An Introduction to Medical Malpractice Law in the United States and Sweden. The Rights of Patients*. 146 s. 1992.
- CXLVI Bogdan, Michael. *Svensk internationell privat- och processrätt*. 314 s. 1992.
- CXLVII Lindblom, Per Henrik. *Studier i processrätt*. 507 s. 1993.
- CXLVIII Lindskog, Stefan. *Kvittning. Om avräkning av privaträttsliga fordringar*. 778 s. 1993.
- CXLIX Lindell, Bengt. *Processuell preklusion. Avseende omständigheter eller bevis rörande saken*. 428 s. 1993.
- CL Bogdan, Michael. *Komparativ rättskunskap*. 222 s. 2:a uppl. 2003.
- CLI Bernitz, Ulf. *Otillbörlig konkurrens mellan näringsidkare*. 289 s. 1993.
- CLII Leijonhufvud, Madeleine. *HIV-smitta – straff- och skadeståndsansvar*. 188 s. 1993.
- CLIII Regner, Nils – Berggren, Nils-Olof – Lindh, Ove. *Rättspraxis i litteraturen. Nytt juridiskt arkiv 1930–1992. Rättsfall från hovrätterna 1980–1992*. 782 s. 1993.
- CLIV Regner, Hans – Regner, Göran. *Svensk juridisk litteratur 1976–1991*. 648 s. 1993.
- CLV Lehrberg, Bert. *Avtalstolkning*. 185 s. 2:a uppl. 1998.
- CLVI Peczenik, Aleksander. *Vad är rätt? Om demokrati, rättssäkerhet, etik och juridisk argumentation*. 741 s. 1995.
- CLVII Walin, Gösta. *Om företagshypotek*. 197 s. 1995.
- CLVIII Pålsson, Lennart. *Bryssel- och Luganokonventionerna*. 331 s. 1995.
- CLIX Olsen, Lena. *Borgenärens val vid kontraktsbrott*. 619 s. 1997.
- CLX Regner, Hans – Regner, Göran. *Svensk juridisk litteratur 1980–1995*. 707 s. 1997.
- CLXI Bogdan, Michael. *Sveriges och EU:s internationella insolvensrätt*. 232 s. 1997.
- CLXII Pålsson, Lennart. *Romkonventionen, Tillämplig lag för avtalsförpliktelser*. 182 s. 1998.
- CLXIII Nergelius, Joakim. *Amsterdamfördraget och EU:s institutionella maktbalans*. 273 s. 1998.
- CLXIV Bengtsson, Bertil. *Försäkringsteknik och civilrätt*. 192 s. 1998.
- CLXV Holmqvist, Lars. *Varumärkens särskiljningsförmåga*. 636 s. 1999.
- CLXVI Lehrberg, Bert. *Omförhandlingsklausuler. Betydelse och rättslig behandling, tillämpningsområden, rekvisit och rättsföljder*. 127 s. 1999.
- CLXVII Nergelius, Joakim. *Förvaltningsprocess, normprövning och europarätt*. 165 s. 2000.

- CLXVIII Walin, Gösta. *Samäganderätt. En studie rörande samäganderättsanspråk och samäganderättslagen*. 248 s. 2000.
- CLXIX Bogdan, Michael (red.). *Swedish Law in the New Millennium*. 537 s. 2000.
- CLXX Malmberg, Lars-Göran. *Haveriutredningar. En rättslig studie över undersökningar i samband med olyckor i luften och till sjöss*. 749 s. 2000.
- CLXXI Berglöf, Sigvard – Wadell, Ulla. *Regeringsrättens avgöranden i litteraturen 1970–1992*. 597 s. 2001.
- CLXXII Asp, Petter. *Straffansvar vid brottsprovokation*. 352 s. 2001.
- CLXXIII Bergström, Clas – Samuelsson, Per. *Aktiebolagets grundproblem*. 252 s. 2:a uppl. 2001.
- CLXXIV Strömholm, Stig. *Upphovsrätt och internationell privaträtt*. 394 s. 2001.
- CLXXV Bengtsson, Bertil. *Miljöbalkens återverkningar*. 226 s. 2001.
- CLXXVI Walin, Gösta. *Finansiella instrument. Kontoföring och rättsverkningar*. 172 s. 2001.
- CLXXVII Lehrberg, Bert. *Uppsatser i bankrätt. Första samlingen*. 326 s. 2002.
- CLXXVIII Bernitz, Ulf. *Sverige och Europarätten*. 253 s. 2002.
- CLXXIX Regner, Hans – Regner, Göran. *Svensk juridisk litteratur 1986–2000*. 762 s. 2002.
- CLXXX Lidgard, Hans Henrik. *Parallellhandel. Konsumtion av immaterialrätt i Europa och USA*. 418 s. 2002.
- CLXXXI Svernlöv, Carl. *Aktiebolagets suppleanter. Suppleantinstitutet i svensk aktiebolagsrätt*. 209 s. 2002.
- CLXXXII Pålsson, Lennart. *Brysselkonventionen, Luganokonventionen och Bryssel I-förordningen. Domstols behörighet samt erkännande och verkställighet av domar i privaträttsliga tvister inom EU/EFTA-området*. 370 s. 2002.
- CLXXXIII Strömholm, Stig. *Immateriellt och internationellt. Rättsvetenskapliga uppsatser*. 368 s. 2004.
- CLXXXIV Dotevall, Rolf. *Samarbete i bolag. En lärobok i personbolagsrätt*. 156 s. 2004.
- CLXXXV Bengtsson, Bertil. *Samerätt. En översikt*. 123 s. 2004.

BERTIL BENGTTSSON

SAMERÄTT EN ÖVERSIKT

Samerätten är ett komplicerat och omdiskuterat rättsområde, som på senare år fått allt större aktualitet i olika sammanhang. Denna bok – den första allmänna framställningen av svensk samerätt – ger en överblick av reglerna med tonvikt framför allt på fastighetsrätten. Efter en översikt av den historiska bakgrunden behandlar boken gällande regler om renskötselrätt och tar sedan upp en rad särskilt omstridda frågor – bland annat innebörden av samernas urminnes hävd, lagreglernas förenlighet med grundlagens och Europakonventionens regler om egendomsskydd och diskrimineringsförbud samt vissa färskare reformförslag.

Boken är avsedd i första hand för praktiskt verksamma jurister men även för andra intresserade, till exempel samer, studenter och olika grupper som sysslar med minoritetsfrågor.

Bertil Bengtsson har varit professor i civilrätt och justitieråd. Nu är han professor i rättsvetenskap vid Luleå tekniska universitet. Hans senaste utgivning omfattar bland annat Ersättning vid offentliga ingrepp I (1986) och II (1991), Det allmännas ansvar enligt skadeståndslagen (2 uppl. 1996), Försäkringsteknik och civilrätt (1998) och Miljöbalkens återverkningar (2001). Han har också tillsammans med andra skrivit kommentarer till skadeståndslagen (2002) och miljöbalken.

ISBN 91-39-01081-3

Högsta domstolens bibliotek

2 6120 004 369

E, 106 47 STOCKHOLM
• VÄXEL 08-690 91 00
@NJ.SE